

ציון

מאסף החברה הא"י להיסטוריה ואתנוגרפיה.

ספר ראשון.

יצא לאור ע"י ועד החברה בהשתתפות דביר.

ירושלם

תרפ"ו.

תכנ הענינים :

מאת המערכת	עמ' I—II
שלש מתנות טובות — פרופ. שמואל קליין, (ירושלם)	" 3—15
שלש כתבות יהודיות עתיקות מארץ ישראל—א. ל. סוקניק, (ירושלם)	" 16—20
הערה לכתבות הקודמות — ש. קליין	" 20
ארץ ישראל בתשובות גאוני בבל — ש. אסף, (ירושלם)	" 21—30
קברי אבות (קינה מכת"י) — פרופ. א. מרמורשטיין, (לונדון)	" 31—39
שאלות בבקרת הוהר מתוך ידיעותיו על א"ד—ר גרשום שלום, (ירושלם)	40—55
הערה למאמר הקודם — ש. קליין	56
לתולדות הישוב היהודי בכפר יוסף — י. בן-צבי (ירושלם).	57—70
מכתב מר' מרדכי צורף לאביו רא"ש זלמן ז"ל משנת תר"ה מקטרן	
(אנגליה) לירושלם — אליעזר ריבלין, (ירושלם)	71—84
מארכיונו של החכם-באשי ר' חיים אברהם גאגין—בן-ציון דינבורג, (ירושלם)	85—121
פרופ' ש. קרויס, (וינא) אל הספר מתוך הספרים	126—127
ידיעות החברה הא"י להיסטוריה ואתנוגרפיה	128—129

מאת המערכת.

החברה להיסטוריה ואתנוגרפיה בארץ ישראל ננשת בזה להוצאת הראשון למספים שיזמנו מוזמן לזמן ויהיו מקדשים לחקירות בתולדות ארץ ישראל וישובה היהודי.

אנו חושבים שיש בהוצאת מספים כאלה גם משום צורך הרבים וגם משום מצות השעה. עוד לפני ארבעים שנה הטעים ר' אברהם משה לונין, הראשון לסופרי ישראל, שהקדיש עצמו כלו לחקירת הארץ, את הקשר האמיץ שיש בין "ירושת הארץ" ובנינה לחקירת תולדותיה וארחותיה. "ואף כי היום, כתב לונין במבוא לכרך הראשון של "ירושלם", אשר עיני רבים נשואות לשוב ולירשת את הארץ אשר בה רוח חיים להעצמות היבשות, עתה עלינו החובה להפיץ אור נאמן על כל ארחות הארץ."—

חושבים אנו, כי על אחת כמה וכמה נכונים הדברים בימינו אלה, אשר ערש-מולדתנו וארץ-תקותנו הולכת ונעשית למפלג-מנוחה להמוני נדחינו ולמקלט-אחיהם לרבבות בניינים שבים לגבולם.—

* * *

ואלה הם ראשי הפרקים של אותם העניינים שאנו רוצים לחדת במספים שלנו:
א. חקירות ופרסום תעודות הנוגעות לתולדות ארץ ישראל וישובה היהודי, החל מימי קדם וכלה בדור האחרון.

ב. חקירות ופרסום תעודות הנוגעות לתולדות ישובי היהודים בארצות המזרח.
ג. חקירות ופרסום תעודות הנוגעות להיחסים שבין הגולה לא"י החל מחרבן הבית וכלה בתנועה הלאומית בתקופה האחרונה.

ד. חומר אתנוגרפי ופולקלורי שיש בו ענין להבנת חזיונות ה"הוי" הלאומי ודרכי בטויו. במחלקה זו רצוננו לשים לב לא רק לחזיונות ההוי בארץ ישראל בכלל, ולא רק לנמוסי עדות ישראל לכל שבטיהם וסגנוני חייהם; — יש בדעתנו לאסוף ולהאיר גם את החומר האתנוגרפי והפולקלורי הנוגע למקומה של ארץ ישראל בהוי של תפוצות האומה, החל מנמוסיהן ודרכי חייהן וכלה באמנותיהן, פתגמיהן ובדיחותיהן.

— II —

הגשמת תכניתנו תלויה, כמובן, בעיקר בסיועם של החכמים החוקרים בארץ
ובחוץ לארץ ובאמצעי החברה. הננו מרשים לעצמנו להביע את תקותנו, ששניהם
לא יחסרו לנו, ועלה יעלה הדבר בדינו להקים מדור מיוחד בארצנו לחקירת תולדותיה
ותולדות ישובה היהודי.
ירושלם, אלול, תרפ"ה.

עריכת המאסף נמסרה ע"י ועד החברה לשלשת חברי הוועד: ש. קליין,
ש. אסף, וב. דינבורג.

פרוץ ד"ר ש. קליין (ירושלים).

„שלוש מתנות טובות“...

חושבים שרק דברי-הלכה צריכים למוד, אבל את האגדה הנעימה והקלה אפשר להבין בלי התעמקות מיוחדת, ודי בסקירה קלה וברפרוף העין, כדי להכירה. — אולם לפי האמת אין הדבר כן. האגדה אינה רק מלה מעניינת, „kurzeilige Rede“, כמו שהבין בוכסטורף בשעתו, ואף לא רק „ספור“, „מעשה או „משל“, כמו שהבינו אותה רבים בזמן האחרון⁽¹⁾ כי אם האגדה, כמו אחרתה ההלכה, היא אוצר גדול של כל ההשקפות הדתיות והמסוריות והמסורות העתיקות, שהיו ביד האומה משך אלפי שנים; חוץ מאלו: אוצר גדול היא לכל הדעות שנתהוו במרחם של חכם הדורות בקשר עם ההיסטוריה הגדולה של עם ישראל ושאר האומות, אוצר היא לכל הדעות שהביעו הם בסמכם את דבריהם על דברי המקרא.

היוצא מזה, שלפי האמת יש בדינו גם כמה וכמה אגדות קשות, שהן קשות אמנם רק מפני זה, שלא שמו לב על זמן התהוותן ועל הקשר שבין דבריהן ובין מארעות החיים או ההיסטוריה, המשתקפים בהן. מזה יוצא גם שהאגדה צריכה להארה היסטורית מצד אחד — ומצד השני נוכל להבין על ידיה, איך השפיעו המאורעות הגדולים שבחיי העם ובחיי האנושיות על בעלי-האגדה, שהיו חכמי הדור ומנהיגי האומה בשעתם.

ברעתי להוכיח את צדקת ההשקפה הזאת רק על — ידי מאמר אחד, כי מפורסם אצלנו, שאמנם מסופקני, אם הרבה חדרו לתוך תוכנו העמוק.

* * *

כוונתי על מאמר אחד של רבי שמעון בן יוחאי — שהיה כידוע אחד מתלמידי ר' עקיבא וחי באמצע המאה השניה. המאמר נמצא במכילתא⁽²⁾ ובספרי⁽³⁾ וכך היא נוסחתו הנכונה: „חביבים יסורים! ששלוש מתנות טובות נתן הקב"ה להם

(1) ע' הדעות השונות אצל בָּכָר: I², Agada d. Tann. 452 והלאה.

(2) לשמות כ' ב'.

(3) לדברים ו' ה' פסקא ל"ב (הוצ' א"ש ע"ג ע"ב).

לישראל, שאומות העולם מתאנים להם, ולא נתנוהו לישראל אלא על ידי יסורים — ואלו הן: תורה וארץ ישראל והעולם הבא¹.

מאמרו של רשב"י מובא גם בתלמוד (ברכות ה' ע"ב) — אמנם בשנוי גדול מאד; שם חסרות המלות: „ש אומות העולם מתאנים להן" ולכן נראה מתוך הברייתא שם, כאלו היתה כוונת ר"ש להדגיש אך ורק את ערך היסורים בחיי האומה; בעוד שמתוך הנוסחה שבמדרשי-התנאים יוצא, כי בדעתו להדגיש, שיש שלש מתנות טובות לישראל, שהקב"ה נתן ע"י יסורים ואומות העולם מתאנים להן; אם-כן, המתנות ההן כל-כך חשובות, שאף אומות העולם מתאנים להשיגן — והן: תורה וא"י והעו"ה². ב. אין ספק שאי-הבנת הדברים האלה „שאומות העולם מתאנים להן" גרמה, שהמעתיקים, או הצנוורה, השמישו את המלות האלה מתוך המאמר הנפלא הזה.

כי באמת מאמר נפלא הוא זה! איך אפשר, שרשב"י שבהתמרמרות לבו הביע המלים החריפות: טוב שבגוים הרוג¹), ישבח באופן כזה את אומות העולם, שהן מתאוות לשלש מתנות טובות אלה העומדים ברום האדאלים היהודיים, כמו תורה א"י ועוה"ב? כלום יש שבה גדול יותר מזה כלפי אומות העולם!

אמנם נקודה נפלאה אנו מוצאים בהשקפת-עולמו של רשב"י בנוגע לאותם האנשים שיצאו מתוך אומות העולם, אבל מתוך הכרה עמוקה פנימית עובו את עולם-האלילים ונספחו אל בית יעקב ואל אלהי ישראל, לאותם האנשים שנהיו לגרים בישראל.

נשמע נא אהדות מאמרותיו בנוגע לדבר זה:

„כיצד כתבו ישראל את התורה [כדי לקיים את המצוה: והיה בעברכם את הירדן, תקימו את האבנים האלה אשר אנכי מצוה אתכם היום... וכתבת על האבנים את כל דברי התורה הזאת באר היטב, דברים כ"ז ד'; ח']? רבי יהודה אומר: על גבי אבנים כתובה... ואח"כ קדו אותן בסיד. אמר לו רבי שמעון: לדבריך, האריך למדו אומות של אותו הזמן תורה?! — [אלא] על גבי [ה]סיד כתובה וכתבו להן למטה: למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבתם" (דברים כו"ח) — הא למדת שאם היו חוזרין בתשובה היו מקבלין אותן².

רואים אנו איפוא, שלפי השקפת התנא הזה היתה תעודת התורה מראש וראשון שלא תהיה רק „מורשה קהלת יעקב", כי אם, שכל האומות ילמדו אותה, ואנו מחויבים לקבל גם בני עמים אחרים באהבה, אם הם רוצים לשוב אליה. וכן אנו מוצאים במאמרו של ר"ש ב"י בנוגע לחובב שנקרא כן „על שחיבב את התורה;

(1) מכילתא ומדרשב"י לשמות י"ד ז', באהרונה: „הכשר" וכו'.

(2) תוס' סוטה ח' ו-י (310-311); ב' סוטה ל"ה ע"ב; ירוש' ז' ה'.

שלא מצינו בכל הגרים שחבבו את התורה כיתרו; וכשם שחבב יתרו את התורה כך חבבו בניו את התורה" — ⁽¹⁾ ובנים אלה היו בתוך ישראל.

באגדת הירושלמי אנו קוראים ⁽²⁾, שהזקיה המלך התפלל בחליו ואמר "רבש"ע רחב שתי נפשות הצילה לך — ראה כמה נפשות הצלת לה!" ועל זה מוסיף רבי שמעון בן יוחאי: "אפילו (היתה) [היו] במשפחתה מאתים אנשים והלכו ודבקו במאתים משפחות, כולם ניצולו בזכותה — אבותי, שקרבו לך כל הגרים האלו, על אחת כמה וכמה!"

אמנם דברים עוד גדולים מאלה אנו שומעים מפיו של ר"ש ב"י בקשר עם דברי התורה: "וגר לא תונה ולא תלחצנו" (שמות כ"ב כ'): הרי הוא אומר: ואהביו כצאת השמש בגבורתו (שופטים ה' ל"א) וכי מי גדול — מי שאוהב את המלך, או מי שהמלך אוהבו, שנאמר "ואוהב גר" (דברים י"ו ח); חביבין הגרים, שבכל מקום (שנקראו בישראל) [נקראו בישראל]: נקראו בני ישראל עבדים — שנאמר כי לי בני ישראל עבדים — ונקראו גרים עבדים, שנאמר; "לאהבה את שם ה' ולהיות לו לעבדים" (ישעיה נ"ו ו'); נקראו ישראל "משרתים" ... ונקראו הגרים "משרתים" ...; נקרא בני ישראל "אוהבים" ... ונקראו הגרים "אוהבים" ...; נאמר בישראל "ברית" ... וכן בגרים ...; נאמר בישראל "רצון" ... ונאמר בגרים "רצון" ...; נאמר בישראל "שמירה" שנאמר "הנה לא ינום ולא ישן שומר ישראל" (תהלים קכ"א ד') ונאמר בגרים "שמירה" שנאמר: "ה' שומר את גרים" (שם קמ"ו ט'). אברהם קרא עצמו "גר" ...; דוד קרא עצמו "גר" ... חביבין הגרים שלא מל אברהם אבינו אלא בן תשעים ותשע שנים שאלו מל בן עשרים שנה או בן שלשים שנה, לא היה גר יכול להתגייר אלא בפחות מכן שלשים, לפיכך גלגל המקום עמו עד שהגיעו לתשעים ותשע שנים שלא לנעול דלת בפני הגרים הבאים וליתן שכר ימים ושנים ... וכן אתה מוצא בארבע כתות שהן עונות ואומרות לפני מי שאמר והיה העולם: לה' אני — שנאמר: זה יאמר לה' אני וזה יקרא בשם יעקב וזה יכתב ידו לה' ו"בשם ישראל יכנה" (ישעיה ס"ד ה') — "לה' אני" — ואל יתערב בי חטא — וזה יקרא בשם יעקב — אלו גרי הצדק, — וזה יכתוב ידו לה' — אלו בעלי תשובה; — ו"בשם ישראל יכנה" — אלו יראי שמים" ⁽³⁾.

(1) ספרי במדבר ספ"א ע"ה (הוצ' א"ש כ' ע"א).

(2) ברכות ר' ד'.

(3) מבילחא לשמות. ולקוט שמות ס"י שמיט; ישעיה תנ"ט; במדבר רבה ח' ב' לרוב חושבים, שרק המשפט הראשון הוא של רשב"י (ע' ב"ר שם II, 103), ישראל לוי REI 1905, 1 והלאה) מביט על דברי המבילחא הזאת כעל קטע מנאומם של "מסיונרים יהודים", אמנם לפי דעתי אין יסוד לא להשקפה הראשונה ולא לזו האחרונה, אני חושב שיש ליהם את כל המאמר דוקא לרשב"י על-פי מעטים אלה: א) כל הענין מתאים מאד להשקפה רשב"י בשאר דברי האגדה וההלכה שנביא למעלה; ב) יש להשוות את הכתובי המדגש "חביבים הגרים" אל הכתובי שבמאמר ששמנו בראש דברינו אלה: "חביבים יסורים" — והמאמר ההוא מפי רשב"י

כלום שמענו אפיקורסים נפלאה כזאת מפיו של חכם בישראל! את עמם הם לא שבחו במדה כזו מעולם—והנה בא רשב"י והעלה את הגרים למדרגת גדולי ישראל—מאברהם עד דוד—ואומר שלא רק שהם אוהבי המלך, כי אם המלך אוהב אותם! בפרט מעניינת אותנו באגדה יפה זו הזכרת „ארבע הכתות שעונות ואוסרות לפני מי שאמר והיה העולם „לה' אני". כמו שמעיד ההמשך, הדברים מוסבים על קהל הגרים, על ארבעה סוגים של גרים שהיה רשב"י מכיר אותם, וגם אנו מכירים אותם במקצת מתוך שרידים עתיקים וזכרונות הסטוריים. במדרגה הגבהה בכלם עמדו אלו שנקראו „גרי-הצדק"—אלה שיכולים להקרא בשם יעקב—ישראל. אמנם היו גם אחרים שעוד לא הגיעו למדרגה זו; היו כאלה שעשו תשובה בלבם והתחילו כבר „לכתוב ידם לה'" — לעשות צדקה ומשפט; היו כאלה שהביטו ש,לא יתערב בהם חטא"—שלא יתערבו באנשים המגלים בעבודה-זרה; והיו כאלה שנקראו „יראי שמים", אנשים שזכרונם עלה בכמה וכמה מקורות יוניים ורומיים ובכתבות מאותו הזמן בשם *σεβόμενοι τὸν Θεὸν* או *εὐπίστον* („יראי אל עליון") וברומית: *metuenti* על כאלו הסיבו בעלי המדרש גם את דברי הפסוק שבתהלים: „יאמרו נא יראי ה' כי לעולם חסדו (ק"ח ד')⁽²⁾. ובכן רואים אנו שר"ש לא רק שאהב את הגרים, כי אם הכירם היטב על פי סוגיהם השונים ובאהבה נפלאה התעמק הוא במהלך רוחם ונפשם!

עוד יותר: הוא היה מלא-תקוה שסוף-סוף ישובו כל הגויים לעבודת ה', ובתור הליכה הוא אומר שגם בחוץ-לארץ צריך לומר את התפלה: „יהי רצון... שתשיב לב עובדיה [של ע"ז] לעבדיך"—„מפני שעתידין להתגיר, שנאמר „או אהפך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ה' לעבדו שכם אחד" (צפניה ג' ט').⁽³⁾ גם מהלכות אחרות אפשר, לראת, איך השתדל ר"ש זה לטובת הגרים⁽⁴⁾

יצא; ג) גם במקומות אחרים של מדרשי התנאים נמצאים דרושים ארוכים כזה, למשל דברי ר' עקיבא היפוס והחורדים אל הלב בספרי דברים ל"ב; בנוגע לבעל המאמץ ע' „מדרש תנאים" הוצ' האפמאן צד 26.

(1) ע' בפרט *Gesch. Schürer*, III¹, 188-150. השוה עוד ב"ר כ"ח ה' (הוצ' מהעאדאר 264). העולם מתקיים „בזכות גר אחד וירא שמים אחר שהקב"ה מקבל מידן". שלא כל הגרים קבלו עליהם כל מצות התורה, יש לראות מתוך דברי המדרש דברים רבה א' כ"א, ששם נאמר שגוי ששומר את השבת בלי להמול, הרי הוא חייב מיתה. השוה עוד שם ב' כ"ד-עבודה זרה י' ע"ב. — בענין „אל עליון" במי הגרים השוה עוד מנחות ק"י ע"א ששם אומר ר ב: „מצור ועד קרפיני קרו ליה [לאהלי ישראל] אל הא דאלה א".

(2) מדרש תהלים הוצ' בא בער רמ"ב בהערה י"ג; במדבר רבה ח' ב.

(3) תוס' ברכות ו' ד'; בב' נ"ז ע"ב בעל המאמר הוא רש"ב א, אמנם נראה שיש לחקן רשב"י; בירוש' (ט', י"ג ע"ב) נמצא „תני ר' ישמעאל בן גמליאל" (המאמר שם מקוצר). תנא זה לא נודע לי ממקום אחר.

(4) משנה שקלים ז' ו'.

והוא הוא שמתיר את המצרות הגירות לבא בקהל מיד אחרי התגירות¹.
איך-ספק מעתה שחבה יתרה נודעת להם לגרים מצד ר' שמעון בן יוחאי. הוא
חכיר אותם והוא ראה את האוצר הגנוז שיש בלבם של כמה וכמה אנשים ונשים
שביין אומות העולם; הוא ראה את האהבה המסותרת שבנפשם לסגולות ישראל, הוא
ראה שיש ביניהם הרבה שמחאות לשלש מתנות טובות שנתן הקב"ה לישראל —
תורה, ארץ-ישראל ועולם הבא — ואף שכלן נתנו על-ידי יסורים!

*

אם מציגים אנו לפנינו את העובדות ההיסטוריות שעלו בדינו בנוגע לגרים
מפורסמים, נראה שצדק רשב"י במשפטו, שבאמת היו בפרט שלשן הדברים הנזכרים —
תורה וא"י ועוה"ב — שהשפיעו הרבה על אומות העולם, על החשובים והתמימים
שבהן, והם הם שהמריצום להסתפח אל קהלת יעקב בתקופה רבת-התסיסות ההיא,
המוגבלת על-ידי עשרות השנים האחרונות שבזמן מצד אחד ועל-ידי תקופת
התנאים ואמוראים כמאתים שנה אחרי החרבן, מצד השני.

מכירים אנו את תולדות המשפחה הגדולה של מלכי בית-הדיב (Adiabene)
שנתגיירה בשנת 40 בערך לפי הספירה הנהוגה. כפי שיסופר במדרש² קראו שני
האחים מונבו ואיוֹסֶס בתורה ומתוכה למדו איך להתנהג בחיים, איך לקבל עליהם את
מצות התורה. גם יוספוס מספר³ שקריאת התורה היתה נהוגה בבית-המלכות
האדיבנית. פעם הגיע שמה יהודי גלילי בשם אלעזר ומצא את בן-המלך איזטס יושב
וקורא בתורה. הוא מזהירו שלא די לו, רק לקרא בתורה, כי אם צריכים אנו לקיים
גם את מצותיה; אבל כמובן גם בלי דעת-התורה נפש לא טוב; ובכן שומעים אנו
שלמור-התורה, ולא רק קריאה שטחית בה, היה עיקר גדול במשפחה הגדולה הזאת
ר' יהודה בן אלעי, שהיו בידו הרבה זכרונות הסטוריים מהימים האחרונים של בית-
שני, מודיע: מעשה בסוכת הילני בלוד שהיתה גבוה יותר מעשרים אמה והיו
זקנים נכנסין ויוצאין אצלה... [ושבעה בניה תלמידי חכמים היו וכולן היו
ישיגין בתוכה]⁴. עוד מאה בשנים ואנו שומעים עוד הפעם על תלמיד-חכם אחד
שיצא מתוך משפחת מלכי הדיב. „גר שנתגייר בין הגוים” — כן אנו שונים בתוספתא⁵
ועשה מלאכה בשבת... מונבו פוטר. מונבו זה בלי ספק אחד מבני בניו של
מונבו הראשון היה, והנה הוא דן לפני ר' עקיבא — שחי, כידוע, באמצע הראשון
של המאה השניה — על שאלת „גר שנתגייר בין הגוים”, ובכן איננו יודע ברור

(1) משנה יבמות ח' ג'.

(2) ב"ר מ"ו י"ג.

(3) קדמוניות כ' ב' ב'. על כל הענין ע' קלוזנר: היסטוריה ישראלית IV, 32 והלאה.

(4) תוס' סוכה א' א': בלוד בכ"י וינה וכהוצ' הדפוס.

(5) שבה ח' (ט) ה' (23 119).

את הלכות השבת או ששוכח את דבריה על-ידי הסביבה הורה שהוא נמצא בת. בודאי לא נטעה אם נניח, שנגד עיניו היו מקרים כאלה שנעשו בבית אבותיו שהיו הרבה זמן בסביבה נכריה אף אחרי שכבר קבלו עליהם את מצות התורה.

זכרונות אלה, שבטח היו ידועים לר' שמעון בן יוחאי — הלא הוא תלמידו של ר' עקיבא ובן דורו של ר' יהודה — כבר היו דים להשפיע עליו, כדי להביע את הרעיון ש„אומות העולם מתאווים לתורה“. אמנם לא אלה היו המאורעות היחידים בנוגע לזה, שהיו נודעים לו.

הרי ידוע לכל, אך הכנים הלל שהי בומנו של הרודס, הרבה גרים תחת כנפי השכינה. אחד מגרי-הלל היה „בן-הא-הא“ שאת אביו למד הלל תורה עד שלבסוף נעשה בנו גם-כן מורה בישראל ופתגמו הידוע בא גם בפרקי-אבות.⁽¹⁾

עוד יש בידנו הודעות הסטוריות בנוגע ללמוד-התורה שאצל הגרים באותו הזמן. לנכון הכיר דירנבורג, ששלשת התנאים אבא שאל בן בטנית, ר' יוחנן בן החורנית, ר' יוסי בן דורמסקית כלם בניהן של נכריות הם שנתגירו אמותיהן והושיבו את בניהן בין ברכי תלמידי חכמים.⁽²⁾

עברו המפרסם של רבן גמליאל השני — הנשיא של יבנה — היה טָבִי⁽³⁾ ורבו — ר"ג — מעיד עליו שהוא „תלמיד חכם“⁽⁴⁾ ועוד יותר: „הרבה בנים היו לו לכנען — נאמר במקום אחר⁽⁵⁾ — שראויין לְסֶמֶךְ — להוראה — כטָבִי עברו של ר"ג.“ — עקילס, מי שתרגם את התורה לפני ר' יהושע ור' עקיבא ליונית היה כידוע בן גרים. כמו-כן אנו מוצאים בבית מדרשו של ר"ע את הגר המצרי בנימין⁽⁶⁾. במסורה הנוצרית יספר שגבורה של המלכה קַנְדִּיקי מכוש בנסעו מירושלים לארצו ישב במרכבתו וקרא בספר ישעיה⁽⁷⁾.

בן יאסיין — אחד מחכמי ארץ ישראל בזמן התנאים — אומר: „כשהלכתי לכרכי הים מצאתי גר אחד... והוא הראה לו את הספסל שעליו ישב רבי עקיבא בבית-הכנסת של אותו קהל — גרים שבכרכי הים בדרשו בהלכה ובאגדה. הדרשה

(1) השוה שבת ל"א ע"א; אבות דר"ג כ"ו: „אמר, לאותו גר נולדו שני בנים, לאחד קראו הלל ולאחר קראו גמליאל והיו קוראין אותם „גרים של הלל“. — חושב אני ש„בן ח“ „בן הלל“ ו„בני הוא“ — „בן גמליאל“, פירושים אחרים ע"א צל כ"ר (שם I², 8 והלאה).

(2) „בן-חנניה“ 1867 נומר 6; השוה יוספוס: מלחמות כ' כ' ב'. אשתו של טבִי-ט בית א: וקרא רבה י"ט סוף סי' ר'. ע' עוד ירוש' גדה ב' א'.

(3) כן יש לנקד (ולא טָבִי). טבִי-צִבִי הנהוג בינינו.

(4) משנה סוכה ב' א'.

(5) יומא פ"ז ע"א.

(6) ספרי דברים, פסקא רנ"ג; מדרש תנאים 147: מתלמידי ר' עקיבא.

(7) כעשי השליחים ה' כ"ח.

שבאגדה היתה על יונה הנביא ששולח מא"י לעיר גדולה של נכרים עובדי ע"ז כדי להשיבם אל יראת ה' (1).

כלום יש צורך עוד לראיות, כדי להוכיח את העובדה, עד כמה פרעה אהבת התורה בחוגי הגרים (2) במאה הראשונה שלפני ולאחרי הרבן הבית-השני, עד שאחד מחכמי התלמוד היה יכול לומר בנוגע לגרים: "יחיו דגן-בתלמוד, יפרחו כנפן-באגדה" (3) — ואנו מבינים איפוא את דברי רשב"י ויכולים לכוון את אמתתם ש"אומות העולם מתאווים לתורה".

*

מה היו הגורמים שהשפיעו על חוגים שונים שבאו"ה להסתפח אל ישראל — אין כאן המקום לדבר על הענין הזה באריכות. די לנו להראות רק על שתי עובדות, האחת: שיהודי מצרים, ואחריהם גם יהודי א"י, העתיקו את התורה ושאר ספרי-הקדש ליונית ועל-ידי העתקות אלו נתפרסמה תורת ישראל בין כל האומות; ושנית: שלא רק הספר הלך ממקום למקום, כי אם גם עם-הספר נתפשט באותה התקופה בכל ארצות החבל ועל-ידי הגולה הגדולה והרחבה נודעה תורת ישראל אף במדינות הרחוקות. כן ראה כבר אל נכון אחד האמוראים באמרו: "לא הגלה הקב"ה את ישראל לבין האומות", אלא כדי שיתוספו עליהם גרים (4).

אמנם אף אם היתה הגולה כבר בימים ההם רחבה מאד, וקהלות ישראל היו במרחק של רבבות מיל מארץ המולדת, מכל-מקום לא נפסק הקשר שבין הקהלות הרחוקות האלו ובין ארץ-ישראל, לעולם. כמו קיום בלתי נראים נמשכו מפה לשם ודבקו והדקו את כל איש מישראל אל ארץ האבות ואל מקום-המקדש שבירושלים, ואלהן נשאו הם את נפשם תמיד. לא רק שכל יהודי הגולה שלמו את "שקל-הקדש" בכל שנה ושנה לצרך בית המקדש והעיר הקדושה ושלחו את הסכומים הגדולים שנקבצו בארגונים גדולים לא"י, — כי אם הם בעצמם השתדלו גם לעלות כפעם בפעם שמה (5) ולרכוש להם שם נחלה וירושה לדורות. תעודה נפלאה על מהלך-רוח כזה נתגלתה לפני כעשר שנים (במשך החפירות

(1) יבמות צ"ח ע"א.

(2) השנה גם דברי עולא, חולין צ"ב ע"ב: "... שמכבדין (אה"ע) את התורה. ע"י עור ברי ל: II, Jahrb. 154.

(3) ויקרא ר' א' ב'; במדבר ר' ח' א'. — לא הבאנו פה רק מאמרים שיצאו מתקופת הזנאים (חץ מהמאמר האחרון) ובכן מתקופת רשב"י. חומר חשוב יש למצא אצל Strack Billerbock (פרוש לברית-חדשה) I 102 והלאה; 924 והלאה.

(4) פסחים פ"ז ע"ב.

(5) השנה משנה שקלים ג' ד'; תוס' ב' ג"ד (175) והלאה. — משנה חלה ד' י'; תענית א' ג'. שאלת "עליה לרגל" עפ"י המקורות, היא ענין בפני עצמו שאי-אפשר להאריך בו במקום זה. ע"י דברים אחרים אצל Schürer III⁴ 149.

שעשה הקפטין יֵיל בירושלים על יד העופל) בצורה כתובת של בית-כנסת—שנמצאת היום ביד מחלקת העתיקות של הממשלה בירושלים — בנוסה יוני. וזה הוא תרגומה לעברית:

„תודום בן יִמְיָנוס⁽¹⁾ הכהן וראש-הכנסת, בנו של ראש-כנסת, בן בנו של ראש-כנסת, בנה את בית-הכנסת—לקרוא בתורה ולדרוש במצות[יה]—ואת האכסניה ואת החדרים ואת כל־המים אשר למלון, בשביל האורחים הנצרכים להם — אשר יסדו אבותיו והזקנים וסימונידס“.

אפשר שתודום זה הנוכח בכתבתנו הוא „תודום איש רומי“ הידוע מתוך דברי התנאים, ובית-הכנסת שיסדו אבותיו, אבל רק הוא גמר את בנינו בעזרת חשובי הקהל, היה אִיכ רכושם של יהודי רומי, שבאו מארץ מושבתם כדי לבלות את ימי החג בירושלים⁽²⁾. —אמנם זה לא היה בית-הכנסת היחידי ליהודי הגולה בירושלים; מכירים אנו שם בית-כנסת של אלכסנדריים⁽³⁾, של יהודים מקריני, קיליקיה ואסיה⁽⁴⁾. גם באו הרבה מארצות שונות כדי להתישב בירושלים, וכן מכירים אנו שם יהודים מבבל⁽⁵⁾ ומתדמור⁽⁶⁾, כמו שמעידות על זה כתבות של ארונות ושל קברים שנמצאו בעשרות השנים האחרונות בירושלים ובסביבתה.

*

בית-המקדש נחרב ורבים מבני הארץ הגלו לארץ-מרחקים; אמנם אהבת יהודי הגולה לארץ לא נפתחה גם אחרי החרב. בידינו תעודות אותנטיות—הן כתבות של מצבות-קברים מִן־פּו — המראות עד כמה משכה ארץ-ישראל אליה את היהודים שנתישבו אבותיהם לפני כמה וכמה דורות בארצות הגולה. אנו מוצאים בקהלת יפו יהודים מאלכסנדריה של מצרים, מבבל, מתרשיש (טרסוס), מכיוס, מקפודוקיה. אלה האחרונים היו במספר כל-כך גדול שסדרו להם בית-כנסת מיוחד בעיר וכמו שעשו אחיהם בעיר צפודי, או כמו שעשו הטרסיים בלוד⁽⁷⁾. מי או מה גרם להגירת יושבי הגולה לאִי?—בוראי היו סבות שונות לדבר: בוראי הובילו ענייני מסחר ותעשייה הרבה מן הגולה לארץ; גם שִׁמְעָם של חכמי ישראל

(1) דרך אנב: Ouettevos אִי־נו „אבטינוס“. כפי שמויעני לע"פ, זה האחרון הוא Euthyinos; „בית אבטינוס“. אנשים שעשו „קטורת דקה“ ועל-שם מלאכתם נקראו כך, כמו שהאוסים נקראו „בית גרמו“ על-שם ה־גרומא-עץ העריכה („מעורר“) — כך. (מכתבו של לע"פ אלי מיום י' תמוז ש. ז.).

(2) ע' בספרי: Jüd. Paläst. Corpus Inscriptionum, 101 והלאה.

(3) תוס' מגילה ג' (ב) ה'.

(4) מעשי השליחים ו' ט; ט' כ"ט.

(5) משנה יומא ו' ד'.

(6) משנה נויר ו' י"א; תוס' ד' ר' (1290). ע' עוד בספרי הנוכח צד 35 הערה 28,5.

(7) מראה המקומות ע' בספרי הנ"ל עפ"י השיטה שבסוף הספר.

בישיבות הגדולות הכריעו את תלמידי-החכמים לבא אליהם ולקחת לקח מפייהם. אמנם לא כל אלה היו תלמידי חכמים — כמו למשל הלל הבבלי, נחום המדי או כמו בני ר' ראובן בן אריסטובולוס (אצטובולוס) מרומי, שבאו לא"י ללמוד שם תורה. כפי עדות הכתבות הנוכחות היו מאלכסנדריה שני אחים ביפו מוכרי גרושין; בבלי אחד היה נחתום, טרסי אחד מוכר לָבָדִים⁽¹⁾. ובכן יצאו יהודי הגולה אלה מחוגים שונים. ואם מצאו הם לנכון לעזב את מקומותיהם ולעלות ארצה-ישראל, או עמדו בראש הגורמים לדבר: החשק והתאוה והחבה לארץ האבות, שעליה חיים אחיהם ושבאדמתה נוחים האבות.

אלה שלא היה אפשר להם לעלות לארץ, בקשו בכל זאת למצא קשר אמיץ בינם ובין הארץ. הם שלחו שאלות השייכות אל החיים הדתיים אל בית-הדין שביבנה; קרה, למשל, שעלו בני אסיה ליבנה לרגל והציעו את שאלותיהם לפני חכמי הישיבה⁽²⁾. אם בא חכם מא"י לאיוו עיר שבחורל — למשל לרומי — בקשו בני הגולה תורה מפיו, והוא הורה הלכה להם⁽³⁾. ידעו שישיבות א"י תקנו את תקנת השליחים שיצאו מא"י לחורל, הם בקרו את אחיהם שבגולה והודיעו להם את התקנות שחקנו חכמי ישראל שבא"י, הם הביאו הלכות ואגדות שנתחדשו בין חכמי א"י וגם הובילו מהויז-לארץ דברים כאלה לא"י⁽⁴⁾ — אמנם יחד עם אלה קבלו הם גם מתנות חשובות וסכומים גדולים בשביל תלמידי-חכמים עניים שבישיבות א"י. גם שליחים אלה היו חשובים מאד בעיני קהל הגולה וחלקו להם כבוד גדול ברבים. לרב מוצאים אנו את השם „שליח“ או את המלה הורה apostolé בשבילם⁽⁵⁾; אמנם פעם נמצא גם השם היפה „שליח ציון“⁽⁶⁾ ובו מתבטאת כבר כל האהבה והחבה לדבר. בלי-ספק השפיעו אנשים אלה במדה גדולה על מהלך-רוחה של הגולה ועל התקשרותם אל א"י.

עד כמה הדרה אהבת-א"י לתוך חוגי-העם ואף לתוך לבותיהם של תינוקות של בית-רבן אנו רואים מתוך הספור היפה הזה⁽⁷⁾: ר' אלעזר [בן עזריה] ור' יהושע ורבן גמליאל עלו לרומי; הלכו במקום אחד ומצאו שם ילדים שעשו צבורי-עפר ואמרו: „כן בני ארץ-ישראל עושים ואומרים: זאת היא תרומה וזאת היא מעשר“. אמרו [חכמי ישראל] סימן הוא זה שפה יושבים יהודים... אם במשחק הקטנים תופש רעיון א"י מקום חשוב כזה, על אחת כמה וכמה בחייהם ובמחשבותיהם של הגדולים!

(1) הוס' מקואות ד' ו'.

(2) שם 4: אמר ר' אלעזר ברי' יוסי הלכה זו הוריתי ברומי.

(3) ע' על הענין החשוב הזה: ב כ ר : Tradition. Tradenten.

(4) ע' III Schürer, 119 והלאה ובפרט הערה 77 שם.

(5) ביצה כ"ה ע"ב: איל רב נחמן לחמא בר אדא שליח ציון, כי סלקת להחם

אקיף וזיל לסולמא דצור וכו'. רש"י מפרש: „רגיל היה לעלות לירושלים“. אמנם „שליח ציון“

מביע יותר מזה! ע"כ תוסבני שזה אחד משליחי הנשיא בא"י.

(6) מנהדרין סוף פיק י, (בארמית).

מתוך הקהל היהודי שבגולה יצא הרעיון הזה וחדר לתוך בתי-הספר, אבל גם לתוך חוגי האנשים והנשים שיצאו מתוך העמים האחרים שביניהם היו יושבים ישראל, הם הגרים שנמסחו אל בית-יעקב ואל רעיונותיו וגם הם עובו כמו הרבה מבני ישראל את ארצות מולדתם ועלו לארץ להתישב שם. בתור דוגמה מזהירה עמדה לפנינו במה מעשה של רות המואביה שעזבה את עמה ואת אלוהיה ועלתה לארץ ה'! אמנם אין לנו צורך בהשערות בענין זה, כדי להוכיח את חבת הגרים לארץ ולהראות שהרבה מהם עובו את ארץ מולדתם כדי להתישב בארץ הקדושה. גם פה עלינו להזכיר ראשונה את משפחת בית-מלך הדיב. הליני המלכה עלתה, כידוע, יחד עם בני ביתה לארץ-ישראל, וכבר מצאנו בעיר לוד. אמנם את ארמונה בנתה בירושלים ושם הצבה לה גם קבר — אותו הקבר המפאיר המפרסם בשם קבר „כלבא-שבוע" או בפי העמים „קברי המלכים" בצפון העיר, על ארון-שיש אחד שנמצא שם לפני זמן רב היה כתוב שמה של אחת הגבירות שלוו את המלכה לארץ, היא צדא מלכתא⁽¹⁾ — מקורותינו מדברים עוד על גרים וגירות שיעלו לא"י. אשה עשירה היתה בסוף המאה הראשונה בלוריה הגירת, ששמה הרומי היה Valeria, ובמקור ידבר על מספר גדול של עבדיה שגם-כן נתגיירו עמה⁽²⁾ — אחת הכתובות שנתגלתה בירושלים מזכירה את שמה של מריה (-מרים) הגירת הדלקת (-המדלקת)⁽³⁾. בתאר הזה היו רוצים להבליט את חסידותה וזהירותה בנוגע לשמירת השבת; בודאי היתה הדלקת-הנר נהוגה אצלה עוד בהיותה נכריה, — יהודה גר עמוני בא לפני רבן גמליאל ליבנה⁽⁴⁾ ואת השם בנימין גר מצרי כבר זכרנו.

כל הידיעות האלה הגיעו לידינו רק במקרה, כי אין איש שם לב על הדבר באותו הזמן, לעשות רשימת הגרים שהתישבו בא"י; מי יודע, כמה היה באמת מספר האנשים והנשים כאלה בארץ וכמה היו משתוקקים לעלות שמה; ואם לא עלה בידם הם להפיק את רצונם זה, כמה מביניהם עשו כן (נזכירה נא את שמו של שמעון בר-גורא) מי יודע? על כל פנים נוכל לדון עפ"י מעשים אלה על צדקת מאמרו של רשב"י: שאומות-העולם מתאווים לארץ-ישראל.

*

חיץ מלמוד-התורה-אוצר ישראל הגדול והנפלא הזה והחוקת ארץ-ישראל ביד ישראל למרות מה שנפלה בידי זרים, העסיקה עוד פרובלימה גדולה את טובי האומה ואת טובי אר"ה באותה התקופה: היא שאלת עולם הבא: מי הם הראויים

(1) Corp. Inscr. ס' 57.

(2) ע' שם, צד 25.

(3) שם, ס' 50.

(4) משנה ידים בסוף המסכת.

לחיי-נצח? — „רבנו למדנו ארחות חיים, כדי שנוכח לעולם-הבא“ כן דברו תלמידי ר' אליעזר הגדול אל רבם, שהיה נוטה למות, ור' אליעזר שם לפני התלמידים הנהגות מפורטות שעל-ידיהן אפשר להשיג את חיי העולם-הבא⁽¹⁾ במח חשב הוא, שלא כל אדם זוכה לחיי נצח ואי-אפשר להשיגם בלי עמל ובלי טורח. — רבן יוחנן בן זכאי שתלמידיו קוראים אותו „גר ישראל“ — בוכה לפני מותו מפני שאינו יודע, אם מוליכים אותו בדרך עולם—הבא?⁽²⁾

שהשאלה הזאת היתה בתקופת חרבן הבית פרובלימה עצומה שעוררה את כל רעיונותיהם ורגשותיהם של אנשי הדור, יש לראות מתוך חלוקי-הדעות המרובים שנערכו לפנינו בתלמוד בענין המשנה „כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא“. ר' מאיר, שחי כשמונים שנה אחרי החרבן, חושב שבן עולם-הבא יהיה: מי שדר בא"י ומדבר בלשון-הקדש וקורא קריאת שמע שחרית וערבית⁽³⁾. באמת, גם אלה לא היו תנאים קלים ביותר באותו הזמן, בזמן רדיפות אדרינוס, שחלק גדול מיושבי הארץ עוב אותה כדי להקלט מהרדיפות ומהעניות הנוראה ששלטה אז בארץ, ובפרט בגליל. גם לשפה העברית נשקף אויב נורא בלשון המדברת בכל ארצות אסיה הקטנה, היא הארמית, שגם בני ישראל סגלוה להם ורק יחידים סגלוה ידעו לדבר בשפת אבותיהם.

אמנם, ר' שמעון בן יוחאי—בן דורו של ר' מאיר—מצא את הדבר עוד יותר קשה מר' מאיר, חברו. באחד ממאמריו הנפלאים הוא אומר⁽⁴⁾: „ראיתי בני עליה והם מועטיין“ — כלומר: מעטים הם אלה, שהם ראויים לעולם-הבא, לעלית הנשמה לגנוי מרומים — „אם אלה הם, אם מאה הם, אנו ובני מהם; אם שנים הם — אנו ובני הם!“.

ההתלבטות הגדולה הזאת שהננו רואים אצל חכמי ישראל העברה גם על טובי אומות העולם מתוך הגרים. אמת שבין התנאים נמצאה גם השקפה אחרת בענין זה: ר' יהושע, מי שהתנה תנאים קלים מאד בענין קבלת גרים, חשב שכל חסידי אומות העולם יש להם חלק לעוה"ב⁽⁵⁾, — אמנם אנשי המעלה שבין הגרים לא רצו לקבל מתנה טובה כזאת בתור „מתנת חנם“ — בלי עמל ובלי קרבן, והם גם הם השתתפו בהתלבטותם של טובי עם ישראל.

עוד הפעם נוכל להביא בתור דוגמה את אחד מבני משפחת מלך הדיב, את מונבז הידוע שעמד לפני משפחתו, שנתחברו עליו על שבובו את אוצרותיו בשנת בצורת ואמר להם: אבותי גנוו אוצרות למטה ואני גנתי למעלה... אבותי גנוו במקום שהיד יכולה לשלוט בו ואני במקום שאין היד שולטת בו, אבותי גנוו אוצרות שאין עושים

(1) ברכות כ"ח ע"ב.

(2) ספרי דברים, פסקא של"ג.

(3) סוכה מ"ה ע"ב.

(4) יבמות מ"ו ע"א; תוס' סנהדרין י"ג ב'; בבלי ק"ה ע"א.

פירות ואנו שעושים פירות, אבותי גנוז אוצרות של ממון ואני של נפשות, אבותי גנוז לאחרים ואני לעצמי, אבותי גנוז בעולם הזה ואני גנוזי לעולם הבא" (1)—האוצרות שנגנוז לעולם הבא הם—הם ראש מאוי.

האם יש עוד ספק בדבר שמעשים ודברים כאלה שנעשו ונאמרו על-ידי גרי צדק בתקופה רבת-הרעיונות ההיא ושהיו ידועים בישראל ובפרט לחכמי הדור, הם נתנו בפי ר' שמעון בן יוחי את הדברים הנפלאים שבהם התחלנו את מאמרו זה: שיש שלש מתנות טובות שנתן הקב"ה לישראל שאומות העולם מתאווים להם, והם תורה, ארץ ישראל ועולם הבא, הם מתאיים להם, אף שכלן נתנו על-ידי יסורין, על ידי קרבנות והתלבטות נפשית עצומה.

*

הושבני שכדי להדגיש את זאת ולהחיות בהשקפה ההיסטורית הזאת ששלש מתנות טובות אלו היו הגורמים הראשים שהשפיעו על טובי אומות העולם להתגייס ולהסתפח אל בית יעקב. כדי הוא רבי שמעון בן יוחאי-הכם הדור, אוהב עמו, וארצו (2) ואוהב הגרים לקבל את דעתו הוא מול דעתם של חוקרי זמננו.

נדהמים על-ידי ההופעה הנפלאה הזאת — הסתפחות הגרים לישראל לאלפים ולרבבות—עומדים חוקרי ההיסטוריה העתיקה, והם מחפשים אחרי הסבות והגורמים לדבר. זה אומר בכה, וזה אומר בכה, והנה קם באחרונה E. Mayer ומקדיש גם הוא פרק בספרו הגדול על „התהוות הנצרות" (3) לשאלת „הגולה והגרים"; אמנם הוא מוסיף עוד שם לאותו הפרק וכותב: „התפשטות האמונה - התפלה היהודית" (Die Verbreitung des „jüdischen Aberglaubens", ומאחר שהראה את העובדות שחוקר ההיסטוריה מוכרח לראותן, איך מצאה היהדות אוהבים ומעריצים בכל קצוי תבל ואיך השפיע התנ"ך על כל בני-תרבות של ימי-קדם בממשלה הרומית—מוסיף הוא כדברים אלה: „אמנם—גורם פועל במדה יותר גדולה היתה האמונה התפלה" (Viel wirkungsvoller „war... der אמונה, רוצה הוא להוכיח, Aber gaube) איך שאפה רוח בני-האדם באותה התקופה למיסציוסמוס ולאמונות תפלות ושם מצאו כל אלה דוקא ביהדות במדה גדולה — למשל ביום השבת ובמצותיה ובאסורי-המאכלים וכדומה.

(1) תוס' פאה ד' י"ח ובמקומות המקבילים.

(2) ע' בפרט ספרי דברים פסקא ל"ז; תנחומא ס' פקורי סי' ז'.

(3) Ursprung und Anfänge des Christentums. על הענין הזה ע' בכרך II מצד 363 והלאה: „Diaspora und Prosehyten. Die Verbreitung des jüdischen Aberglaubens."

אמנם מאפס יהיה אפס ומאמונה תפלה תהיה רק אמונה תפלה; ואם אנו רואים, שמתוך היהדות התהוו תנועות ענקיות — הנצרות והאשלם — ששנו את פני כל התבל העתיק, — אי-אפשר להאמין שאך ורק האמונה התפלה שביהדות(?) השפיעה על האנושיות כלה! — חושבני שדברי ר' שמעון בן יוחאי, שראה את הדברים בעינים פקוחות, מאירים במדה יותר גדולה את חשכת הפרובלימות המסובכות האלו ממה שעלולים לזה דברי ההבל של א. מאיר.

אם באים אנו בימים אלה לבנות את ארצנו מחדש אחרי אלפי שנים של היסטוריה גדולה, עלינו לבנות גם את מדע ההיסטוריה שלנו — אמנם לא תמיד בעזר אבני הבנין שממציאים לנו רק הוקרי אומות העולם, הזרים לנו ולרוחנו, כי אם החוב עלינו להשתמש גם באותן האבנים המשוקעות בספרותנו העתיקה ושיש להעלותן מתהום הנשיה ולהעמידן על המקום הראוי להן.

א. ל. סוקניק (ירושלים).

שלוש כתבות יהודיות עתיקות מארץ-ישראל

א. כתבת עברית מאשקלון

בהפירות שערכה ההברה האנגלית Pal, Explanation Fund בשנות 1920-21 נמצא שבר לוח שיש ועליו כתבת עברית. על דבר המציאה הזאת ספר לי ראשונה מר ד"ר אולברייט, שראה אותה באשקלון. הכתבת הזאת העברה אח"כ לבית הנכאת הממשלתי שבירושלים ונמצאה זמן רב בין הכתבות המוצגות במסדרון בית הנכאת. חשבתי שכודאי התפרסם גם הכתבת הזאת בדו"ח הזמני ברבעון החברה הנ"ל. כאשר לא נתפרסמה בדו"ח הזה פניתי למנהל מחלקת העתיקות ומנהל ההפירות הנ"ל בבקשה להרשות לי לפרסם את הכתבת הזאת; הפרופ. גרסטנג, נאות לבקשתי זאת, אבל, לצערנו, נעלמה הכתבת מביה הנכאת. מידידי, מר ד"ר ל. א. מאיר, מפקח מחלקת העתיקות, קבלתי את היריעה שהכתבת הזאת רשומה בקטלוג של בית הנכאת הממשלתי תחת מספר 916.

הכתבת היתה חקוקה על גבי לוח שיש שבור, שארכו היותר גדול 17 ס"מ ורחבו היותר גדול 18 ס"מ. הלוח היה שבור מכל צדדיו והכיל בתוכו שלש שורות. האותיות היו חקוקות חקיקה עמוקה ויפה. בין הכתבות היהודיות שנמצאו עד כה בא"י לאראיתי עוד עבודה יפה כזאת. הכתב—כתב מרובע לא מאוחר, היינו, שאפשר ליחסו בערך לארבע או חמש מאות השנים הראשונות שאחרי חב"ש. ההעתקה שהנני נותן בזה היא כפי העתק הכתבת הזאת בקטלוג בית הנכאת.

1. מ ש מ ר

2. מ ש מ ר ש (?) ...

3. מ ש מ ר א ...

מהשורה הראשונה נשארה רק המלה משמר. בשורה השניה אפשר היה להכיר מהמלה שלאחריה את הקו הראשון, הימיני, של האות ש'. בשורה השלישית נשארה מהמלה השניה האות א'.

פרופ. ש. קליין הראה במאמרו „בריתא של ארבעה ועשרים משמרות“⁽¹⁾ על־
 שרידי הפיוטים הרבים שנשארו לנו לפליטה, שהם מיוסדים על רשימת משמרות
 הכהנים. כנראה שבבתי הכנסת היו גם לוחות כאלה שעליהם היתה חקוקה רשימת
 המשמרות ובשבר הכתבת הזאת הגיע לנו שריד כתבת כזאת מבית כנסת באשקלון⁽²⁾.
 את שתי האותיות שנשארו בשתי השורות האחרונות שבקטע שלפנינו אפשר
 להשלים בשורה השניה „משמר ש[כניהו]“ ובשורה השלישית „משמר א[לישיב]“
 שהם משמרות ו' ו"א לפי רשימת המשמרות שבתנ"ך⁽³⁾ וב„פרוש כ"ד משמרות“⁽⁴⁾,
 יש להסיק, לפיכך שהקטע הזה כמעט מאמצע הלוח, שהכיל בתוכו עשרים וארבע שורות.
 יש לצין, שהכתבת היחידה היהודית שנמצאה עד כה באשקלון כתובה אף־
 היא עברית⁽⁵⁾.

(1) מחקרים ארצישראליים, חוברת שניה ע. 29-3.

(2) לוח שיש ועליו חקוקים מנורה, שופר ולולב, כנראה, מביכ"ז באשקלון מצולם אצל
 Thomson, Kompendium d. paläst. Altertumskunde 60.

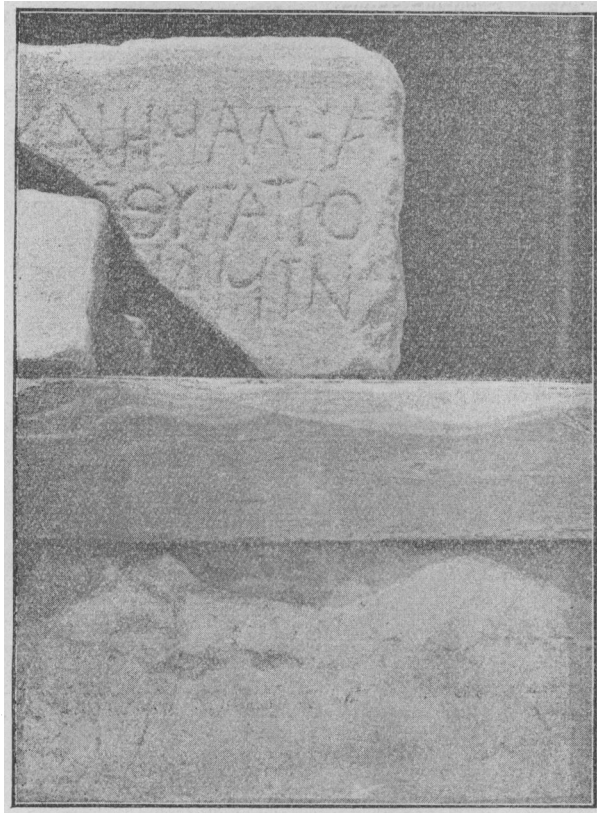
(3) דהיי א', כ"ד.

(4) ראה S. Klein, Beiträge zur Geschichte und Geographie Galiläas
 ע. 102—108.

(5) עין ע. S. Klein, Jüdisch-Pal. Corpus Inscriptionum 99 [אמנם ע' שם
 גם סי' 150 בצד 50 ש. ק.].

ב. שתי מצבות יהודיות-יוניות מקיסרי

בבית הנכאת הקטן הנמצא בקיסרי מצאתי בין שברי כתבות יוניות שונות שני לוחות שיש ששמשו למצבות על גבי קברים יהודים. בדבר הכתבת השניה הודיע לי מר עורי, מפקח העתיקות.
1. (צויר א').

לוח שיש אפור, שבור באלכסון מהצד השמאלי. רחבו 20 ס"מ וגובהו 14 ס"מ. על הלוח חרותות חריתה עמוקה שלש שורות ביונית. גבה האותיות 4 ס"מ בערך.

MNHMAAHA 1.

..CΘYΓATPO 2.

...IAMIN 3.

Mvḥμα Αἷα [τῆ]ς θυγατρὸς Βερ[ι]αμῖν

ו. א. „זכרון (ציון) ללאה בתו של בנימין“.

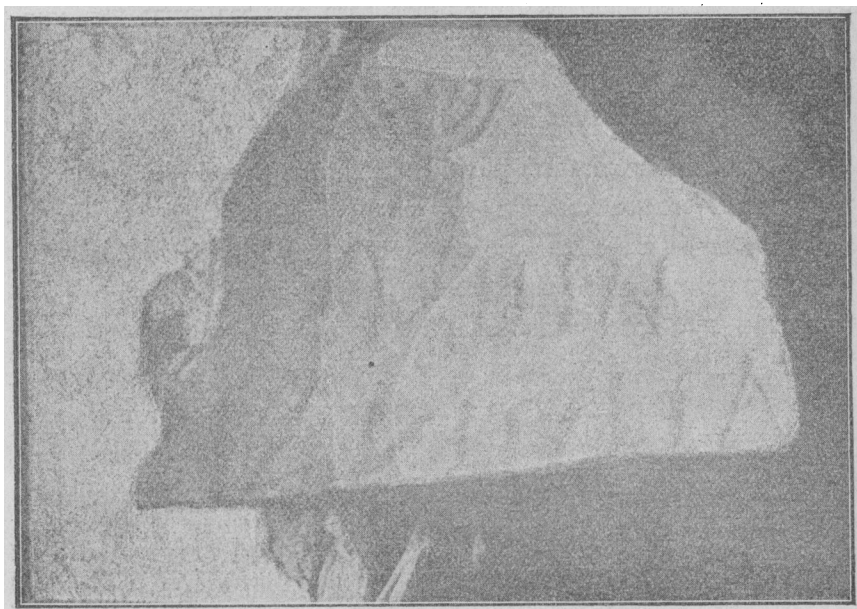
שורה א': Mvḥμα = זכרון. מלה שכיחה על גבי מצבות יוניות של יהודים בא"י. Αἷα = לאה. הטרנסקריפציה של השם הזה בתרגום השבעים היא Αἷα או Αἷα. הטרנסקריפציה בכתבת הזאת יותר קרובה לנקוד המסרתי, אם גם

היו מבטאים כבר בזמן ההוא את האות א' כמו ו'. השם לאה מופיע פה בפעם הראשונה בכתבת יהודית עתיקה מא"י.

שורה ב': מהמלה $\epsilon\eta\varsigma$ אפשר עדיין להכיר את שרידי האות האחרונה. מהמלה $\theta\upsilon\gamma\alpha\tau\epsilon\varsigma$ נשמטה בסוף האות ς , כמו שמוצאים אנו בכתבות שונות. סמין בתו של פ' לא נמצא עד כה בכתבות היהודיות-יוניות בארץ-ישראל בעוד ששכיח הוא בארמית או בעברית בכתבות שעל גבי הגלוסקמאות¹.

שורה ג': $[\text{Bev}]\mu\alpha\iota\nu$ [ההשלמה ברורה ורק אפשר שהיה כתוב $\text{B}\mu\iota\alpha\mu\iota\nu$].

2. (ציור ב').

שבר לוח שיש לבן, רחבו 17 ס"מ וגובהו 16 ס"מ. מלמעלה חרותה למנורה בעלת שבעה קנים בצורתה הרגילה על המצבות היהודיות העתיקות בא"י ומחוצה לה, גבהה 5 ס"מ. מתחת למנורה — שתי שורות ביונית, גבה האותיות 4 ס"מ בערך.

CYMON 1.

???

IAKOMA 2.

נ. א. שמעון [בן] יעקב (?) או יקום (?)

שורה א': $\Sigma\upsilon\mu\omega\nu$ = שמעון, שם מצוי בכתבות היהודיות העתיקות.
שורה ב': קריאת החלק האחרון של השם מוטלת בספק. השם העברי יעקב נמצא בטרנסקריפציה יונית בצורות שונות. אחת הצורות היא $\text{I}\acute{\alpha}\kappa\omega\upsilon\mu\beta\omicron\varsigma$.

(1) E. Müller, Die jüdische Katakomba am Monteverde zu Rom 135 עין גם

(2) E. Klein, Jüdisch-Pol. Corpus Inscriptionum שבספר

שנמצא בפפירוס יוני במצרים⁽¹⁾ ואולי לפנינו קצורו של השם הזה. אבל אפשר לשער (וזהו דעתו של מר קליין) שלפנינו טרנסקריפציה של השם יקום = יקים. השם Κομα נמצא על גבי גלוסקא וכאן אולי לפנינו הצורה המלאה של השם הזה⁽²⁾.

הערות לכתבות הקודמות.

מאת י. קליין.

א. עלי לבאר את השערתי, שמסרתי למר סוקניק בנוגע להשתמשות לוח-השיש שעליו כתובה מלת „משמר שלש פעמים—רק דרך „אגב“. הוכחתי במקום אחר, שהיה מנהג באי להזכיר בכל שבת ושבת בתוך הפיוטים את שמות המשמרות⁽³⁾. הפיוטים האלה הגיעו לידינו במקצתם בכ"י אחד שנמצא בגניזת מצרים ושם הם מסודרים זה אחרי זה מ"יקים שנים עשר" עד „הפיוט שמונה עשר"⁽⁴⁾. אמנם כדי שכל הקהל ידע, איזה משמר יש על הסדר בכל שבת ושבת, מצאו פרנסי בית-הכנסת לנכון לחקוק את שמות המשמרות כסדרם על לוח-שיש (כמו שעושים עוד היום בבתי-הכנסיות בכל מקום בנוגע לפרשת השבוע או לפרקי אבות וכן בענין ספירת העומר שכתבים את השם על לוחות ומחליפים אותם מדי שבוע בשבוע או מדי יום ביומו); כל חלקי הלוח היו מכוסים ורק שמו של אותו המשמר שהיתה שבתו על הסדר היה מגולה, כן אני מתאר לי את ההשתמשות בלוח זה בבית-הכנסת. אם-כן הדבר אפשר להבין שכתבו את שמות המשמרות על לוחות ארוכים וצרים זה אחרי זה מלמעלה למטה. לפי דעתי היו שלשה לוחות כאלה על קיר בית-הכנסת וכל אחד ואחד היה מכיל שמונה שמות (ובכן $24 = 8 \times 3$ משמרות). הלוח שנמצא באשקלון הוא הלוח השני שהתחיל בשמו של המשמר התשיעי, אם-כן אפשר אולי להשלים את הכתבת באופן זה:

(9) 1 משמר [ישוע]

(10) 2 משמר [שכניה]

(11) 3 משמר א[לישיב]⁽⁵⁾

אמנם עלי להודות, שכל אמתות-ההשלמה הזאת תלויה בקריאת האות שאחרי מלת „משמר“ בשורה השניה. והנה המו"ל מציין את האות הזאת בסמך-שאלה, ובכן אין לדעת דבר ברור כל זמן שאין פוטוגרפיה לענינו. ב. ליקים בצורה יונית ע' בספרי Corp. Inscr. סי' 162 Κομα ; Ιαχειμ, סימן 98.—אמנם ברה"י א' ב' מ"א; ג' י"ח נמצא השם יקמיה וב LXX יש נוסחה: Ιαχομιας, א"כ o אחרי הק'.

(1) עין Fuchs, Die Juden Aegyptens in ptolomäischer und römischer Zeit 137 ע'.

(2) עין הערוכיו של דלמן בספר הגיל של קליין, בנגוד לפרושו של עמנואל לעף.

(3) עיי' מאמרי ב„ישרון“ העברי (ברלון) תרפ"ט—תרפ"א צד פ"ט והלאה; „מאמרים שונים“ מצד 13 והלאה.

(4) מאמרים שונים 14.

(5) ההשלמה בשורות 2—3 מר סוקניק.

שנמצא בפפירוס יוני במצרים⁽¹⁾ ואולי לפנינו קצורו של השם הזה. אבל אפשר לשער (וזהו דעתו של מר קליין) שלפנינו טרנסקריפציה של השם יקום = יקים. השם Κομα נמצא על גבי גלוסקא וכאן אולי לפנינו הצורה המלאה של השם הזה⁽²⁾.

הערות לכתבות הקודמות.

מאת י. קליין.

א. עלי לבאר את השערתי, שמסרתי למר סוקניק בנוגע להשתמשות לוח-השיש שעליו כתובה מלת „משמר שלש פעמים—רק דרך „אגב“. הוכחתי במקום אחר, שהיה מנהג באי להזכיר בכל שבת ושבת בתוך הפיוטים את שמות המשמרות⁽³⁾. הפיוטים האלה הגיעו לידינו במקצתם בכ"י אחד שנמצא בגניזת מצרים ושם הם מסודרים זה אחרי זה מ"יקים שנים עשר" עד „הפיוט שמונה עשר"⁽⁴⁾. אמנם כדי שכל הקהל ידע, איזה משמר יש על הסדר בכל שבת ושבת, מצאו פרנסי בית-הכנסת לנכון לחקוק את שמות המשמרות כסדרם על לוח-שיש (כמו שעושים עוד היום בבתי-הכנסיות בכל מקום בנוגע לפרשת השבוע או לפרקי אבות וכן בענין ספירת העומר שכתבים את השם על לוחות ומחליפים אותם מדי שבוע בשבוע או מדי יום ביומו); כל חלקי הלוח היו מכוסים ורק שמו של אותו המשמר שהיתה שבתו על הסדר היה מגולה, כן אני מתאר לי את ההשתמשות בלוח זה בבית-הכנסת. אם-כן הדבר אפשר להבין שכתבו את שמות המשמרות על לוחות ארוכים וצרים זה אחרי זה מלמעלה למטה. לפי דעתי היו שלשה לוחות כאלה על קיר בית-הכנסת וכל אחד ואחד היה מכיל שמונה שמות (ובכן $24 = 8 \times 3$ משמרות). הלוח שנמצא באשקלון הוא הלוח השני שהתחיל בשמו של המשמר התשיעי, אם-כן אפשר אולי להשלים את הכתבת באופן זה:

(9) 1 משמר [ישוע]

(10) 2 משמר [שכניה]

(11) 3 משמר א[לישיב]⁽⁵⁾

אמנם עלי להודות, שכל אמתות-ההשלמה הזאת תלויה בקריאת האות שאחרי מלת „משמר“ בשורה השניה. והנה המו"ל מציין את האות הזאת בסמך-שאלה, ובכן אין לדעת דבר ברור כל זמן שאין פוטוגרפיה לענינו. ב. ליקים בצורה יונית ע' בספרי Corp. Inscr. סי' 162 Κομα ; Ιαχειμ, סימן 98.—אמנם ברה"י א' ב' מ"א; ג' י"ח נמצא השם יקמיה וב LXX יש נוסחה: Ιαχομιας, א"כ o אחרי הק'.

(1) עין Fuchs, Die Juden Aegyptens in ptolomäischer und römischer Zeit 137 ע'.

(2) עין הערוכיו של דלמן בספר הגיל של קליין, בנגוד לפרושו של עמנואל לעף.

(3) עיי' מאמרי ב„ישרון“ העברי (ברלון) תרפ"ט—תרפ"א צד פ"ט והלאה; „מאמרים שונים“ מצד 13 והלאה.

(4) מאמרים שונים 14.

(5) ההשלמה בשורות 2—3 ממר סוקניק.

ש. אסף (ירושלים)

ארץ ישראל בתשובות גאונים בבל.

הידועות על ארץ ישראל בתשובות הגאונים הן מעטות מאד. ההסטוריון שיבא לעסוק בתולדות היהודים בא"י בתקופת הגאונים יפנה קודם כל אל אותן התעודות הרבות שנתפרסמו מכתבי-היד שנמצאו ב"גניזה" הקהירית המפורסמת, ובצרוף המקורות העתיקים, שהיו ידועים לנו עוד לפני התגלות ה"גניזה", אפשר יהא לו להפיץ קרני אורה על תקופה מעורפלה זו. אולם אין לו לההסטוריון להעלים עין גם מאותן הידיעות המועטות על דבר א"י שאנו מוצאים בתשובות הגאונים. ודוקא מפני ידיעות אלו הן מועטות, ופזורות בהרבה קובצים של תשובות הגאונים, יפה להן הכנוס במקום אחד ואת זה שמתי לי למטרה במאמרי זה. את המקורות המובאים בזה סדרתי לפי הסדר הכרונולוגי של הגאונים בעלי התשובות.

וכאן עלי למסור מודעה שהוצאתי מגבולות מאמרי זה את מעט התשובות של גאונים ארץ ישראל, המובאות בשערי צדק ובס' הפרדס. וכן איני עוסק הפעם בחלופי המנהגים שבין בבל ובני ארץ ישראל, שהרבה מהם הובאו בקובצי תשובות הגאונים⁽¹⁾. קצת ידיעות על מנהגי א"י נמצא גם בפרוש הגאונים על סדר טהרות המיוחס לרב האי גאון, ונרשמו כולן ע"י פרופ. י. נ. עפשטיין, במפתח שהוסיף בסוף הפרוש ש"ל מחדש על ידו ע"פ כת"י שונים⁽²⁾. ידיעות חשובות על דבר מצב היהודים בא"י בסוף שלטון ביצני, ובזמן הראשון אחרי כבוש הארץ ע"י הערבים, נמצא בפרקי בן באבוי שהו"ל ד"ר יעקב מאן ב-. R.E.J. כרך 70 ע' 121—48, שקטעים מהם נרשמו עוד קודם ע"י הרכבי (הגורן ספר רביעי עמ' 71—74), שכטר (ס' היובל לכבוד הופמן, בחלק העברי עמ' 262), ר"ל גינצברג בקובץ התשובות שהוציא לאור עמ' 50—58. ועי' עליהם גם י. נ. עפשטיין — R.E.J. כרך ע"ה עמ' 179 ואילך.

(1) עי' עליהם ביחוד בסחקרו של ר' יואל מיללר שנרשם ב"השחר" שנה ז' וחי', גם י"ל אח"כ בחוברת מיוחדת. וכן בתשובה"ג הוצ' הרכבי עמ' 395—396, ופינקלשרר חור והרפסין ע"פ כת"י מינכן בספר היובל לכבוד ר' ישראל לוי.

(2) גם הידיעות שאנו מוצאים בתשובות רב האי על א"י נרשמו על ידו כמעט כולן במבוא הגרמני לפרוש זה עמ' 27.

ארץ ישראל נזכרה עוד כמה פעמים בתשובות הגאונים בקשר עם ההדרוש שנתחדש ע"י הגאונים, שאפשר לו לאדם להקנות את המטלטלין שהוא מוכר או נותן אגב ארבע אמות שיש לו לכל אחד ואחד בישראל בארץ אבותיו, כי אע"פ שגלינו מארצנו ונהלחנו נהפכה לזרים, אבל קרקע אינה נגולה, וכבר כתבתי על זה במאמרי: „חלופי מנהגים והוראות בין ישיבות סורא ופומבדיתא“, סימן י' (נדפס ב„החור“ לשנת תרפ"ב גליונות י"ב—י"ז וי"ל גם במחברת מיוחדת). וציינתי את כל המקורות הנוגעים לזה¹. כן יש להזכיר עוד את תשובת רב שרירא שהובאה בשבלי הלקט הל' תפילין על השאלה: מאי טעמא מולולי רובא העלמא במצות תפילין? והגאון מודיענו ש„בארץ ישראל מימות הראשונים כיון דנפישו גזרה ולא יכילו לאחותי תפילין אשתכה מייניקין בבבל המזהירים בחוק, וביותר רבנן יושבי מדרשות“. תשובה זו מובאה גם בספר העטור (ד' למברג ח"ב דף כ"ז ע"ב ד') על שם רב האי בשנויים רבים, ומשתי הנוסחאות יש לברר ולקבוע את הנוסחא הנכונה. וע' מש"כ ש. ח. קוק ב„הדבר“ שנה ג' (ירושלם תרפ"א), הוברת ז—ט, עמ' ל"ה—ל"ז.

א. ושכתבת: מנהג שלנו כשאנו נושאין אשה בשעת נישואין יתן לה אביה בגדים ותכשיטים, ואנו שמין את הבגדים יתר על דמיהם, ועומד חתן ונותן לה במתנה כך וכך והובים, ותחזור כלה ותשים אותם במתנה עם מה שהביאה מבית אביה בנדוניא שלה ויכתבו עליו שטר בממון הרבה ושטר מהזקק ומקיים בקניין... אם מת תטול הכל, כל מה שכתבו בכתובתה, או לא... יליף מרגא. — כך ראינו, שמנהג שלכם משונה ממה שנהוג בכל מקומות ישראל, ואין מנהג רע ומכוער ממנהג שלכם, ויש בו משום גנבת דעת... שמתקבלים ויושבים וקני ישראל במסיבה וכותב אבי כלה בגדים מאה מנה במאה והמשים, ושוי אלף באלף וחמש מאות, על חתן עשוק, וכותבין שטר מקיים ומהזקק עליו, מה אחם אומרים בנפשכם, ולא עוד אלא נותן לה אלף וזו במתנה ומערבתן עם מה שנתן לה אביה וקורא אותן נדוניא, ונדוניא שלה הוא. לאחר שנתן לה אלף וזו קורא אותו נדוניא... מנהג בישיבות ובבבל ובכל מקומות ישראל כן הוא: משנתן לה אביה לכלה שמין אותו בעדים באמת וצדק מה ששוין וקוראין נדוניא, וכותבין בשטר כתובה ודין נדוניא והנעלת עלוהי מן דילה...

תשובות הגאונים הוצ' גינצברג עמ' 77—78. שם הגאון המשיב אינו ידוע אך נראה שחי באמצע המאה התשיעית למנין הרגיל. על זה שהתשובה נשלחה לארץ ישראל עמדו אפנשטיין במונטשריפט לשנת 1908, עמ' 619, ואפסוביצר שם, שנת 1911 עמ' 635. ויש להביא בזה את תשובת רב נחשון המובאה בתשובות גאון אחר בשבלי הלקט ח"ב, כת"י אוסטרפורד מס' 658, דף נ"ו ע"ב.

¹ ונליחם יש להוסיף את תשובת רב צמח בן פלסוי, שפרסמתי בישרון תרפ"ה בחלק העברי עמ' כ"ח.

א, וז"ל: „מה שנוהגים במקומינו לכתוב בכתובה יותר מן הנדוניא, אם ראוי לעשות כן או לא, מצאתי בתשו' הגאון: ושאלתם הא מילתא שאילנ' מקמיה מר רב נחשון גאון, דנהיגי קמן בשומת הנדוניא היו מוסיפין על מה ששוי כארבע וחמש משויו, וכת' לן מר רב נחשון גאון דהאי גזלנותא וחמסנותא היא וכל מאן דמסחד בהך נדוניא סהדי שקרי אינון ופירשתם שהתירותם בצבור פעמים הרבה ולא קבלו ועד הנה הכין הו' עבדין היו מוסיפין כד' וה' לרצונם והיכי עבדי' כד מגרש או כד מיית היכי מגבינן לה?—אילו היה בטעות, דקא מטעו אהדרי וכתבי בלא ידיעה, הוה אמינא דטעות הוא, השתא דבידיעה קעבדין וקא מוסיפין וקני מיניהו מאי איכא למימר". והגאון מביא ראיה לדבריו מדברי רבינא בבבא מציעא ק"ה ב'.

ב. ובני אפריקא שנשא נשים בארץ ודרו בה—אם עדיין לא שהו י"ב חדש חייבין לשמור שני ימים טובים כמקומן... ואם שהו י"ב חדש מכאן ואילך אף על פי שדעתם לחזור נוהגים כאנשי ירושלם עד שחזורין למקומן. והני מילי מאפריקא לארץ ישראל, אבל מבלל לארץ ישראל, שיש בה שתי ישיבות, אם דעתו לחזור אע"פ ששהה שנים הרבה עושה כחומרי שתיהן...

תשובות גאונים מורה ומערב ס' ל"ט. ר"י מילר נוטה ליחס תשובה זו לרב כהן צדק (ד"א תר"ה—תר"ט), על סמך קלוש ביותר. והנה תשובה זו מספרת לנו ע"ד עליה של בני אפריקא לא"י, אבל איני יודע לכיון זמנה של עליה זו.

ג. שאלו ראשונים⁽¹⁾ למר רב נטרונאי [איוו] היא דרך ישרה בקבורה⁽²⁾, אם להטיל בכוך ולהניח לוח מלמעלה מן הכוך, שלא יגע בפניו עפר וטיט, או כשם שעושין⁽³⁾ שנותנין עפר על כולו. — והשיב: המת ועני (צ"ל: העני) מה חושש ומה איכפת ליה, אלא אעפ"כ להטיל טיט בפניו יש ביוון בדבר ואין ראוי לעשות כן, ולא כל הארצות שוות; מקום ברד⁽⁴⁾ גדול כמות ארץ ישראל מכניסין אותו לכוך ואין נותנין עליו עפר כל עקר, שסומכין שיש ברד שם ומתיבש המת ואינו מתלעלע, אבל מבלל שאין ברד, קוברין אותו בארון ונותנין עפר על פניו ועל עיניו, ואם יש גשמים מביאין עפר יבש ונותנין על פניו ומכסין את פניו

(1) היינו חכמי אליוסנה הראשונים (עי' גם הל' הרי"ץ גיאת ח"א עמ' י"ד וקיד'; ח"ב עמ' כ'). ועל הקשר שהיה בין רב נטרונאי וספרד בכלל ואליוסנה בפרט עי' במאמרי: לצמיחת המרכזים הישראליים בתקופת הגאונים, „השלח" כרך ל"ה עמ' 402, עמ' 403 הערה 6 ועמ' 405 הערה 3, ושם רשמתי את כל תשובות רב נטרונאי הידועות לנו שנשלחו לספרד. הרי"ץ גיאת היה רב באליוסנה ועי' הוא קורא לחכמים הקדמונים של עיר זו בשם „ראשונים".

(2) ע"פ נוסחת הרמב"ן בספר תורת האדם.

(3) בנוסחת הרמב"ן: שאנו עושין, וכצ"ל.

(4) הרב במברגר, מו"ל הלכות הריצ"ג, מגיה: גרד. קליין מגיה: שרד. אולם ד"ר י. ג. אפשטיין ב-Jahrbuch der Jüd.-Lit. Gesellschaft IX, 236 מקיים את הגירסא: ברד, ומצא לה חבר בפרוש רב נחשון למס' עבודה זרה, בתג' דף ל"ט ע"ב: „שמטיל לו זבל של (=שלא) יבש מן הברד", ותוראת ברד—יובש.

בבגדו ונותנין עפר על בגדיו שהוא על כולו, וכיון שנותנין עליו] גובה טפה נותנין לוח, שהוא כסוי שעל הארון, על העפר וחזורין ונותנין עפר הרבה עד שנעשה גל כגובה אמה או יותר מכך...

הלכות הר"ץ גיאות ח"ב ע"מ מ"ד, והובאה בתורת האדם להרמב"ן (ענין הקבורה) וממנו בטור יו"ד סי' שע"ב. ש. קליין במאמרו על כתבות א"י מתקופת הביונים והערבים (קובץ ב' של החברה העברית לחקירת א"י ע"מ 91) העלה מתשובה זו הלכה חשובה, שבזמן רב נטרונאי גאון — נפטר בשנת ד"א תרי"ו (857) — עוד קברו בא"י את הסתים בכוכים שבמערות, כמו שנהגו בזמן הבית השני ואחריו¹.

ג. 1. עססיות ממיני קטניות שגדולין בארץ ישראל ומבשלין אתהן והם רגילין בהן... אבל בארצנו אין מצויין כל עקר.

מפרושו של רב נטרונאי גאון למס' שבת, תשעה"ג הוצ' גינצברג ע"מ 320. והובא גם בערוך, ערך עססיות.

2. תרומסין — בארץ ישראל ניורעין ומרים הן הרבי (=הרבה).

שם ע"מ 323. וע"י גם י. נ. עפשטיין במבואו הגרמני לפרוש סדר טהרות ע"מ 28.

ד. אשת ישראל שנשתמדה אסור לאביה למיזל למיתבע לבעלה ולעיוקי ליה ולמיסר הב לי חדא זווא מכתובתה דברתא. ואי קאמרין בני מערבא אשת ישראל שנשתמדה אביה יורש כתובתה טועים אנן ותיעין אינון² ושוא ודבר כוב קאמרי ולית למיחש לה משום מידעם בעלמא...

שערי צדק ח"ד ש"ד סי' מ' (דף ס"ג ע"ב). ר"י מילר במפתח לתשעה"ג ע"מ 14 נוטה ליחסה לרב נטרונאי, אך בע"מ 91 הכניסה מספק בין תשובות רב פלטיא. אולם בפסקי ספר בשר על גבי גחלים (ע"י יאהרבוך ד. יוד. — ליט. גי. כרך ה', בחלק העברי ע"מ 64) היא מיוחסת לרב עמרם, לאחר שהובאה שם תשובת רב נטרונאי, הבאה בשערי צדק אחר תשובתו זו, כתוב: „וכן אמר רב עמרם גאון אשת איש שנשתמדה אין לאביה רשות לתבוע כתובתה מנכסי בעלה, ומאן דאמר יורש כתובתה טועה ושוא ודבר כוב קאמר...". ברור שזוהי תשובתו אך נתקצרה, וע"כ אין בה זכר לבני מערבא. ויש להעיר שגם בסדורו מביע לנו רב עמרם את יחסו השלילי למנהג אחד שנהגו בו בני ארץ ישראל. משנים רבות נהגו בני ארץ

(1) [בהשלח"ה תרפ"ה 256 כותב א. ל. סוקניק בנוגע לתשובה זו, שהגאון „לא ידע עוד את אפני הקבורה העתיקים והמושג האמתי של כוך לא היה ברור לו“ (עיי"ש הערה 20). בטח אין הגאון זקוק לסנגוריו מצד, מ"מ עלי להעיר על דיוקלשונו: „סכניסין“ לעומת „להטיל“ שבדברי השואלים. מכאן ראיה, שהגאון ידע וידע מה זו הכנסת המת לתוך הכוך. השוה גם התשובה הישנה בענין זה (להלן סי' י"א): בא"י סכניסין אותו וכו'. שאלת התפתחות הקבורה בא"י היא ענין בפני עצמו, שכדאי להתעסק בו בפרטיות—ש. ק.]

(2) צ"ל: טועים ותועין אינון.

ישראל לעמוד בקריאת שמע, וכך מצינו בחלופי מנהגים שבין בני בבל ובני ארץ ישראל: בני א"י עומדין בק"ש ובני בבל יושבין. וע"ז כותב רב עמרם: והני דמתחזי דמחמירין אנפשיהון, למימרא דמקבלין מלכות שמים בעמידה, טעות ותעות בידם והדיוטות ובורות ושטות זה. למה להו אשתבושי כולי האי, כבר קיימא לן הלכה כבית הלל בכל התורה כולה... ואותן האנשים שאומרים כמנהג ארץ ישראל אנו עושין — הלא כך גורסין בתלמוד ארץ ישראל⁽¹⁾ תניא יצתה בת קול ואמרה אלנו ואלו דברי אלהים חיים, אבל הלכה כבית הלל לעולם (סדור רב עמרם, ד' ווארשא דף ה' עמ' א' וב').

ה. ראובן שרקק בפני אשה אבל אין העדים יודעים אם נגע בה הרוק אם לא. — כיון שלא הגיע בה הרוק בושט קל הוא, שאם הגיע בה הרוק מלקין ומנדין אותו בבבל, ובארץ ישראל היינו גובין ארבע מאות זוז. וכיון שלא הגיע בה הרוק וראי בר פיוסי הוא.. ויבקש ממנה ומבעלה מחילה וימחול לו.

תשובת רב מתתיהו גאון באור זרוע לבי"ק סי' שע"ג, והובאה גם בשלטי הגבורים למרדכי שם ובים של שלמה לב"ק פ"ח סי' ל"ד, ובקצור וקצת שנויים בס' הפרדס, דף כ"ד עמ' ד', ובשו"ת מהר"ם מרוטנבורג ד' פראג סי' רצ"ג. והנה בבבל לא דנו דיני קנסות וע"כ היו מנדין את המזיק והמבייש עד שיפייס את חבירו בדברים או בממון (על מה שכתוב בתשובתנו שבבבל היו מלקין אותו כבר תמה הרש"ל ביש"ש שם), כמו שנמצא בארוכה בתשובת רב שריירא אשר בשערי צדק ח"ד ש"א סי' י"ט, אבל בארץ ישראל דנו דיני קנסות גם בתקופת הגאונים, ועל כן גבו מן הרוקק את הקנס של ארבע מאות זוז האמור במשנה ב"ק צ"א א'. על זה שדנו בא"י דיני קנסות גם בתקופת הגאונים יש לנו ידיעות נוספות בתשובות גאונים שונים: בשערי צדק ח"ד ש"א סי' ו'; שם סי' י"ג = תורתן של ראשונים ח"ב עמ' 35; אור זרוע לב"ק סי' שצ"ן; ס' הפרדס ד' קושטא דף כ"ד עמ' ד'.

ו. ועל החמאה של עכו"ם ר"ת ור"י מתירין. גם בתשובות הגאונים כתוב להיתר⁽²⁾. אמנם בתשובות הגאונים שלי⁽³⁾ כתובה תשובת רב נתן סאפריקא ז"ל: עד עכשיו היינו נוהגים להתיר, אבל משהתחילו להביאם מחמת ומגוש חלב ומזיפין אותן בחלב אנו מנדין כל מי שיאכל אותן...

(1) ברכות פ"א הל' ז'.

(2) כך פוסק רב נטרונאי גאון בשערי תשובה סי' קס"ח-חש"ה הוצ' גינצברג עמ' 153, אך הוא מוסיף: אלא שאין הרעת מקבלת, ומי שיפה דעתו ואכל מותר. ועיי' גם תשובתו בח"ס סי' כ"א. גם בחלופי מנהגים שבין ב"ב ובני א"י נאמר שבני בבל מתירין חמאה של גוים ובני א"י אוסרין אותה משום חלב שחלבו גוי ומשום חלב שמערבין בו.

(3) וזהו, כנראה, אותו קובץ שמהר"ם מזכירו במקום אחר: "כי הקרה השם לפני ובאו לידי תשובות שהובאו ממדינת אפריקא, ספר גדול מחובר מתש"ו חכמי אפריקא ששאלו מגאונים בבל והשיבום" (שערי תשובות מהר"ם בלאך עמ' 193).

שׁוֹת מֵהֶרֶם בִּר בְּרוּךְ, ד' לְבוֹב ס' קצ"ג, הוֹבֵאוּ דְּבָרִים אֵלֶּה גַם בְּאַרְחוֹת חֲיִים ח"ב ע"ב 388, וכן—כְּמוֹ שֶׁהָעִיר שֶׁם הַמּוֹל—בְּתַשְׁבִּיץ ס' שְׁנִיד (אך שם הַגִּירָסָא מְשׁוּבָּשָׁה: רַבִּינוּ נָתַן מֵאִישְׁפּוֹר"ק... לְהַבִּיאַם סַחֲמִית וּמִגִּי"ש...) וּבְכַלְבוֹ ס' ק"א. מִי הוּא רַב נָתַן מֵאַפְרִיקָא? וְהִנֵּה בְּמַחְצִיתָהּ הַשְּׁנִיָּה שֶׁל הַמֵּאָה הַתְּשִׁיעִית חֵי בִּקִּירוּאָן חֲכָם חָשׁוּב בְּשֵׁם רַב נָתַן בִּר רַב חֲנִינְיָה, שֶׁעָמַד בְּקִשְׁרָא עִם גֵּאוּנִי בְּבֵל, וְקָבַל תְּשׁוּבוֹת מֵרַב נִטְרוּנְאִי גֵּאוּן וּמֵרַב צִמְחָא בִּר שְׁלֵמָה דִּינָא דְּבַבָּא דִּמְרוּתָא בּוֹסֵן רַב עֲמֵרָם גֵּאוּן, אוֹלָם ר' לוי גִּינְצַבְרֵג (Geonica I, 32-33) סוֹבֵר שֶׁאֵין לִנְתָת אֶת רִנָּה מֵאַפְרִיקָא עִם רִנָּה בִּר חֲנִינְיָה, כִּי הֵן אֵין לְחָשׁוּב שֶׁהֵבִיאוּ בְּמֵאָה הַתְּשִׁיעִית הַמֵּאָה מֵאִי לְאַפְרִיקָה הַצִּפּוֹנִית, וְאֵם רַב נָתַן מוֹדִיעֵנוּ אֶת מִנְהַג אִי—מִנֵּין לוֹ לְחֲכָם אִפְרִיקָנִי בְּקִיאוֹת כּוֹזָא בְּתַנְאֵי הַחֲיִים וְהַמִּנְהָגִים שְׁבֹאִי? וְעַל כֵּן הוּא סוֹבֵר שֶׁרִנָּה מֵאַפְרִיקָא הוּא רַב נָתַן הַבְּבֵלִי, הַיִּדּוּעַ בְּסִפּוּרֵי עִדֵּי שְׁתֵּי הַיְּשִׁיבוֹת הַבְּבִלְיוֹת, שֶׁבִּדְרָכָם לְאַפְרִיקָא עָבַר אֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְרָאָה אֶת מִנְהַגֶּיהָ. אֵךְ פּוֹנִנְסְקִי (אֲנָשִׁי קִירוּאָן ס' ל"ט) סוֹבֵר שֶׁרִנָּה מֵאַפְרִיקָא הוּא רַב נָתַן בִּן חֲנִינְיָה, אֵלֶּא שֶׁהוּא מִגִּיהָ: בְּתַשׁבּוֹת הַגֵּאוּנִים שְׁלֵי כְּתוּבָה תְּשׁוּבָה עַל שֶׁאֵלֶּת רִנָּה מֵאַפְרִיקָא, וּמְשִׁיבֵי הַתְּשׁוּבָה הוּא גֵּאוּן בְּבֵלִי [וְעִי' גַּם מֵהַ שְׁכַת פּוֹנִנְסְקִי ב-J.Q.R.n.s.III, 400]. וְנִרְאָה לִי שֶׁגֵּאוּן זֶה הוּא רַב מַתִּיתָהוּ (ד"א תְּרִכָּא-תְּרִכָּה), בִּן דּוּרֵי וְבִר פְּלוֹגְתִּיהָ שֶׁל רַב עֲמֵרָם גֵּאוּן וּבֵן זְמַנֵּי הַדִּינָא דְּבַבָּא רַב צִמְחָא, שֶׁהֵשִׁיב תְּשׁוּבָה לְרַב נָתַן בִּר חֲנִינְיָה (עִי' פּוֹנִנְסְקִי שֵׁם). וְאִמָּנִם בְּתַשׁבּוֹת אַחַת מוֹדִיעֵנוּ רַב מַתִּיתָהוּ עַל הַשִּׁנּוּי שְׁבֹא בְּבֵלִי בִּיחֹם לְחֵמָה שֶׁל גּוֹיִם, שֶׁעוֹד בּוֹסֵן רַב נִטְרוּנְאִי נִהְגוּ בָּהּ הֵיחָד אֵךְ „בּוֹסֵן הוּא יֵצֵא עֲלֵיהֶם שֵׁם שְׁמַיָּא בִּינֵן בּוֹ וְעוֹשִׂין בּוֹ כְּמֵה דְּבָרִים מִמֵּאִים שֶׁל אִיסּוּר וְאֵלֶּיהָ וְחָלַב שֶׁל בְּהֵמָה וְהוֹחֲקוּ בּוֹ וְאִסְרִינָהוּ" (הַלְכוֹת פְּסוּקוֹת ס' י"ט). וְעִי' גַּם מֵהַ שְׁכַתְּבִי עִי' „בְּהַשְׁלַח" כִּרְךָ ל"ט ע"ב 562. [בְּעֵינֵן גּוֹש-חֵלֶב ע' עוֹד Paläst. stud. 4 הערה 22. ש. ק.]

ז. כֵּהֵן דְּעַבְרָא וְנִסְיָב גְּרוּשָׁה... כֵּהֵן פּוֹשֵׁעַ הוּא... וּמִתְבַּעֵי לְשִׁמּוּתִיהָ, עַד דְּפִרִּישׁ מִינָהּ, וְאַלְקוּיָהּ וִירָאוּ אַחֲרֵיהֶם וְיוֹסְרוּ. וּבְנֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל קִנְסִין לִיהָ לְהֵאֵי מִן מַתְנֹת, וְאִי הוּא חֵיִשְׁיָן דְּאוּיָל לְדוּכְתָא אַחֲרִיתָא וּפְרִים יִדִּיהָ הוּא קִצִּין לִיהָ לְרֹאשׁ אֲצַבְעֶתִיהָ וְקִבְעִין בִּיהָ מוֹמָא דְּלֹא לִפְרוֹם יִדִּיהָ. וְדוּקָא דְּלֹא הָדָר בִּיהָ וְעוֹמֵר.

תְּשׁוּבָת רַב צִמְחָא בְּהַלְכוֹת פְּסוּקוֹת ס' פ"ד = שְׁעָרֵי תְּשׁוּבָה ס' קע"ו. וְהִנֵּה תְּשׁוּבָה זֹאת הוֹבֵאָה גַם בְּאַרְחוֹת חֲיִים ח"ב ע"ב 115 (וּמִמֶּנּוּ גַם בְּב"י לְשׁוֹר אַה"ע ס' ו') אַחֲרֵי תְּשׁוּבָה לְרַב נִטְרוּנְאִי בְּלִשׁוֹן זֶה: „...מִתְבַּעֵי לְשִׁמּוּתִיהָ עַד דְּפִרִּישׁ מִינָהּ וְאַלְקוּיָהּ, וִירָאוּ אַחֲרֵיהֶם וְיוֹסְרוּ. וְאִי הוּא חֵיִשְׁיָן (בְּב"י: וְאִי חֵיִשְׁיָן) דְּאוּיָל לְדוּכְתָא אַחֲרִיתָא וּפְרִים יִדִּיהָ הוּא קִיִּצִּין (בְּב"י: לִיהָ לְמַלְתָּהּ, הוּא) לִיהָ לְרֹאשׁ אֲצַבְעֶתִיהָ וְקִבְעִין בִּיהָ מוֹמָא". לְפִי נִסְחָתָהּ בְּעַל אַרְחוֹת חֲיִים לֹא נִזְכָּר אִיפּוֹא כֹּאן בְּנֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל כֹּל עֵקֶר וְיוֹצֵא שְׂכָךְ נִהְגוּ בְּנֵי בְּבֵל. וְעִי' בְּסִפּוּרֵי: הָעוֹנִשִּׁין אַחֲרֵי חֲתִימַת הַתְּלִמּוֹד (יְרוּשָׁלַם תְּרַפ"ב) ע"ב 21 וְע"ב 52.

ה. וְשִׁשְׁאֲלָתָם הֵא דְּאִמּוֹר רַבְנָן (כְּתוּבוֹת י' א') הוּאִיל וְתַקְנַת חֲכָמִים הִיא לֹא חֲנִיבָה אֵלֶּא מִן הוֹבוּרִית, אֵלֶּמָּא קִיִּמָּא לְהוּ דְּתַקְנַת חֲכָמִים הִיא, וּפְלִיג רַבֵּן שִׁמְעוֹן בֵּן

נמליאל ואמר כתובת אשה מן התורה. אית גבן תשובות מתחלפות לגאונים, קצתם פסקי כרשב"ג, וכן כתוב בכתובות הנמצאות במערב⁽¹⁾ מימות הראשונים: כסף מאתן דאינון כ"ה זווי דחוי ליכי מן אורייתא, ומסך על הדא דכתיב כסתר הבתולות עשרים וחמשה —. ומנהון מאן דפסק כחכמים, וסופיהון סר (בר) רב חנניה גאון אבי ארונא⁽²⁾ ואמר כתובת אשה תקנת חכמים היא, וגינה מאן דכתב מן אורייתא אלא דחוי ליכי בלבד, ואית דאמרי כרשב"ג. אית מששא במילי דמאן דסמך על כמותר הבתולות או לא? — מילתא פסיקתא היא לכל חכמי בבל דכתובה מדרבנן היא... והא מילתא מחלוקת אנשי מורה ובני ארץ ישראל ועדיין מגונה מאד אצלנו מאן דכתב בכתובה דחוי ליכי מן אורייתא ומחדרין ליה רבנן. וקסאי דלכון מן בני ארץ ישראל נקטוה להא מילתא, ואתון השתא כל מעשיכם כמנהגות שלנו וכתלמוד שלנו הכי מבעי לכון למיעבד ולסלוקי מן כתובתכון דוכון אורייתא, אלא כתובו דחוי ליכי סתם.

ס' המכריע לר' ישעיה דטראני ס' מ"ב. והתשובה היא לרב שרירא (עי' למטה בהערה), ועי' מה שכתב עליה פרופ. א. ביכלר במאמרו החשוב על הכתובה אצל יהודי אפריקא הצפונית בתקופת הגאונים ועל הקשרים שבין קהלות אפריקא ובין בבל וארץ ישראל. (R. E. J. כרך נ' עמ' 147 ואילך). ט. רב נסים בר יעקב מקירואן אשר באפריקא הצפונית שואל את רב האי:

...ואמר אדוננו כי בני ארץ ישראל תופסין ראש השנה שני ימים⁽³⁾ ואנו רואין עד עתה אין תופסין אלא יום אחד? והגאון משיב לו כי באמת לא אמר כלל שבני ארץ ישראל תופסין ראש השנה שני ימים, אלא כך אמרנו: בדין הוא שיעשו כראשונים ולא ישנו ממנהג אבותיהם נחוי נפש, ובזמן שהיו מקדשין החדש עי' הראיה „במקום הועד אין עושין ר"ה אלא יום אחד, אבל חוץ לתחום אותו מקום נוהגין שני ימים קודש".

תשובה ג' ד' ליק ס' א'. חלק ממנה נדפס גם בסעדינה לרש"י שכטר עמ' 137—138, וקטע ממנה נמצא גם בין עלי הגניזה אשר בפילדלפיה, עי' 46, J. Q. R. n. s. XIII, וראוי להביא בזה את דברי ר' זרחיה בעל המאור.

(1) אפריקא הצפונית, ולפעמים נכללת במושג זה גם ספרד.

(2) ריא עפשטיין (R.E.J. שם עמ' 148 בהערה 1) גורס: „אבי אבונא". וסובר שזוהי הוספת כותב התשובה. נכחו של רב חנניא הוא רב האי גאון, וא"כ תשובתנו היא לרב האי, ועי' גם מילר במפתח עמ' 234. אולם נראה שיש לגרוס: אבי ארונא, ואז התשובה היא לרב שרירא, ולא בצורך לומר ששתי מלים אלו הן הוספת כותב התשובה. גם כשאלה אחרת שבה פנו בני אפריקא לרב שרירא אנו קוראים: „יש לנו תשובה מר רב חנניא גאון ז"ל אבי אדוננו בבעל חוב מאוחר שקדם וגבה" (J.Q.R.n.s.XI,459; גנזי קדם חוב א' עמ' 71). (3) עי' גם פרקי בן באבוי (R.E.J., LXX 140) שרב יהודאי כתב לבני אי על

זה „שמתענין ביום טוב בשני ימים טובים של ראש השנה".

המעידי בפ"ק דביצה שכן נהגו לעשות בארץ ישראל—לחוג ראש השנה רק יום אחד—כל הדורות שהיו לפנינו עד עתה חדשים מקרוב באו לשם מחכמי פרובינציאה והנהיגום לעשות שני ימים טובים בר"ה על פי הלכות הר"ף ז"ל, ובעל המאור מסתיע בתשובת רב האי שלפנינו, המראה שגם בזמן רח"ג נהגו לחוג את ר"ה רק יום אחד. אולם הרמב"ן במלחמות שם סובר שגם בני ארץ ישראל צריכים לעשות ר"ה שני ימים, והוא מביא את דברי רבינו חננאל, שמהם אנו רואים דרך אגב את יחס בני זמנו של ר"ה לחכמי א"י: „ואשר אמרו בעבור בני א"י בדורות שלפנינו אינה ראויה, לפי שגילינו גלות שלמה ובעונותינו לא נשאר בארץ ישראל בימים ההם אלא מועטים ואינם בני תורה בנדנוד אחר נדנוד וטלטול אחר טלטול, והוחלף להם בשאר ימים טובים“.

י. וששאלתם צבור דמצלו תפלת ערבית וקרו קרית שמע קודם צאת הכוכבים ולא יוכל אינש לעכובינהו. דבעונות כמה קהלות הקילו על נפשיהו בכך... איזה מהם עדיף דלצלי אינש בהרי צבורא ח"י ברכות משום ברב עם הדרת מלך, ושביק ק"ש וברכות שלפניה ושלאחריה עד צאת הכוכבים או לעכובי עד צאת הכוכבים ומתפלל ביחוד וסומך גאולה לתפלה כר' יוחנן?—ר' בנן דבארץ ישראל הכין עבדין: מצלו של ערבית ובחר הכי קר' ק"ש בזמנה, ולא איכפת להו למסמך גאולה לתפלה בערבית...

תשובת רב האי זו באה בשע"ת סי' ע"ו, ובתשובה"ג ד' ליק סי' ע"ה, וגם בתורתן של ראשונים 51, I. כן הובאה בתמים דעים סי' קע"ב; ח' רשב"א ריש פ"ק דברכות (והשיב דבארץ ישראל עושין כן) ורא"ש שם; שבה"ל סי' מ"ד ועוד בכ"ס. וראוי להעיר שגם בפרושו לברכות מזכיר רב האי את מנהג א"י. בפרושו לדף ל"ג ע"ט הוא כותב: ולענין יום טוב שחל להיות אחר שבת אמרו שבארץ ישראל עד עכשיו הותמין אותה ברכה רביעית בפני עצמה... ואנן תקינו לן רב ושמואל מרגניתא בבבל: משפטים ישרים ותורת אמת (קטע זה נתפרסם ע"י ד"ר יעקב מאן בהצפה להכמט ישראל שנה ו' ע"ט 196, וע"י גם בחי' הרשב"א לברכות שם).

יא. והא דתנן (סגלה ל"א א'): ביו"ט האחרון של חג קורין מצות וחקים ובכור, הכי אמר רבינו האי: שמענו כי סימן הוא, יש שקורין כי המצוה הזאת (דברים י"א), ועדיין קורין אותו בארץ ישראל בירושלם, ויש שקורין ברכות שבאם בחקת, בשביל ונתתי גשמים בעתם, כי יום הזכרת גשמים הוא, ויש שקורין כל הבכור. ואנו קורין כל הבכור.

הל' הר"ן גיאת ח"א ע"ט ק"ו, והובאו דברי רב האי אלו גם באשכול ח"ב ע"ט 65 (ועדיין קורין אותה בארץ ישראל, ולא נזכרה בירושלם; ארחות חיים ה' קה"ת ד' כ"ו ע"ט ג' „וכן הסנהג בארץ ישראל ובירושלם“); מנהגי הלכות החג סי' נ"א: „וכן קורין אותה עדיין בירושלם“. ועל שנויי הנוסחא במשנה זו והמנהגים השונים בקריאת התורה ביו"ט האחרון של חג ע"י ג. בריל, Jahrbücher für Jüdische Geschichte, II. 119—121.

יב. ונשאל רבינו האי ז"ל: הני מערות שבארץ ישראל ויש בהן כוכין שמכניסין מתים לשם ובכל עת שהם רוצים להכניס מתים מעבירים⁽¹⁾ עצמות אותן מתים ומניחים אותן בגומות שבמערות, שרי למעבר הכי או לא? וכן בית הקברות שנתמלא ואין להם מקום לקבור ויש קברים ישנים, חופרין אותן הקברים⁽²⁾ ומכניסין את העצמות לצד אחר וקוברין בהם, מאן דעביר הכי איכא עליה מדי או לא? — והשיב: הכין חזי לנא דהא דעבדין בארץ ישראל שלא כדין הוא ולא שרי מן שמיא למעבר הכין...

תשובת רב האי זו הובאה בהל' הרי"ץ גיאת ח"ב ע"ב וגם בתורת האדם להרמב"ם וממנו בכפתור ופרח לר"א פרחי (הוצ' לונץ ע"ב ר"ט-ר"י), וכן בטור וי"ד סי' שס"ג, ומפני שנוסחת בעל כו"פ מתוקנת יותר העתיקתה כאן על פיה. ועי' במאמרו הנ"ל של פרופ. קליין שם ע"ב 92 המעיר ע"ז שמתשובה זו יוצא, שעוד בזמן אחרוני הגאונים השתמשו בא"י בקברים ישנים הנמצאים במערות שבסביבת ירושלים וערים אחרות שבא"י.
י"ג. והא דאמר ר' יונתן אהר עשר סממנים נאמרו לו למשה מסיני... ואנן מנינן בפיטום הקטורת ואשכחנן דטאפו על אחד עשר. ילמדנו אדוננו — שאלה זו באה לפנינו מקץ ימים מע[טים] מהחכמים החברים שבירושלם... וכה אמרו בשאלה... וכך פירשנו להם בתשובה...

תשובה ג הוצ' הרכבי סי' ס"ד, ותשובה זו נכתבה ע"י רב האי בשנת אשכ"ז לשטרות (ד"א תשע"ה). על הקשר שבין חכמי א"י ורב האי עי' מאנן J. Q. R. n. s. VII, 475 וכן פוננסקי Babylon. Geonim ע"ב 90 וד"ר מרמורשטיין R. E. J. כרך ע' ע"ב 101, ובנו של רב שלמה בן יהודה, רא"י ישיבת ירושלים, למד בבגדד לפני רב האי.

יד. רב יוסף ברמר ברכיה ורבנן ותלמידי בית מדרשו של רב יעקב ראש כלה בררב נסים מקירואן פנו בשאלה לרב האי „על אדות השם, כי יש כמה שמות שיעשה בהם מעשים גדולים שלא יתכן לאדם לעשותם אלא בדרך אות ומופת" וכו'. ועל זה השיב להם רב האי „כי אלו וכיוצא בהם דברים בטלים ואפילו צדיקים גמורים אין נעשה להם כזאת". בני קירואן פונים שנית בשאלה על ענין זה. והם כותבים להגאון: „ותמהנו מזה, כי כמה מחכמי ארץ ישראל ומחכמי ארץ אדום, אנשים חכמים חברים וגאונים, מגידים כי ראו זאת בפרהסיא מי שלוקח עלים של קנים ושל זית וכותב עליהם ומשליכם כנגד הליסטים ולא יכלו לעבור"... ורב האי משיב: „כך ראינו שיש בשאלה זו כמה ענינים, מהם ראויים לתשובה ומהם תואנות ותסקופין ודברים שאינם כדאיי... ותמהתם עכשיו בשאלה הזאת... ולא ידענו ממי תמהתם: ממני או מהם תמהתם... וזה שכתבתם כי כי הגידו לכם אנשים מרומי ומארץ ישראל... אין טענותיהם של אלו ראיה".

(1) בהל' הרי"ץ ובתהיא הגירסא: להכניס מתים מכניסין ומעבירין עצמות וכו'.

(2) קברים, ובריי"ג ותהיא: קבוראי-המקברים, קברים.

חשובת רב הא"י זו נדפסה בקובץ "טעם וזקנים" פפד"מ תרט"ו עמ' 54—58. על רב יוסף בר ברכיה ע' פוזננסקי, אנשי קירואן ס' כ"ד. "חכמי ארץ אדום" הם ה"אנשים מרומי" הנזכרים בתשובת הגאון. מתשובה זו אנו עומדים על הקשר שבין אפריקא הצפונית וארץ ישראל באותו זמן. ועל הקשר שבין שתי הארצות ע' עוד פוזננסקי: אנשי קירואן עמ' 4; ש. אסף: לצמיחת המרכיבים הישראליים בתקופה"ג, "השלח" כךך ל"ט עמ' 562—568: ד"ר מאנן J. Q. R. n. s. XI, 454. -

טו. 1. ומיני צלף, אבינוט וקפריסין ותמרות ששאלת ידועין הן. פרחא ושיתא ובוטיחא ומאי ניהו ידוע ומנוכר הוא בין בבבל ובין בארץ ישראל. הוא צלף והוא נצפה ובלשון ארמי פרחא...

תשוה"ג הוצ' הרכבי ס' שע"ח.

טז. 2. ושש' מאי אספרגוס... גופה שלמלה עצמה מה הוא. — כך שמענו כי עיקר אספרגוס בסיני דשאים הוא וישנו בארץ ישראל...

שם ס' שע"ט. והן מתשובות רב הא"י ורב שרירא.

טז. וששאלתם בסיון שהוא זמן מתן תורה למה אין נזהגין כן (שלא לפול על פניהן), שאינו מנהג כימי ניסן וימי תשרי, דאיכא מרבוותא דאמרי דמצוות סגין בניסן ותשרי יותר מסיון, ונכון הוא... ורבי חנוניא החסיד איש ירושלים ז"ל חסיד אשר קבלנו מרוב הקבלות הערוכות לו מימי התנאים ז"ל מצינו בו טעם, והיה אומר סיון סמוך לחמוז שכנו הוא, אוי לרשע וטוב לשכנו תנן¹ ודיי.

חשובת רב הא"י בשערי תשובה ס' של"ה והוכאה גם בשו"ת מהר"ם אלשקר ס' י"ח. אולם כבר הטילו החוקרים ספק צודק בשייכות תשובה זו לרב הא"י. ע' ר"י מילר במפתח עמ' 208.

(1) נגיעים פויב מיו; סוכה ניו ב'; ושם: ואוי לשכנו, אך הגאון לישנא מעליא נקט.

פרופ' ד"ר א. מרמרשטיין (לונדון).

קברי אבות (*).

בקובץ אדלר ס' 2690 מצאתי קינה מזכרת את קברי האבות והנביאים, התנאים והאמוראים; ואמרחי אולי ראוי לשים עינינו על השריד שנשאר לפליטה. בראשונה עלינו ליתן דין וחשבון על הקובץ שבו נמצאו הרברים. כל חלקי הקובץ באו לידי ידידי מר אלחנן הכהן אדלר, מגנוי מצרים. ישנם בקובץ זה ס' חלקים שונים, וארשום אותם בקיצור להראות את ערכו.

(א) ב' עמורים סגולות. מתחיל: „לאהבה קח דם הקוה ותן אותה בכלי זכויות נקי והחביאו בתוך אשפה ג' יום ולאחר מכן תמצא בו צורה ושחוש הצורה וקח מדמה וערוב ביין או במים ותן לשתות למי שתרצה בין איש ובין אשה, ואם תמשה ממנו ירך רגלך וברכך ותכנס אצל השלטון יעשה כרצונך, בדוק הס" (הס-הסגולה). באופן זה הוא מביא סגולות לפחד ולסכנת הדרך, ושאלה בהקין, פתיחת הלב, להוציא אדם מן התפיסה, לשאלת חלום, לאשה המקשה לילד, לעמוד לפני מלך או שרים. בסוף הסגולות נרשם: „וזה קבלה ששלח בכתב ידו הנבון ר' חלפתא הכהן בר כה"ר שלמה הכהן ז"ל ואמר שקבלה מהרב הגדול ר' שלמה צרפתי זצ"ל".

(ב) ד' עמורים השבעות בלשון ערבי.

(ג) ד' עמורים סגולות בלשון ערבי.

(ד) ו' עמורים פיוטים. פומון א' למילה בא"ב שתחילתו חסר. כרי להכיר

את הפומון אעתיק כאן חרוזות ס', ע' ופ':

סחרה צפורה בהיא, ותגע צור ותגע לרגלו.

וירף ממנו ותאמר לו: הבה לי ברכה, פום'.

עבר עניו בצבאותיכם, מצות מילה בשמרכם.

(*) המחבר הנכבד שלח אלי את מאבדו זה לפני חמש שנים (כיה תמוז תרפ"א), אמנם אך היום הגיע זמנו שיופיע. — הרשיתי לי להוסיף איזה הערות ותקונים ב []. ש. ק.

גם כן אושיע אתכם, והייתם ברכה, פומ'.

פנה להצילם במאמר, כאשר ימצא במשמר.

התירוש באשכול ואמר, אל תשחיתו כי ברכה, פומ'.

כל חרוו וחרוו מסיים בפסוק או מאמר שבו ברכה, כמו עשו אתי ברכה, והריקותי לכם ברכה, למצרים ולאשור ברכה, והיה ברכה, להניח ברכה, זכר צדיק לברכה, בחלק זה יש גם שיר בערבי וקינה בעברית המתחלת: איך סר מאהליו, הסיד ותם במפעליו. ואחרת: ... ל' רב ומכתי אנושה, וכתי סר ועצמותי חלושה.

(ה) ה' עמודים פיוטים, ואלו הם: (1) מתי יבשר בביאת נגיד, אליהו הגלעדי, אחיל לישעי בא יום בשורה. בראש החרווים סימן אברהם; (2) לבני מקומך ואתה מקומי, בוכך אהלל בלילי ויומי. בראש החרווים לשמואל, עם העתקה ערבית בין החרווים; (3) יחיד נאדר במעוני וגאוני, פועל נמצא קדמוני הכמוני (לא נמצא רק החרוו הראשון); (4) ארץ אשר לא במסכנות יבול נתנה (עיי' לקמן); (5) שאלוני סעיפי התמהים למי הרוץ בגלגל? בראש השורות שלמה; (6) שמעוני כלל אהובים אשר מפו נאהבים, בראש השורות שלמה חזק; (7) שמע קול אדוני (חסר). (ה) ה' עמודים תקון היודי.

(ז) ה' עמודים, פ' המלות בערבי לפרק י"ז וי"ח מהלכות שבת שביד החזקה, אולי חלק ממרשד אלכפי של ר' תנחום ירושלמי. מביא פירושים ומשתמש בלשון ערבי שמדברים בני מערב (מגרב).

(ח) ב' עמודים מסדר עולם רבה פרק ט"ז וט"ז. מתחיל: „השכינה שורה אלא בהקהל“, ומסיים „וברביעית מרדו כי הלכו בדרך דוד ושלמה לשנים שלש“.

(ט) ד' עמודים. מדרש ויקרא רבה, פרשה ב' ג' וד'. הנוסחא היא קצרה מאשר בנדרפסים.

מהדברים הללו שהם בכתב יד, מהם ידועים ומהם אינם ידועים, בחרנו בהקינה המתחלת: ארץ אשר לא במסכנות יבול נתנה, שהוא כתובה בכתובה חצי מרובעת על ה' עמודים מידי סופר מאוחר, ספרדי או מורחי, המשורר רוצה „לספר סעלת הארץ“, ומזכיר את המקומות שדרכה במרגל. ואלו הם: הברון, הלחול, תקוע בית לחם, ציון, עמק יהושפט, הר הזיתים, רמה, שילה, כפר חרס, שכם, כרמל. ציפורי, כפר כנה, סכנין, רומה, חיתין, ארבל, חקוקה, [ערב], טבריה, עכברא, כפר ענן, שיוור, מירון, כפר עלמה, גיבורא, דלתא, עלמה, גוש חלב, כפר ברעם, ותמנת [קדש], כללם [ל"ג] מקומות. מי היה המחבר? אין להחליט. כפי הנראה מצינו בראש החרווים הסימן: אני הגבר ינחש בן החרב [י] צחק [עשיתי אלה אחרי ראה]. אולי עומד ינחש במקום יוסף על שם „כי נחש ינחש איש אשר כמני“ (בראשית מ"ד, ט"ו). זה רק בדרך

(1) והוא לר"ש בן גבירול, עיי' שירי שלמה בן יהודה גבירול כך ב' עמ' 42.

השערה בעלמא. מה שנוגע לזמנו של הפייטן יש להעיר, בראשונה על מה שאמר פעמים: „כי אליל על המערה“ וגם „בירה אליל תחתם משוררת“, בודאי רמז על מסגד הישמעאלים במקום המקדש. שנית הוא מזכיר כי „צרים ועדת כופרים גרים מקום שם כרוב ממשח וכפורת“, מוסב בלי ספק על הישמעאלים וגם על הקראים שישבו בימיו בעיר הקודש. ושלישית, שהציונים באגרת מתאימים עם שבהי ירושלים י' ע"א, שגם שם כמו אצלינו נקבר צפניה הנביא בצפיתא, כנגד זה מצינו בגלילות א"י ומסעות בנימין שקבורת צפניה הנביא בסורא. וביחוסיו הצדיקים. הוצ' לונץ י"א, גם כן קבורתו בגבע, הוא בהר הלבנון. ישנם עוד שינויים שונים בין האגרת ובין הספרים המציינים את הקברים, ורשמנו עליהם בהערות במקומם. וגם מצינו דברים שלא נזכרו אצל אחרים. רביעית יש להעיר כי הכותב מזכיר כבר את קברו של הרמב"ם, ודבר קשה להחליט בבירור, אם שמו של המורה נתוסף על ידי המעתיק או עיקרי הוא מהפייטן עצמו. והא לך תוכן האגרת עם הערות שלנו:

א ר י ן א ש ר ל א ב מ ס כ נ ו ת ⁽¹⁾ י ב ו ל נ ת נ ה ⁽²⁾
מ כ ל א ר צ ו ת כ כ ו ד ה ה י א ו נ ח ב ר ת , ^(2a) פ ו מ' .
נ כ ס ף ל ב ב י ל ס פ ר מ ע ל ת ח ,
א ב ל ע י נ י ל ז א ת נ כ ס פ ה ל ב כ ו ת ו נ ג ר ת . ⁽³⁾ פ ו מ' .
י א ו ת ל ע י ן ר א ת ה א ת ג ב ו ל ח ,
ה י ו ת כ ע ב א ש ר ש ו א ב ה ט י ם ו מ מ ט ר ת . פ ו מ' .
ה נ נ י מ ע ו ר ר ב כ י א ב ל י ח י ד י ⁽⁴⁾ ,
ב י ו ם ב ו נ א ס ף ג י ל ו ג ם ש מ ח ה ⁽⁵⁾ ו נ ע ד ר ת . פ ו מ' .
ג ם א ש פ כ ה א ת מ ר י ש י ח י ⁽⁶⁾ .
כ ה י ו ם ו כ ן ל ש א ו ב ד מ ע ו ת ה ל א ע י נ י מ מ ה ר ת , פ ו מ' .
ב ז א ו נ ה ר י ם ⁽⁷⁾ כ כ ו ד א ר צ ח , ב ע ת נ ת ק ו
מ ו ת ר י ל ב כ ו ת ⁽⁸⁾ ו ס ף כ כ ר ו י ו ת ר ת . פ ו מ' .
ר צ ו ע ב ד י ח א ב נ י ח ⁽⁹⁾ ו ל ח נ כ ס פ ו ,

(1) דברים ח' ט'.

(2) ויקרא כ"ו ד'.

(2a) [ע' תהלים קכ"ב ג': כעיר שחברה לה יחרו].

(3) איכה ג' מ"ג.

(4) ירמיה ו' כ"ו.

(5) ישעיה מ"ז, י'.

(6) תהלים קמ"ב, ג'. [ועי' איוב כ"ג א'].

(7) ישעיה י"ח, ד'.

(8) ירמיה י' כ'.

(9) תהלים ק"ב, מ"ו.

אנן אסורים מקושרים בכושרת⁽¹⁾ פומ'
 ית' סרו שם בהון מצאנו.
 אבל בעון בצעם בצועים⁽²⁾ ואת עון מכפרת^(2a). פומ'
 נפשי הלא אותה לזכור מקום דרכה רגלי⁽³⁾.
 ומשם לזאת שמחים באגרת. פומ'
 הברת אבותי ובך הברון ולך יאתה
 להיות בראש הקרואים⁽⁴⁾ ציון וכוורת⁽⁵⁾. פומ'
 שדה אשר מכרו אותה⁽⁶⁾ לתושב וגר⁽⁷⁾
 אברם יצחק ויעקב בה למשמרת⁽⁸⁾ פומ'
 בהר מערה ובה ישי ואבנר בתוך וזעיר
 ראיתם בעד אשנב⁽⁹⁾ ומחתרת. פומ'
 נכר מקום צור אשר גמל ומל
 אב המון, עץ אכלו שם ביום שדה מבושרת⁽¹⁰⁾ פומ'
 הנה בחלחול נגד חובה מערה
 אבל קרוב תקוע ובה שדה וסוחרת^(10a) פומ'
 חבל נביאים⁽¹¹⁾ בני אמוץ ועמוס

(1) עי' תהלים ס"ח, ז'.

(2) ישעי' נ"ז, י"ג.

(2a) [דברים ל"ב מ"ג].

(3) יהושע י"ד, ט', מיכה י' י"א.

(4) שמואל א' ט' כ"ב.

(5) עיין ירמיה נ"ב, כ"ב.

(6) בראשית כ"ג, י"ז.

(7) שם כ"ג, ג'.

(8) ביהוסי הצדיקים ובשאר ספרים גם אדם וחיות ושרה רבקה ולאח נזכרו עם הנקברים במערת המכפלה, והאגדה על פי המקורות בתלמוד ובמדרש, עיין ב"ר נ"ח, ד': ד"א קרית ארבע שנקברו בה ד' צדיקים אבות העולם, אברהם, יצחק ויעקב, ד"א שנקברו ד' אמהות וכו', וב', סוטה י"ג ע"א המאמר בשם ר' יצחק, קרית ארבע, ד' אבות היו וגו', עיין גם ב' ערובין נ"ג ע"א וב', כ"ב, נ"ח ע"א, ושו"ת הרי"ף סי' ש"ג, פרוש ר"ח בב"מ נ"ח ע"ב, ושערי תשובה קכ"ז, וגם כפתור ופרח ח"א ס"ט ע"א. ופרקי דר"א פ' כ'. לפי הצוואה של ראובן (סי' ז') ושל לוי (סי' י"ט) נקברו גם אלו בחברון, ועיין גם: Kohlers Melanges pour servir a l'histoire de l'orient Latin I. Paris. 1900 V. 1—26.

(9) שופטים ח' כ"ח.

(10) עיין משיב ע"ז הח' קרויסס ב ZAW חלק כ"ט, ע' 297 והלאה.

(10a) [אולי יש לקרא: "דר וסוחרת": אסתר א' ו'].

(12) שמואל א' י' ה'.

והם יחד בתוך המערה המטוהרת. ⁽¹⁾ פומ'
 בין המסילה בבית לחם אפרת
 הלא רחל מבכה ⁽²⁾ כמו עלמה מבכרת. פומ'.
 רק בעלותי עלי ציון והן נשרפה נפשי
 לאֶשָה כמו לפיר מבוערת. ⁽³⁾ פומ'.
 [ר]ב מחלי כי אליל על המערה
 ובה קברי מלכים ואכן היא מסוגרת. פומ'
 צועק אני מר על קדש קדשים
 ועל בנין שלמה ועל חשוק ⁽⁴⁾ ותימורת. פומ'
 חונים מקום כהנים מונים, ועוצם בכי ⁽⁵⁾
 קול כיענים וכתנים באשמורת. פומ'
 קרעו לבבכם הכי צרים ועדת כופרים ⁽⁶⁾
 גרים מקום שם כרוב ממשח ⁽⁷⁾ וכפורת. פומ'
 עולה וכליל וגיל נאסף והוקם בחיל מ[קדש?]
 עולה בידה אליל תחתם משוררת ⁽⁸⁾, פומ'.
 ש ערים... ^(8a) הם והם שערי רחמים
 המה לבד שערי צדק במסורת ⁽⁹⁾ פומ'
 ישן בעמק יהושפט זכריה ואבשלום ⁽¹⁰⁾
 ומשם להרזתים עלי קרת. פומ'
 תרתי מערות בתוך שדות נקובות בשם
 אמנם לחגי מערה שם מבוארת ⁽¹¹⁾. פומ'

(1) לא נמצא בספרי המסעות, עיין עמוס א'—א' וויקרי' ו', ו'.

(2) ירמיה ל"א, י"ד.

(3) ישעי' ס"ב, א'.

(4) מלכים א' מ' א', ו' כ"ט.

(5) ישעי' מ"ג י"ב.

(6) אודות התישבות הקראים בירושלם עיין דברי רשיא פוננסקי בירושלים של לונץ

חלק י' ע' ק"י והלאה, וגם בס' Bab. Geon. ע' 82).

(7) יהזקאל כ"ח, י"ד.

(8) אולי צריך לגרוס: והוקם בחיל מקום עולה ביד האליל תחתם משוררת. וצ"ע.

(8a) [יש להוסיף לפי דעתי מלה [ארבעה] ע' אצל ר"ב מטוהלה].

(9) שערי רחמים נזכרו גם ביחוס הצדיקים קמ"א, ועיין מש"כ הנוסע שמואל בר דוד

הקראי, בגנוי ישראל בסוף פ"ב ע' 13.

(10) את הקברות של זכריה ואבשלום מזכירים הקראים שזכרנו בהערה לעיל ע' 13,

ע' 36, ע' 50 וחל. ועיין גם חבת ירושלים ל"ח ע"ד.

(11) מערת חגי עיין ביחוס הצד', ובספר המסעות.

יפקדו לומדי צדק למדקש (2) לתוקיה
 מערה בבן זכאי מעוטרת פומ'.
 אעלה ברמה (1) אל קבר שמואל ואלקנה
 וחנה עלי לבה מדברת. (2) פומ'
 לשני בני הגביר עלי בשילה ולו מקום
 ושם אם לא יכבד מקברת. פומ'
 הה אין שכינה ואין ארון אשר לוקחה (3)
 סרני פלשתים אשר הובאת הוברת, פומ'
 אעלה עדי תמנת סרה אשר מצפון געש בהר אפרים (4)
 הוא ונכרת, פומ'
 חרם שמו הכפר (5) כלב מקובר ונין (a)
 שבעים זקנים בנקרת צור מסותרת. פומ'
 ראשון לבוא הכפר שמה
 קבורת יהושע משרת ועליו עץ ותמרת. (6) פומ'
 ידיד שרת אל אלעזר ופינחס ואיחמר
 זקנים שנים היא משמרת. (7) פומ'
 ריבו שכם היא נות כותים ונבנית
 בבין הר גרזים וחר עבל מחוברת פומ'
 אך קברו שם ארון אשר העלו
 מתוך בני נוף לזאת העיר מוקרת. (8) פומ'
 הנה בכרמל יש מערה לחשבי [בה]חבא
 שלשת שני רעב ובצורת. פומ'
 מלמ עליה ש... כן במערה
 הלא רוח נכונה והיא לרב ולשמרת. פומ'

-
- (1) [כוונתו על נבי-סבואל שחשבוהו לרמה].
 (2) ש"א א' י"ג, ועיין במכה"ע. Z A W חלק ל', ע 66.
 (3) שם ד' כ"ב.
 (4) עיין יהושע כ"ד, ל, וקהלת רבה ז' ד', רות רבה א' ד'.
 (5) עיין שופטים ב' ט' ויהושע י"ט, נ' ומדרש חסידות ויתירות שלי (לונדון תרע"ג)
 ע' 54 והערה 139
 (5a) [צ"ל [ובן] נון].
 (6) עיין יחוס הצד' ע' קכ"ו.
 (7) ביחוס הצדוקים במקום עוורחא נמצא: שם קבירת פינחס ואלעזר ואיחמר. במסעות
 הקראי רשב"ד ע' 19 לא נמצא שם המקום.
 (8) כלומר ארונו של יוסף.

רבי לבדו בציפוריה ⁽¹⁾ ויונה [כפר כנה] ⁽²⁾
 וסכנין בסכניני ⁽³⁾ מפוארת. פומ.
 כמה חכמים סביב רומה
 אשר נשכחו מרוב תלאות אבל העיר במזכרת. פומ'
 יתרו בחיתין ⁽⁴⁾ וארכלי בארכל ושם
 ארבע שבטים וגם דינה מהודרת, פומ'
 שוכב בקוק בחקוקה ⁽⁵⁾ חנינה
 ר' ^(5a) בערבה זכותו יהא עומד לנפורת. פומ'
 מרים קבורה בטיבריה בשדה. ויוכבד
 בכרם כנדר ריה קטרת. פומ'
 מים בתוכה והם חמין כחמי גדר
 מאיר סבבה סביב הים לכנרת. פומ'
 ר' עקיבה עלי ההר וחייא ואת בניו
 מקום כהנה חדר בחוברת. פומ'
 אמי ואסי ובר נפח ומשה בנו מיסון
 בחיים תהי נפשם מצוררת. ⁽⁶⁾ פומ'
 כולם ישינים בטיבריה, ותוך עכברא
 ינאי ודוסתא ולנהוראי מנהרת. פומ'
 רב לי לספר גליל תחתון מערת כפר ענן
 ועל יעקב בנו כממורת. פומ'
 שמעון בשיזור וישמעאל ונחום
 עלי דרך ומירון בתן שירה מומרת פומ'
 הלל ושמאי וסנדלאר ושמעון
 בנו יוחאי ונינו ובן זומא מבקרת. פומ'

-
- (1) לפי השבחי ירושלים ז' ע"ב לא רק רבי אלא גם בנו ר' גמליאל ורבי שמעון במערה, וכן הוא גם ביחוס הצדיקים מ' ע"ז, ובס' גא' בסדה"ד וגם חבת ירושלים כו' ע"ד.
 - (2) והספרים שזכרנו לעיל מביאים כאן גם את שני קברות של ר' ישמעאל בן אלישע ור"ג שהיו מהרוגי מלכות.
 - (3) הוא ר' יהושע דסיכנין, וביחוס מזכיר עוד "ר"ש הסכניני", אולי הוא שמעון סכני איש עוצה קה"ר פ"ד. ב'.
 - (4) בספרים הנ"ל כפר חשין שם קבורת יתרו ויהושע בן פרחיה.
 - (5) עיין Schermann בספרו 66 ע' Propheten und Apostellegenden.
 - (5a) [בן צ"ל, כלומר: "רבי" ולא "ובערבה"].
 - (6) שיא, כ"ה, כ"ט.

נודע כפר ע[למה] ⁽¹⁾ לחוני המעגל
 נחלה, משם גבוריא, ^(2a) עמוקה היא מקוברת. פומ'
 קבר וציון ליונתן ועין רענן דף ⁽²⁾
 גידלו ⁽²⁾ ברוב דליו... כרת ^(2b) פומ'
 יוסי גלילי
 [יוסי גלילי] בדלתא והונא והמנונא
 עלי הר אל עלמה...
 בה בן ערך (ו) אליעזר, עזריה ואלעזר
 והעיר בבן תימה מכרכת ⁽³⁾. פומ'
 הנה שמעיה ואבטליון ב[תוך]
 גוש חלב ובה ההווים, לסנהריב לתפארת ⁽⁴⁾ פו'
 עובדיה חוך כפר בלעם ⁽⁵⁾ ונחמן
 ובן יאיר ואסתר אשר הויל מעוררת. פו'
 ובתמנת [בן] ענת ברק בקדש לנס
 רגלי, בצדו דבורה משוררת. פו'
 עדוא בנו נאסף, אך עוד צפניה
 עליהם הלבנון ⁽⁶⁾ והוא עליו... כמורת. פו'
 יפקוד אלהים אשר יצר בדין
 בני ספרים ⁽²⁾ סביבות עיר מהודרת, פו'.
 ... [שוכב]ים בכבוד כולכם רגנו מיום
 גלותי אני.....
 זמרת. פו'
 גואל מבשרת פו'

 איש ממקומו..... בקשו רחמים
 והתפללו נא עלי חולה ונשברת, פו'

(1) [כן צריך להיות עיין ר"ב מטודילא — ולא עמוקה]. בשבחי קברו של חוני המעגל
 בברעם, וכן הוא ביחוס.

2a [הכונה על כפר גבוריא וכן יש לתקן].

2b [יש לתקן: "... ועין רענן עליו גדל וברוב דליו נכרת"].

(3) ביחוס מכיא תחת "עלמה": ושם קבורת ר' אליעזר בן הורקנוס, ור' אלעזר בן ערך
 ור' אלעזר בן עזריה ואביו בראש ההר ור' יהודה בן תימא מצד אחר מן הכפר ומערת חבבלים
 ור"ב בר רב הונא ור' המנונא בחוכה.

(4) עיין בגיטין נ"ז ע"ב, מבני בניו של סנהריב למדו תורה בירושלים וסואן אינון שו"א.

5 צ"ל כפר ברעם.

(6) עיין הקדמה.

. הטי אדום כדר ורס (?) בוכה ביד
. שכולה וגלמודה תהי בשבי ת. פו'
. יון ותובל והאיים
. ואותה קיר מקרקרת. פומ'
. כוס נדוד על בת אדום.
. היות

דרך גרישם שלום, (ירושלים).

שאלות בבקרת הזהר מתוך ידיעותיו על א"י.

(א) קפוטקיא בארץ ישראל ?

שאלת הזהר הולכת ומתחדשת בימינו. עברה התקופה שגורו אומר כי הזהר מזויף ושבגזרות עירין זו גמרו את התקירה. היום מתחילים להבין כי אין הענין פשוט כל כך, ואפילו בהוכחה על ה"זיוף" עוד לא נגמרה הפרובלימה. אמנם עוד לא נעשו אותן העבודות המכנינות שבלעדיהן אין אפילו לחלום על פתרון חידת הזהר, ואולם יש תקוה כי לאט לאט תתעוררנה ותתבררנה כל אותן השאלות הפרטיות שיש בהן ענין לבקרת הזהר. אמת היא שאת רבות מן השאלות האלה לא יוכל חוקר הקבלה לפתור אותן עצמו, כי עבודתו נוטה לגבולות של מקצועות אין מספר ואי אפשר שיהיה מומחה לכולם. אולם דבר זה צריך הוא לעשות ויכול הוא לעשות: להעמיד את השאלה כהוגן, בצורה מדוייקת, ולתת את החומר הבא בחשבון, ולא עליו חובת התשובה כי אם על בעלי המקצוע ההוא. ומתוך מחשבות אלו באתי לעזור שאלה כמופוגרסיה של א"י, ואין כאן משום השגת גבול.

כיום, לאמתת הדבר, אין אנחנו יודעים כלום על מקום מוצאו של הזהר ועל מקום עריכתו. וכמובן חשוב היא לדעת אם, למשל, הזהר נכתב או נערך בארץ ישראל, או בבבל או בספרד וכו'. יש אומרים בכה ויש אומרים בכה, ומתוך רוב הסברות נתעלם מעיני הסתנגחים הקריטריון הפשוט והמדוייק ביותר: בדיקת ה"בימה" של הזהר. הרי ידוע כי בימתו של הזהר בא"י היא: שם גבורי ה"חברייא" יהלכין, איש את רעהו ישוחחו ולא אחת ולא שתיים יזכירו "מנין ולאן"¹. ולכן כדאי הוא לעמוד על הידיעות האלה, כי ענין אחד יהיה בהם על כל פנים: או שנכתב מהן כי ידיעותיו מבוססות, ואז יהיה אפשר ונחוץ להמשיך את הוכחה: אם ידיעות אלו מוכיחות כי הזהר נערך

(1) על שני החלקים שבימיתם אמנם בשמים היא (רעיא מהימנא ותקונין): במתיבתא דרקיעא ובהיכלין פנימאין דמלכא, אין צורך ליחד הדבור כאן, כי החלקים האלה אינן מנוגין ספר הזהר אלא מיוסדים עליו, ואין ספק שלא נתחברו בארץ ישראל. וכמו כן גם לא אוכל לדבר פה על אותם הקטעים שאין להם "בימה" כלל כמו מתניתין, רזי דרזין וכיוצא בהם.

או נשרש במה-שהוא בא"י או אם אפשר לבאר ידיעותיו גם בדרך אחרת — או שנוכח מהן כי ידיעותיו בתהו יסודן ואין להן שרש ואהיוה במציאות ארץ ישראל שלמטה. ואז גם אז נדע ידיעה וראית שהזהר לא נערך בא"י וכי בכל החלקים הגדולים שבזהר, הבנויים על ההנחה של בימה ארץ-ישראלית אמיתית, אין מסורת קדומה מארץ-ישראל. ואם הטופוגרף, שעליו לענות על שאלתי דלהלן, אולי יבוא לידי אכזבה, חקירת הקבלה תרויח בכל אופן.

קריטריון מצויין ממין זה ישנו בזהר, ותמהני שלא השתמשו בו עד היום. מהזכרת ערים כמו לוד, קסרי, צפרי וכו' וכו' קשה כמובן ללמוד דבר על השקפותיו הטופוגרפיות של גוף הזהר. אבל מקום אחר יש וקפוטקיא שמו, הנוכח כעשרים פעם בזהר. והנה מקום כזה בא"י לא נזכר לא במשנה ולא בביריות ולא בשום מקום הנודע לי, ואם כן ראוי מקום כזה לשמש קריטריון. והנה כי כן: אם באמת ידע הזהר עוד מקום בארץ ישראל שלא נזכר במקורות התלמודיים והמדרשיים, כי אז בודאי יצדקו האומרים: הלא דבר הוא! ואם מקום כזה בארץ ישראל לא היה ולא נברא אלא שבשחא היא וכיון דעל, על: אם נשתרש בזהר שבוש הנולד מתוך אר-הבנת הגמרא — כי אז נדע, שכל הספורים על מסעי החברייא בא"י נתחברו בחוץ לארץ, ששם ידעו ע"ד המקומות הקדושים האלה. אך מתוך דמיונות מטושטשים על הטופוגרפיה של א"י. הלא ידוע לנו השם קפוטקיא מן המשנה (בסוף כתובות) ומן התלמודים וכו', ששמה של ארץ הוא באסיה הקטנה, Kappadokia בלע"ז. ובאמת תרגמו כל המהרשמים חסימי הלב גם את השם קפוטקיא בזהר ב Kappadokia ולא הרגישו בשגיאתם, וכמובן לא יכלו להרגיש שיש כאן פרובלימה טופוגרפית מיוחדת. למטה כשאביא את המקומות מן הזהר, אראה בעליל, כי אין קורטוב של ספק שזהר לא נחכוון לארץ קפוטקיא שבאסיה אלא (אם בצדק ואם שלא בצדק) לכפר או עירה בארץ ישראל הסמוכה ללוד הנוכרת כמה פעמים בזהר.

באמת אודה ולא אבוש, כי קרוב מאד להבין אחדים מן המקומות התלמודיים כמדרבים לא על קפוטקיא באסיה כי אם על מקום בארץ ישראל. ולתחלה לא ברור כל כך אם באמת נתכוונו המקומות התלמודיים כולם לקפוטקיא שבאסיה. ואלו היינו יודעים, למשל, שהיה גם מקום ק' בא"י, מובטחי כי מיד יפרשו הטופוגרפים גם אחדים מן המקורות התלמודיים על ק' כזו! ויהי מה — על כל פנים בנקל ניתן להבין, איך נשתבשו מחברי הזהר בהבנת השם ק' ונכשלו — אם באמת נשתבשו. ואחן עכשיו את כל המקומות הנמצאים בזהר ובזהר חדש, שמזכירים את השם קפוטקיא או קפוטקאה וכו' ואעיר את אשר עלי להעיר, ולשון הטופוגרפים תכריע!

(1) וזה פרשת נח דף ס"ט ע"ב: „ר' חזקיה הוה אזיל מקפוטקיא ללוד. פגע ביה רבי ייסא... [ששואל אותו למה זה יצא יחידי בדרך, ור' חזקיה עונה לו, כי] רביא חד אזיל בהרדאי... מטא ההוא רביא. א"ל ר' ייסא: ברי, מאן אתר

אח, אמר ליה: סקרתא דלוד, ושמענא דהאי בר נש חכים אויל הסן וזמינא גרמאי לפולחניה ולמיהך בהדיה. מכאן יוצא שקפוטקיא לא היתה רחוקה ביותר מלוד: ילד מלוד נמצא שם, ששב עם ר' חזקיה לביתו. אלו היתה ק' באסיה הקטנה, דרך כמה שבועות מארץ ישראל, קשה להבין איך מצא שם ילד מלוד שמיד שב איתו, ואיך יקח ר' חזקיה ילד קטן ללוחו ולעברו בנסיעה ארוכה כזו! בלי ספק כל הסינירית של הספור בא"י גופא היא.

(2) פרשת חיי שרה דף קל"ב ע"א: „רבי שמעון [בר יוחאי] הוה אחי לטבריה והוה עמיה רבי אבא... עד דהוו אולי סליק ר' שמעון עיניו וחמא בר נש דהוה רהט ואויל... [המתין לו רשבי]... כד מטא גביהו, אמר ליה ר' שמעון: מאן אנת? אמר ליה: יודאי אנא ומקפוטקיא קאחינא ואנא אוילנא אטיטריה דבר יוחאי [הלשון מגומגמת ואולי צ"ל לטבריה?]. דאת סנון חברייא במלין ידיען ושדרוני גביה. הרן, שבק' היו אחדים מן ה„חברייא“ וגמנו שם בדברי הלכה מהלכות חפלה. ושלחים שליח (שאינו מן החברים!) לטבריה, בית מושבו הידוע של רשבי בזהר. וזה רץ למחר לטבריה ובודאי לא רץ מפני שבא ממדינת קפוטקיא הרחוקה! הוהר כנראה חשב שק' היה בא"י ושלח רץ היה יכול לבוא בזמן לא ארוך ביותר משם לטבריה. גם ברור, כי לא נמנו על הלכות באסיה הקטנה בימי התנאים והוהר בודאי ידע זאת¹.

(3) במדרש הנעלם, פר' תולדות דף קל"ח ע"א: ר' יצחק בר' יוסי אחי מקפוטקיא ללוד. פגע ביה ר' יהודה. אם באים מחוץ לארץ, אינם מזכירים את שם העיר שאליהם הולכים: כך יש באותו העמוד „כד אתא רב כהנא“ על פי שמוש לשון התלמודי: כאשר בא מבבל לארץ ישראל. ומסופקני, אם המלה „אחי“ מק' ללוד נמצא בכתבי יד של הוהר [במקום „אויל“ הרגילה במליצה זו], ואולי רק המליצה חשניה האחרת „כד אתא רב כהנא“ גרם לה.

(4) בפרשת ויצא דף ק"ס ע"א: „ר' יהודה ור' חזקיה הוו אולי מקפוטקיא ללוד, והוה רבי יהודה רכיב ורבי חזקיה על רגליה. אדהכי נחת ר' יהודה, אמר מכאן... נתעסק באורייתא“. פה חקה הוהר, כנראה, בצורה הספרותית את הברייתא הידועה (בפרק אין דורשין דף י"ד ע"ב): מעשה בר' יוחנן בן זכאי שהיה רוכב על

(1) המאמר הזה מן הוהר כבר מובא בס' לבנת הספיר שנתחבר בשנת פ"ה לאלף הששי. בדפוס ירושלם תרע"ד נמצא בדף ל"א ע"ג בשם „מדרש הנעלם“ [הוא שמו הכולל של הזהר ב' לבנת הספיר]: „שאל תהוה גברא מקפוטקאי לרשבי בעיני ד' אמותא אסור למעבר קמי סאן דמצלי. והוא המקום הנ"ל ב' חיי שרה, ומכאן ראה כי השם הזה היה בצורה כזו כבר בדור אחרי החגלות הוהר הוא דור תלמידי הרשב"א, ואין מקום להניח אולי שבשו המדפיסים את השם. הציטאטים מן הוהר בלבנת הספיר לא תוקנו על פי הנדפס וזהו מעלתם ותועלתם. אם קפוטקאי במקום קפוטקיא באה רק על ידי חלוף האותיות בשעת ההדפסה, או נמצא בכ"י, לא אוכל להגיד.

החמור והיה מהלך בדרך ור' עלאור בן ערך מחמר אחריו וכו'. ואין ספק כי בספור כזה מניחים כי היו בדרך בין שני מקומות לא-רחוקים זה מזה ביותר, ולא כווננו שר' חזקיה הלך רגלי מאסיא קטנה ללוד, על יד חמורו או סוסו של ר' יהודה!! הבימה של הספור פה די ברורה.

(5) בפרשת מקץ דף קצ"ו ע"ב ונרפס ג"כ בפ' וארא דף ל"א ע"א: ר' ייסא ור' חזקיה הוו אולי מקפוטקיא ללוד והוה עמחון חד יודאי במטול דקפטרסא [בפ' וארא נכון: דקטפירא⁽¹⁾] דחמרא. עד דהוו אולי א"ר ייסא לר' חזקיה: אפתח פ"מך ואימא מלה מאינן מלי מעלייתא דאורייתא דאת אמר בכל יומא קמי בוצינא קדישא". מכאן יוצא ג"כ ברור, כי בא"י נמצאים אנחנו. בדרכו מ' מבקש ר' ייסא מר' חזקיה לדרוש לפניו במה שהוא דורש יום יום לפני רשב"י— ואם כן, מן הנמנעות שיהיה זה באסיא הקטנה, או ששבים הם מאסיא, דרך כמה שבועות ממקום מגוריו של רשב"י.

(6) בפרשת ויחי דף רע"ג ע"א וכו', עיין למטה סימן 16.

(7) שם דף רט"ו ע"א נזכר בלי כל קשר טבעי „קפוטקיא“ וכנראה. כווננו כאן כוונת הגמרא. „גירון לא יתקרון אלא על שמחן דהוא בר ישראל ולא יתקרון כד אבהת הון גיורא מקפוטקיא“! אם הכוונה פה למקום מא"י הטובא לדוגמא או לארץ ק' באסיה, תקשה עלי להגיד. ואולם בכלל אין מביאים ראיות מן הקטע הזה בתחלת פ' ויחי, היות וכבר באה עליו ההסכמה מכל המקובלים שאינו מן הווהר עצמו כי אם הוספה מאוחרת מאד. ועוד: המלה „גיורא מקפוטקיא“ הרי אין בה שם האב, ואם כן מה התועלת בדוגמא כזו? אפשר מאד כי הנוסחא משובשת.

(8) בפרשת ויחי (בווהר האמתי!) דף רכ"ג ע"א: „תנא יומא חד הוה אתי רבי שמעון מקפוטקיא ללוד והוה עמיה רבי אבא ור' יהודה. ר' אבא הוה לאי והוה רהיט אבתריה דרבי שמעון דהוה רכיב“. מכאן. ראייה חותכת כי ק' בא"י הוא, שהרי רשב"י שבוהר אינו יוצא מגבולות ארץ ישראל.

(9) בפרשת ויחי דף רל"ח ע"ב: „ר' יהודה ור' יצחק הוו אולי באורחא. אמר ר' יהודה לר' יצחק: ניזיל בהאי חקל דהוא ארע מישר יתיר. אולו... עד דהוו אולי, פגעו ביה בההוא ינוקא דהוה אויל לקפוטקיא בקסטירא [צ"ל: בקטפירא, עיין גם במספר 15] דחמרא וחד סבא רכיב“ ושומעים מפי התינוק רזין דאורייתא. ברור הוא תכלית הברור, כי החכמים המהלכים בא"י באיזה דרך ומקצרים אותה ע"י עוברים בשדה, לא נפגשו בהודמנות זו בלד, ההולך לאסיא הקטנה, כי אם בילד ההולך לכפר הסמוך ומחמר אחרי חמורו.

(10) שם דף רמ"ג ע"ב: „רבי יוסי ורבי חזקיה הוו אולי למחמי לרבי

(1) כלומר: כחמר חמור. והיא מלה יונית נגזרת מן הפעל היווני καταφέρει, הוליד

או הביא. ובמקום אחר אאריך על זה.

שם עון בקפוטקיא... " וכבר העירותי למעלה, כי רשב"י לא היה בארץ קפוטקיא (אף כי ילכו לשם לראותו!! דבר המניה כי שהה שם זמן רב, עד שהיה כדאי לנסוע נסיעה ארוכה כ"כ!) וכמובן הכוונה שהלכו לאיוה כפר בגליל או במקומות אחרים, אשר רשב"י היה חי שם. בקורים כאלו («אול למחמ"ם»=בקר) רגילים מאד בספורי הזהר, ואולם תמיד במרחקים לא גדולים ביותר.

(11) בפרשת בא דף ל"ח ע"ב: (והוא בקטע שאין לו ענין וקשר כאן ובוראי לא זה היה מקומו, וע"פ השם "ר' חסדא" נוכל לדון, כי קטע מתוך סדרש הנעלם הוא, וכבר העירו עליו המגיהים "איתא דלא גרסי"): "דהא רב חסדא¹) הוה דיוריה בקדמיתא ביני קפוטקאי והוה דחיקא ליה שעתא וטרעין ורפין אבתרי. נטל ושוי מדוריה בין סארי תריסין²) דצפורי וסליק וזכה לכמה טבין, לכמה עותרא, לכמה אורייתא. ואמר: כל האי זכינא על דעאלית בין אינון, דקב"ה אשגח לאוטבא להו". מן המלים "ביני קפוטקאי" אנו למדים, כי זה שם מקום (כמו צפורי) כי כמובן מוכרים בית מושבו ("דיוריה") לא על פי הארץ אלא על פי העיר. וכפי שנראה להלן, אין זה המאמר היחיד במדרש הנעלם שהוציאו בו לעז על אנשי קפוטקיא!

(12) בפרשת יתרו דף פ' ע"ב: "ר' אלעזר הוה אזיל מקפוטקיא ללוד והוה אזיל ר' יוסי ור' חייא עמיה. קמו בנהורא כד נהיר יממא והוו אזלי". האם אפשר להוציא מדברים אלה, כי היה דרך יום אחד בין שני המקומות האלו על דעת הזהר?

(13) שם, דף פ"ו ע"א: "ר' יהודה הוה אזיל מקפוטקיא ללוד למחמי לרבי שמעון דהוה חסן והוה ר' חזקיה אזיל עמיה... [משמיים בדברי תורה ובשבתי רשב"י]... אזלו עד דמטו לגביה. כד מטו גביה אשכחיהו דהוה יתיב ולעי באורייתא..." גם מכאן יוצא כי אין הדרך הוו ארוכה ביותר.

(14) שם דף פ"ט ע"א: "ר' יודאי שאיל לר' שמעון יומא חד דאערע עמיה בארחה... [על "הסריסים אשר ישמרו את שבתותי"]... אמר ליה: קפוטקא חסר קטרי בטיפסא ונחית, דמלה דאורייתא בעי צתותא..." אם כן היה ר' יודאי מקפוטקיא. ואי אפשר לומר, כי ר' שמעון בר יוחאי מדבר אליו בכבוד גדול! אם "ר' יודאי קפוטקאה" זה נוצר על פי "ר' שמואל קפוטקאה" הנזכר בתלמוד בבלי (תולין כ"ו), רק בשנוי כוונת המקום, לא אוכל להגיד.

(15) בפרשת צו דף ל"ה ע"א: רבי אלעזר הוה אזיל מקפוטקיא

(1) רב חסדא אינו מן ה"חבריו", ראשי המדרשים בכל מקומות הזהר. הוא נזכר רק באותם החלקים שגם מאה חכמים אחרים מובאים שם: במדרש הנעלם לכל חלקיו השונים. ועיין למשל בזהר ח"א (פרשת וירא) דף ק"ד ע"ב, בזהר חדש פרשת בראשית במקומות אחרים ובמדרש דות הנעלם (דפוס ויניציאה שו"ה דף ל' ע"ד, ל"א ע"ד ועוד, בכתוב "חסדאי").

(2) ר"ל בין תלמידי החכמים,

ללוד והו עמיה ר' ייסא ור' חזקיה... עד דהוה אולי, אשכח חד גברא דהוה אחי וג' ענפי הדס בידית. קריבו גביה..." ומשפטו כמשפט הראשונים.

(16) בפרשת אחרי מות דף ע"ה ע"ב והוא המקום הרמזו גם בפרשת ויחי דף רע"ד ע"ב כנוכר לעיל: "רבי אבא הוה אולי לקפוטקיא והוה עמיה רבי יוסי¹) עד דהוה אולי, חמו חד בר נש דהוה אחי ורשימא חד באנפוי. אמר ר' אבא: נסמי מהאי אורחא דהא אנפוי דדין אסתידו עליה דעבר בערייתא" וכו' כל הספור הארוך שם.

(17) בפרשת פנחס דף רכ"א ע"ב: ר' שמעון הוה אולי מקפוטקיא ללוד ור' יהודה אולי עמיה. עד דהוה אולי, פגע בהו ר' פנחס בן יאיר וחרין גוברין טוענין אבתריה. בודאי גם כאן חנוונה לא"י ואלמלא כן, היינו מוכרחים להאמין כי רשב"י נסע בעצמו לכל הפחות שתי פעמים מק' באסיה קטנה לעיר לוד בא"י (עיין סימן 8) וכל זה אינו מתקבל על הדעת.

(18) במדרש הנעלם בזהר חדש, פרשת נח (דפוס שי"ת, דף ל"ד ע"ג): "רבי יוסי ור' חייא הוו אולי באורחא. א"ר חייא: אימא לן סמילי מעלייתא דהוה אמר אבוק מתענוגי הנשמה. א"ל: ניפוק מכאן, דקפוטקיא אלין בצירי מעובדי דכשרן. אמר ליה: כך יאות לן למלעי באורייתא ונשתיויב מנהוגן. אמר ליה: באחר דסכנה לא אורחא רבנן, לבתר דנפקו ואולו באורחא אמר ר' יוסי..." ועיין למעלה סימן 11, וכנראה, מוניטין רע יצא לו למקום הזה!

אלה הם כל המקומות שהיה עלי להציעם לפני החוקרים. ברור הוא סחוק לקומים אלה, כי אינם מדברים על ארץ רחוקה, כי אם על כפר הקרוב למאורעות הזהר מאד. וכל ה"נסיעות" המרובות האלה של כל החברים לקפוטקיא מתפרשות יפה רק אם נבין, כי קרוב להם המקום הזה מאד. כולם עוברים בו, רשב"י ור' אלעזר בנן, ר' אבא, ר' יוסי, ר' חייא, ר' חזקיה, ר' יהודה, ר' יצחק ור' ייסא — הלא הם כמעט בדיוק כל ה"חברייא", הנזכרים בראש האידרא רבא. ובודאי לא הלכו כל אלה במרת "רצוא ושוב" לאסיה! ואם יצא אולי, כי מקום כזה לא היה בא"י וכי נכשלו עורכי הזהר בהבנת השם קפוטקיא בגמרא ויחסוה לזולת מכוונן, על כל פנים כוונתם הם היתה לקבוע מקום זה בא"י.

כידוע, מחזיקים בימינו אחדים מן החוקרים, וביניהם החכם גסטר², בתיאוריה

(1) בפרשת ויחי דף רי"ג ע"א מתחיל כך: "רב המנונא סבא אול לקפוטקיא, עאל לקמיהו רב ייסא סבא וכו'" והוא רק נוסח אחר מאותו הספור הנרמז מיד אחרי כן בצורתו האחרת!

(2) ועיין למשל ערך "זהר" ב Encyclopedia of Religion and Ethics של Hasting המחבר מגסטר והוא מלא דברים תמוהים הדורשים או שיתאמתו או שיתרסו. ודעתו, לצערי, קרובה יותר למתרסים.

על התהוות הוהר האומרת כי היו בא"י בתקופה התלמודית "פרישי מברא", Anachoretæ, שמהם נשתלשלה הקבלה ונשאר זכרם בספר הוהר. והם סומכים בזה על ספורים שונים שבוהר. ועל מדרגת נאמנותם של ספורים אלו יהיה אפשר לדון, אם נמצא אך אחיזה, חיובית או שלילית, לבקרת הספורים האלו והדומים להם. והשאלה שעוררתי כאן, היא מעין אחיזה כזו, ועל כן חשוב מאד לשמוע תשובת הוקרי א"י עליה, ואם תהיה חיובית, יהיה מכאן חזק גדול לתיאוריה של גמטר ואם תהיה שלילית, לא נוכל לבנות הרבה על הספורים ממין זה. וכל זמן שלא יצא משפט המופגרים מלובן ומצורף, מותר יהיה לנו, להתייחס בספקנות רבה לתיאוריות האלה.

(ב) רשימת שאר המקומות בארץ ישראל הנזכרים בספרי הוהר.

נתבקשתי מצדדים שונים להציע לפני העוסקים בחקירת א"י את כל ההמר הנמצא בחלקי הוהר השונים, שיש בו ענין לדיעת מקומות בא"י. והיות שאספתי כל הידיעות השייכות הנה לרגלי עבודה אחרת, אמרתי לא אטע טוב מבעלי שהם בעלי המופגרות, כי להם נאה להשתמש בידיעות אלו להאיר עינינו בבקרת הוהר: אם יש מסש בידיעותיו או אם אינם כי אם צלצלי-שמע בלבד. כי על פי טיבו של הוהר ישנן כאן שתי אפשרויות: גוף ספר הוהר נערך באיזה זמן מן הזמנים מחוץ חומרים שונים—ולא זה המקום להכריע: קטן, כי שאלה זו מסיבכת מאד ואין אתנו יודע עוד מה. ואפשר מאד כי רק אז בשעת העריכה נולדו כל הספורים המפורים על פני כל חלקי הוהר, שבהם נמצאים גם שמות של מקומות בא"י. ואפשר ג"כ כי אחרים מן הספורים האלה כבר היו במקורות אחרים, ואולי אלו אינם בדויים מכל וכל. ומובטחני כי חקירות יתירות על הצורות הספרותיות שבוהר יורו לנו את האמת.

כדאי גם להעיר כי רוב המקומות הנזכרים הם בגליל, ואין כל ספק כי עורכי הוהר נתכוונו לקבוע בימתו שם ובכלל הצליחו בזה⁽¹⁾. ואמנם לא אדע עד כמה היו להם מושגים ברורים על המקומות שהזכירו ועד כמה בנו דבריהם רק על ידיעות כאלה בתלמוד או במדרשים. ויש גם שנכשלו בהבנתם. ומכל הצדדים האלה יש לרשימה זו חשיבות ידועה לבקרת הוהר, אם גם החומר כשהוא לעצמו ולאמתהו אולי לא יהיה חשוב ומועיל לדיעת הארץ. ועל כל פנים החוקרים לא יהיו צריכים עוד להטריח את עצמם בחפושם במלים! ועל כן השתדלתי שתהיה רשימתי שלמה. ולהיות שלא בידי כל חוקר נמצא ס' הוהר והוהר חדש, הבאתי את המקומות עצמם עד כמה שהם נוגעים לעניננו.

(1) אוננו: 1) פר' ויצא דף קנ"א ע"א: ר' חייא ור' חזקיה הוו יתבי תחות אילני דחקל אוננו. 2) במדרש רות הנעלם (בוהר חדש) דף ל"ב ע"א: "רבי רחומאי ור' קיסמי בן גירי הוו שכיחי בהרי הדדי באוננו משבת לשבת".

(1) וראוי לציון כי בכל חלקי הוהר אין זכר לעיר ירושלים בתורת מקום של ישוב יהודי.

וכנראה, למקום זה (הסמוך ללוד) מתייחסת גם כן בקעת אונו: (1) בסוף האדרא רבא ח"ג, דף קמ"ד ע"ב באגדה שיש בה איוה הד רחוק מימי השמר בזמן הרומאים: „[רשב"י אומר] ההוא יומא שדרני קב"ה למעבר נסין לרב המנונא סבא וחברוי דאתמסרו בארמנא [נ"א בטרוניא] דמלכא וארחישנא להו בניסא דרמינא להו כותלא דהיכלא דמלכא ואתקסרו בקטרוי, דסיתו ארבעים וחמשה פרדשכי, ואפיקנא לרב המנונא וחברוי ואוליכנא לון לבקעת אונו, ואשתויבנו... וכן (2) בפרשת פנחס דף ר"ו ע"ב: „א"ר אבא.. אימא לך מה דהוה לי עם בוצינא קדישא [רשב"י]. יומא חד הוינן אולין בבקעתא דאונו והוינן לעאן באורייתא". וראה גם מס' 8 כפר אוני.

(2) אושא: (1) פר' שמות דף ה' ע"א: „ר' חייא הוה אויל מאושא ללוד". (2) פר' בא דף ל"ו ע"ב אותו דבר. (3) פר' בשלח דף מ"ה ע"א: אותו דבר (על ר' יצחק ור' יהודה). (4) פר' צו דף ל"א ע"א: ר' חייא ור' יוסי הוו אוילי מאושא לטבריא. (5) פר' מצורע דף נ"ה ע"ב (והוא ג"כ במדרש הנעלם בזה פר' נח דף ל"ב ע"א) „מאושא ללוד" (ר' אלעזר ור' יוסי חמוי). (6) פר' נשא דף קכ"ב ע"א: אותו דבר. (7) פר' פנחס דף ר"ם ע"א אותו דבר. (8) פר' וארא דף כ"ה ע"א: „ר' חייא הוה יתיב יומא חדא אבבא דתרעא דאושא".

אימם, גרסא משובשת לעיטם, עיין שם.

בי מרוניא: עיין מרוניא.

(3) גוש חלב: (1) פר' אחרי מות דף ס"ג ע"ב: „בגוש חלב הוה בר נש דבכל אתר דמחי בידוי הוה מית ולא הוו בני נשא מקריבין בהדיה. בסוריא הוה בר נש דבכל אתר דאסתכל אפילו לשב, כלא אתהפק לביש". (2) שם דף ע"א ע"א: „חאנא א"ר יהודה: יומא חד הוו אוילי ר' חזקיה ור' ייסא באורחא. ערעו [פגעו] בגוש חלב והוה חריב. יתבוסמך לבי קברי... [שומעין קולו של סת המספר להם כי פעם השביעו על המתים במקום הזה בספר תורה פסול וכו'].. וכדין [אומר קולו של המת] אתער ר' אלעזר ב"ר שמעון, דהוה קביר עמנא ואויל ובעא בג"ע עליהו... ומן ההוא יומא דסליקו ליה לר"א מבי קברא דא, ואתיב לגבי אבוה, לית מאן דאתער למיקם קמיהו דרמיכי חברון. הספור הזה, כמובן, מתייחס לאגדה הידועה על מריבת בני גוש חלב עם בני מרון על גופתו של ר"א בנו של רשב"י, הנמצאת באריכות בפסיקתא דרב כהנא דף צ"ד ע"א, וגם בקהלת רבה ובוחר עצמו לא נמצאת אגדה זו בשום מקום. ורמזים כאלה למדרשים זולתו מצויים מאד בוחר.

(4) גליל. גלילא עלאה: (1) פר' ויחי דף רמ"ב ע"ב: „ר' שמעון ור' יוסי הוו קא אוילי מגלילא עלאה לטבריה. וכן (2) גם בספור על הקצב בניהנם הנמצא בוחר חרש פר' אחרי דף ע"ח ע"ב: „א"ל שמא דדוכחך ידעת? א"ל בגלילא עלאה".

(8) לכר מזה נזכר הגליל רק במקומות המדברים על גלוי המשיח בארץ הגליל (כפי המדרשים על זה) וכן הוא בפר' וירא דף קי"ט ע"א, פר' שמות דף ד' ע"ב והלאה, פר' ויקהל דף ר"כ ע"א, ובווהר חדש פר' בלק.

(5) גנוסר; ימא דגנוסר: ב"הקדמה" דף י"א ע"א, פר' תרומה דף קכ"ז ע"א (תחת אילני בבקעתא גבי ימא דגנוסר), שם דף קמ"ט ע"ב (תכלת מההוא נזנא דימא דגנוסר). ב"מתניתין" בסוף התקונים שבוהר חדש דף מ' ע"ד (והוא בוהר גדול דפוס קרימנה בפרשת בראשית דף י"ט). ובכל שאר המקומות בוהר נקרא או ימא דטבריה (פר' שמות דף ט' ע"א, פר' תרומה דף קע"א ע"א: „עאלו נו גנא דעל ימא דטבריה“, פר' בחוקותי דף קי"ד ע"א: „הוו שכיחו ליליא חד בכפר קריב לימא דטבריא“). או ים כנרת (בפר' ורא דף כ"ג ע"א, פר' בשלח מ"ח ע"ב, פר' בהעלותך דף ק"ג ע"א, פר' שלח לך דף קע"ה ע"ב „חד נזנא דאזיל בים כנרת וכנרת על שמה אתקרי“).

(6) דוך דחמרי: ב"הקדמה" דף ד' ע"א בספור מעשה „קמו והוו בעו למטען¹ לחמרי ולא אזלו בעו למטען ולא אזלו, דחילו ואנחו לון לחמרי ועד יומא הוו קראן לההוא אתר דוך דחמרי“.

(7) טבריה: (1) פר' בראשית דף נ"ז ע"ב בספור שכוונתו אינה מובנת כל צרכה ופרשום המפרשים על מעשי אונן: „רבי שמעון הוה אזיל יומא חד בפילי דטבריה, חמא בני נשא דהוו מקטרי בקטרי דקשתא בקולפא דקנסיר [??] אמר ומה חובא דא באחגליא לארגזא למריהון. יהיב עיניו בהו ואתרסיו לגו ימא ומיתו“ „פילי טבריא“ ישנו ג"כ בבראשית רבה ס' צ"ו. — (2) פר' לך לך דף צ"ב ע"ב: „ר' אבא הוה אתי מטבריה לבי טרוניא [1] דחמרי... (עיין גם בערך טרוניא). — (3) פר' ויחי דף רי"ז ע"א „הוה יתיב ר' יהודה אפתחא דטבריה וחמא תרי גמלי דסלקו קטפירא²...“ ויש שם ספור מעשה שלא מצאתי דוגמתו במדרשים. — (4) שם דף רמ"ב ע"ב, עיין ערך גליל! (5) פר' שמות דף ז' ע"א „ר' אלעזר ור' אבא הוו אזלי מטבריא לצפורי“ וכן הוא עוד פעם בספור אחר שם דף י"ג ע"א. (6) פר' בא דף ל"ז ע"א: „[ר' חייא אומר] אנא שמענא דרשב"י מדכי שוקין דטבריה, נזיל גביה“ ואותו הענין נזכר גם כן (7) בפ' אחרי מות דף ע"ב ע"ב „רבי שמעון הוה מדכי שוקי [ג"א: מורין] דטבריא וכל דהוה חמין מית הוה סליק ליה ומדכי ארעא“ (8) וגם נזכר בוהר חדש פר' בראשית דף כ"ד ע"ד: ר' שמעון בן יוחאי אחא לטבריא למדכי לכל שוקי טבריה. חמו ליה ר' פנחס ר' בא... אמרו עד אימתי ניתב בקיימא חדא ולא ניכול למיהך. וידוע דבר זה מן התלמודים (ירושלמי שביעית ט', בבלי שבת ל"ד ע"א). ובשבת סופר כי בבאו לשוק, ראה שם

(1) למטען הוא בלשון הזהר לחמר החמור, וכמלא זו יצאה להם עפ"י שגגה מלשון „מיעא“ ובמקום אחר אאריך על זה.
(2) והוא משא, וכנראה נגזר ממלה יונית ועיין למעלה.

את המוסר ר' יהודה בן גרים וכו', ואולי מכאן יצאה לו לשון שוקי דמבריא?
 (9) בפר' יתרו דף ע' ע"א: „ר' יצחק ור' יוסי הוו יתבי יומא חד ולעאן באורייתא
 בטבריא, אעבר רשב"י. (10) בפר' תרומה דף קנ"ב ע"ב: „ר' חייא הוה אזיל לגבי
 ר' שמעון לטבריה... (11) בפר' כי תשא דף קפ"ז ע"ב וכן בפר' פקודי דף רכ"ה
 ע"א: „ר' אבא ור' אחא ור' יוסי הוו אזלי מטבריה לצפרי. (12) בפר' צו דף
 ל"א ע"א: „ר' חייא ור' יוסי הוו אזלי מאושא לטבריא. (13) בפר' פנחס
 דף רמ"א ע"ב: „ר' שמעון הוה אזיל לטבריא, פגע ביה אליה. (14) בזהר חדש
 פר' נח דף ל"ו ע"א: „ר' אליעזר ור' יהושע הוו יתבי בפלכי טבריא וואלי צ"ל
 בפילי טבריא? (15) מדרש רות הנעלם בזהר חדש דף מ"ו ע"א „ר' נהוראי
 ור' יהוראי אחו לטבריא. שמעו לר' שמעון דאמר..

וראה גם „יסא דטבריה" בערך גנוסר.

טרוניא: ראה טרוניא.

(8) כפר אוננו: (1) בפר' משפטים (סכא) דף ק"ב ע"ב מובא בתור מדרש
 (על זוג שני) „כדאמרן" ר' לויטס איש כפר אוננו הוה חייך ומתלוצץ על אחתא
 דא כד חמי מאן דאזדונג בהדה וזהו אמר ותשחק ליום אחרון... (2) בפר' שמות
 דף י' ע"ב: „שאל ר' יוסי ב"ר יעקב איש כפר אוננו בזמנא דר' עקיבא וחבריו
 אסתלקו מעלמא ומיתו בההיא גוונא לר' מאיר. (3) במדרש רות הנעלם ב"ח
 דף ל"ה ע"ג נזכר עוד חכם שלישי משם „רבי יוסי איש כפר אוננו" ואולי הוא
 הוא השני. וראה גם כן בערך אוננו.

(9) כפר חנן: (ואולי הוא כפר חנניה המובא בתוספתא בכורות פ"ג, ע"פ
 לוי ג' ע' 388?) (1) בפר' לך לך דף פ"ז ע"ב: „אחא רבי יוסי דכפר חנין למתא.
 (2) במדרש הנעלם פר' וירא דף קט"ו: „ר' יהודה אחא לההוא אתר דכפר חנן.
 שדרו ליה תקרובתא כל בני מתא. עאל לגבי ר' אבא. ועל פי הספור הבא שם
 באריכות, היה מקום זה מלא וגדוש מתלמידי חכמים שעמדו בסוד ה'! (3) בפר' ויגש
 דף ר"ו ע"ב: „ר' יהודה ור' יוסי אערעו בכפר חנן. עד דהוו יתבי בי אושפזיהו
 אחא חד בר נש וחד מטולא דחמרא קמיה [וזה בא ומגלה סוד ה' ליראין]. (4) בפרש'
 שמות דף ה' ע"א: „ר' יעקב דכפר חנן אמר משמיה דרבי אבא. (5) בפר' תרומה
 דף קנ"ז ע"א: „א"ר יוסי ודאי הא נטי שמשא והכא בתר טורא דא אית כפר חד
 אקרי כפר חנן נבית תמן... כד מסו תמן עאלו לבית אושפזיהו וסדרו קמיה
 פתורא. ולא אדע על יסוד איזה מדרש עשו כפר זה למקום חשוב.

(10) כפר מרשא: (1) בפר' לך לך דף צ"ב ע"ב: „ר' אבא הוה אחי מטבריה
 לבי טרוניא [טרוניא]... אערעו בכפר מרשא... כד בעו למשכב אמר ר' אבא למארי
 דביתא: אית הכא חרנגול? ולי לא נודע מקום בשם זה בגליל. והוא נזכר גם (2) בפרשת
 וירא במדרש הנעלם דף ק"א ע"א: „ר' אחא אזיל לכפר מרשא. אחא לגבי

אושפזיה, לחישו עליה כל בני מזא. אצרו גברא רבא אצא הכא... אתו לגביה... אמר להו: ניויל לבי כנישתא ונתבע רחמי [כי מנפה היתה באוחו כפר].

(11) כפר סבנין. 1) פר' בלק דף קפ"ו ע"א: "רבי יצחק ור' יהודה הוו אולי באורחא. ממו להחוא אתר דכפר סבנין דהוה תמן ר' המנונא סבא. אחארוה באחתא דיליה..." 2) במדרש רות הנעלם בו"ח דף כ"ט ע"א: ר' בון הרואה כי אנשי קסרין חטאים הולך משם "קם ואזיל ליה, יומא חד חליש דעתיה, פגע בכפר סיכנין ברמון ואדמוך". ועיין גם בערך סבנין.

(12) כפר עקימין: פר' פנחס דף רל"ג ע"א: "אזל ליה ר' פנחס ובת בכפר עקימין" ולא מצאתי לו חבר במעוט ידיעתי.

(13) כפר קניא [9] נזכר בגירסא אחת בפר' תוריע דף מ"ב ע"ב: "ר' אבא הוה אזיל לכפר קניא" ואחרים גורסים "הוה אזיל בפרקמטיא למערחא דלוד" וגם זה מוזר ולא מצינו בשום מקום אחר בזהר כי ר' אבא עשה בפרקמטיא.

(14) כפר קרדו: בזהר חדש (מדרש הנעלם) פר' בראשית דף י"ז ע"ג: "א"ר יוסי פן פזי זמנא חדא הוינא אזיל באורחא וערענא בההוא טורא דכפר קרדו והוו גוברי בריחי בחולקהון ובאית תמן ליליא חד דשבתא וכו'" וסתוך הספור הבא אחרי כן ניכר כי זה כפר יהודי. נראה לי שאין מקום כזה בא"י ועשוהו מקרדו הנמצא בגמרא. וכן נמצא זכר לטורי קרדו או "טורי קרדניא" בארבעה מקומות ושם בודאי אין הכוונה לא"י כי אם להרי אררט או לדומיהם. (פר' נח, דף ס"ג ע"א, ושם ניכר בבירור כי הכוונה להרי אררט שתרגמו טורי קרדניא (בת"י); פר' בהעלותך דף קמ"ט ע"א: "פגעו באינון טורי קרדו" ורואים שם נסים ונפלאות; זהר חדש (מדרש נעלם) פר' אחרי מות דף ע"ח ע"ב: "גברא חד אזיל לבי טורי קרדניא... וחמא גומין בקיעין דאשא וכו' ספור מעשה נסים. והאחרונים, בעלי חקוני הזהר, שבכלל דרכם להעביר כל דבר מעולם הגופני לעולם הרוחני, כותבים (חקונים שבוהר חדש דף כ"ז ע"א) "אינון טורי קרדו חשוכין בגלותא ארירין בגלותא".

(15) כפר דראמין: 1) בפר' נח דף ס"ג ע"ב: "חמו חד יודאי דהוה אחי... אמר לון שליחא דמצוה אנא דהא אנן דיירי בכפר דראמין... ודאי ההוא אתר דאנן דיירי ביה הוא זעיר וכלהו עסקין באורייתא ואית עלן צורבא מרבנן ר' יצחק בר יוסי מחזוואה שמייה". [בדפוס הראשון של פר' הרקנאטי על התורה משנת רפ"ג דף 109 ע"ג הגירסא כפר דרוסיין. 2) פר' שמיני דף ל"ט ע"ב: "ר' יהודה ור' יצחק הוו אולי באורחא מבי מרונאי לצפרי והוה רביא חד שכיח לגבייהו—(והוא מגלה להם סודות התורה)... אמרו לו מאן הוה אבוק? אמר ר' זעירא דכפר ראמין, שמע ר' יהודה ובכה. אמר אנא הוינא בביחיה ואוליפנא מניה ג' מלין בכסא דברכת ואוליפנא מניה במעשה בראשית תר".

16) כפר שחלים: ב"הקדמת הוזהר" דף י' ע"א במעשה הפילוסוף שהקשה לר"א ברשב"י קושיות והוא תירץ לו... „אזל ההוא פילוסופא ואתגויר בכפר שחלים וקרן ליה יוסף קטינאה... ואיהו בין חכמין וחכאין דההוא אתר". והוא המקום הנזכר בבבלי מס' גטין נ"ז ע"א ועוד, ועוד.

17) לוד: 1) בפר' נח דף ס"ט ע"ב: „קרתא דלוד", ראה למעלה בערך על „קפוטקיא" סי' 1. — 2) „מקפוטקיא דלוד": כבר הבאתי כל המקומות למעלה בערך קפוטקיא, ועיי' שם סי' 3, 4, 5, 8, 12, 13, 15, 17. 3) פר' מסין דף ר"א ע"ב „ר' אבא הוה יתיב אתרעא דאבבא [1] דלוד. המא חד בר נש דהוה אתי ויתיב בחד קולטא דתלא דארעא והוה לאי מאורחא". [עם ספור על נס אך ניצול האיש הוה מן הנחש שיצא לנשוק אותו]. — 4) פר' ויחי דף רל"ד ע"ב: „ר' יהודה ור' יוסי הוו יתבי יומא חד אפתחא דלוד". — 5) פר' שמות דף ו' ע"ב: „ר' אלעזר הוה יתיב יומא חד אתרעא דלוד והוה יתיב עמיה ר' אבא וכו'". 6) „מאושא דלוד", ראה למעלה ערך אושא 1—3, 5—7. 7) פר' וזאת דף כ"ו ע"ב: „ר' אלעזר ור' אבא הוו שכיחי ליליא חד בבי אושפיוזיהו בלוד". — 8) פר' תרומה דף קס"ט ע"ב: „ר' שמעון הוה שכיח יומא חד גבי פתחא דלוד, ור' חייא בהדיה. פגע ביה חד ינוקא וכו'". 9) פר' ויקרא דף כ"א ע"א בספור „טייעא" אחד לפני ר' חייא: „יומא חד הוינא אזיל ללוד, עאלנא למתא ואסמכנא גרמאי בתר כותלא חד ור"ש ברי-יוחאי הוה בההוא ביתא...". 10) פר' נשא דף קמ"ח ע"א „ר' אבא הוה אזיל ללוד. פגע ביה ר' וירא בר רב". 11) בזהר חדש פר' בראשית (מדרש הנעלם) דף ח' ע"א: „ר' יוחנן הוה אזיל מקסרי ללוד והוה מטייל עמיה ר' חייא בר אבא". 12) שם דף י"ח ע"ד: „יומא חד הוה יתיב ר' שמעון אבבא דתרעא דלוד וכו'". 13) במדרש רות הנעלם ב"ח דף מ"ט ע"ב: „יומא חד רבי פרחיה [1] הוה יתיב אבבא דפתחא דלוד והוה עציב, דדחיקא ליה שעתא וכו'". 14) יש גורסים בפר' ויקרא דף י"ב ע"א במקום „רבי יוסא סבא" — רבי יוסי לודא. כן מצאתי בכ"י מס' נפש החכמה שבספריה הלאומית. וראה ורטהיימר, מדרשים כתבי יד ע' 28.

וכן נמצא בזהר זכר ל"מערתא דלוד" (1) במקומות אחרים: 1) פר' ויחי דף רמ"ד ע"ב: „ר' אלעזר ור' אבא אשתמיטו במערתא דלוד דעאלו קמי תוקפא

1) „מערות של לוד" נזכרה במדרשים כנראה רק בפסיקתא רבתי, הוצאת איש-שלום דף קמ"ח ע"ב במעשה ר' יהושע בן לוי, כפי שהעירני פרופ' ש. קליין. וראוי לציין כי ע"פ מס' סנהדרין צ"ח ע"א „ריביל אשכחיה לאלהיו אפתחא דמערתא דר' שמעון בן יוחאי", באגדה משיח.

2) וכן בקהלת רבה על קהלת י', ח' „נפק רשב"י ויתיב ליה על פילי דמערתא-ואולי מקום זה השפיע על בעל המאמר בזהר?

דשמשא דהוּו אולי באורחא". (2) ויקרא דף ט"ז ע"א: "ר"ש בן יוחאי יומא חד הוה יתיב אבבא דמערתא דלוד" (2) ויש גורסין "אבבא דתרעא" ואולם המשך הספור שם אינו מתאים לא לזה ולא לזה, וכנראה חלו ידים בנוסח הדברים לשבשם. (3) פר' תוריע דף ט"ב ע"ב יש גורסין "רבי אבא הוה אויל למערתא דלוד והוּו עמיה ר' יוסי ור' חייא". (4) פר' מצורע דף נ"ה ע"ב והוא ממדרש הנעלם בז"ח דף ל"ב ע"א (ראה ערך אושא!): "ר' אלעזר ור' יוסי חמוי הוּו אולי מאושא דלוד... עד דהוּו אולי, מטו למערתא דלוד. שמעו ההוא קלא דאמר תרי עוזלין דאיילתא עבדו קמאי רעותא וכו'". וכנראה גם בלבול את המערה הוּו של לוד שגם היא מקום סודות ורזין עלאין ע"פ הוהר, עם המערה שהסתתרו בה רשב"י ובנו. ואולם קרוב לודאי כי המאמר הזה, הנמצא בזהר חדש, מדרש הנעלם מפר' כי תבא דף צ"ה ע"א, אינו מעורכי הוהר עצמם, אלא תוספה מאוחרת. וז"ל "רשב"י אול וערך למדברא דלוד" [ו] ואנניו בחד מערתא הוא ור' אלעזר ברית. אתרחיש לון ניסא ונפק להו חד חרובא וחד מעיינא דמיא. והוה אליהו ז"ל אתי לון בכל יומא תרי זמני ואוליף לון. ולא ידע אינש בהו וכו'". האגדה הזאת ידועה מאד מן הגמרא (שבת ל"ג ע"ב ומשם לקח בעל המאמר דבריו ב"אתרחיש ניסא" וכו') ובמדרשים (למשל במדרש קהלת רבה על הפסוק חפר גומץ בו יפול). ואולם קשה להבין מה ראו בעלי המאמר הזה להעביר את מערת רשב"י מן הגליל לארץ יהודה ל"מדברא דלוד". ובמדרש קהלת רבה נמצא כי "הוון ממירין במערתא דפקא". וכבר מצאתי השערה אחת בספרו של י. בן-צבי על הישוב בכפר פקיעין (תרפ"ב) ע' 5, כי "מתוך ערבוב פקיעין—תקוע הגלילית— עם פקיעין אחרת הסמוכה ללוד יצאה להם שגיאה זו. וגם בהשערה זו יש קושי, שהרי מנין ידע בעל המאמר את פקיעין הסמוכה ללוד? והלא מאמר זה בודאי כתוב בחו"ל, ויותר קרוב לשער כי כותב המאמר הוה לא ידע כי לוד ביהודה והעביר אותה לגליל—ומי יודע אולי גם עורכי עקר הוהר חשבו ככה, אם היו מבני חו"ל? ועל כל פנים מערתא דלוד הנוכרת בפסיקתא גרמה לחלק מן הבלבול הזה¹). ואולי יש לראות סמני הבלבול הזה כבר באגדה הנוכרת, בסנהדרין, המעבירה את ר' יהושע בן לוי שהיה גר בלוד, בחוון משיחי למערתא, דרשב"י ועל כל פנים בלבול כזה יכול היה להאחו כאן.

(18) מרוניא; בי מרוניא⁽²⁾: (1) פר' שמיני דף ל"ט ע"א: "ר' יהודה ור' יצחק הוּו אולי באורחא מבי מרוניא לצפורי והוה רביא חד שכיח לגביהו וכו'".

(1) ובזמן יוחר מאוחר הקדימו מאמר זה על "מדברא דלוד" לרפואי תקוני הוהר, לבאר בו את ההעדר של כל סיגוריה ארצית בספר התקונין. אולם אין ביטחון התקונין במערת רשב"י, כי אם במחיצתא עלאה.

(2) הצורה "מירון" איננה נמצאת בזהר.

(2) רמו למרון בלי הזכרת שמה נמצא ג"כ בפר' אחרי מות דף ע"א ע"א, עיין למעלה בערך גוש חלב! (3) באדרא זוטא (פר' האוינו) דף רצ"ה ע"ב אומר רשב"י: "...יומא חד דעשירנא עטרי מלכא במערתא דמרוניא וחמינא בוצינא דאשא מתלהטא אפותיא דמרוניא [נ"א דמערתא]". אם כן, במערה ההיא היה רשב"י מתבונן ומסתכל ברוין עלאין. (4) שם בסוף האדרא בספור מותו ולויתו של רשב"י (וחבל כי כאן הנוסח משובש מאד בדפוסים) דף רצ"ו ע"ב: כאשר הובילוהו לקבורה, "אתו טריקין [?] ומארי תריסין דכפר [פה חסר שם!] וטרדא [!] בהו בני מרוניא צווחין בקטירין [!] דחשיבו דלא יתקבר תמן" ויש גורסין "אתו מארי תריסין דצפורי וטרדיא [?] והוו צווחין" וכו'. וממשיך: "שמעו קלא: עולו ואתו ואתכנשו להלולא דרבי שמעון⁽¹⁾... כד עאלו למערתא שמעו קלא במערתא" וכו'. "בני מרוניא" נזכרים גם בספור המקביל (בפסיקתא דרב כהנא דף צ"ד ע"א) על מריבת בני מרון ובני גוש חלב על גופו של ר' אלעזר בנו של רשב"י. קבורת רשב"י במרון נזכרה בפעם הראשונה בבבלי, בבא מציעא דף פ"ד ע"ב. (5—) ואולי יש להגיה "בי מרוניא" במקום "בי מרוניא" בפר' לך לך דף צ"ב ע"ב: "ר' אבא הוה אתי מטבריה לבי טריונגא דחמוי [?] וכו'. והשבוש טרוניא נמצא ג"כ בדפוסים אחרים של הוהר באדרא זוטא, במקום שאין כל ספק כי הכוונה למירון. ואם כן קרוב לשער כי גם פה נפל שבוש. אלא שיש עוד מקום אחד בוהר פר' במדבר דף ק"ח ע"א שמוכר איהו בי מרוניא (=בית הממשלה?) שאי אפשר לייחסו למרון, כי כן דבריו: "ר' אבא חמא חד בר נש דהוה חרי בבי מרוניא דבבל. בטש בית. אמר [האיש]: שמחו את ירושלים כתיב" וכו'. ואולם אי אפשר לפרש הדברים בפר' לך לך על "בית השלטון" או כדומה⁽²⁾.

19 סכנין: במדרש הנעלם נזכר פעמים ר' יהושע דסכנין, הנזכר כבר בתלמוד ירושלמי ובכמה מדרשים. (1) פר' שמות דף י"ט ע"א (וכל הקטע הזה איננו מנוף הוהר, כי אם ממדרש הנעלם כי הכרת לשונו ענתה בו); (2) במדרש רות הנעלם בוי"ח דף כ"ה ע"ב. וראה בערך כפר סכנין.

(20) סוכו: במדרש רות הנעלם דף ל"ב ע"א: שאל ר' פדת לבריה של ר' יוסי איש סוכו.

(21) סרוניא: בפר' תוריע דף נ"א ע"א וע"ב ספור ארוך על "מערתא דסגירו דסרוניא". ועל סרוניא נאמר שם כי "כל יתבי ההיא קרתא חרשין [ר"ל

(1) טכאן בא השם הידוע לחגיגת ליג בעומר במירון.

(2) בפר' נח דף ע"ב ע"א נזכרה ג"כ מתא מחסיא, וחקורא מקבל הרושם כאילו היא בא"י ואולם קשה להאמין שבעלי הוהר לא ידעו איפה מתא מחסיא — בפר' שלה לך דף קס"ב ע"א נזכר ר' אילאי דנציבין.

בעלי קסמים] אינון ואתיין למדברא להויין אוכמין ואינון בני עשר שנין או יתיר למעבר חרשין ולא מנטרא מנייהו ואתעבידו סגירין וכו' באריכות. ואין מקום כזה במדרשים; אמנם יש סרוניא, אבל אין זכר למצורעים במקום הזה. ומנין בדו דבר זה?

(22) עכו: נמצא רק בשמו של ר' יהודה דמן עכו בזהר חדש פר' בלק

דף פ"ה ע"ב.

ע"טם: נמצא במדרש הנעלם בזהר חדש פר' נח דף ל"ד ע"א: „אמר ר' יהושע בן לוי: זמנא חדא ערעית בטורא דטינרא דע"טם" ומצא שם אנשים משונים בצורתם וגם את „יוסף שדא" הידוע. ואולי שבוש הוא מע"לם? ועל כל פנים נראה לי, כי אין כאן כוונה לא"י.

(23) פקיעין: בפר' בלק ר"ד ע"ב: „א"ר אלעזר חברי"א נזיל ונגמול חסד לרמונא דהוה מליא מכלא ור' יוסי דפקיעין שמה איהו¹) דהא אסתלק מעלמא... סטו מארחא ואולו לתמן. כיון דחמו לון כל בני מאתא, נפקו לגבייהו. ועאלו תמן בבי ר' יוסי דפקיעין אינון חברי"א. ועיין על זה בחוברתו של בן-צבי על פקיעין ע' 6, שמספר כי משפחות הכהנים בכפר פקיעין בגליל העליון מתייחסים ממנו עד היום! ואולם בזהר אין כל רמז, כי הכוונה לפקיעין שבגליל ולא אדע למה לא יכוון פה לפקיעין שביהודה?

(24) צור: בפר' משפטים (התחלת המבוא לה"סבא) דף צ"ד ע"ב: „ר' חייא

ור' יוסי אערעו חד ליליא במגדל דצור."

(25) צפורי: (או צפרי): 1) „מטבריה לצפורי" ראה למעלה בע' טבריה. 2) מארי תריסין דצפורי, ר"ל תלמידי חכמים שבצפורי, נזכרים בפר' בא ל"ח ע"ב (ועיין למעלה בע' קפוטקיא ס' 11) ובסוף האדרא זוטא „אתו מארי תריסין דצפורי" בגירסא אחת שנראית נכונה, ועיין בע' סרוניא. 3) פר' יתרו דף ע"ט ע"א: „יומא חד הוה יתיב ר' שמעון בתרעא דצפורי, אמר ליה ר' ייסא וכו' 4) „מבי סרוניא לצפורי". בפר' שימני ל"ט ע"א עיין בע' סרוניא.

(26) קסרי, קסרוי (!), קסרין: 1) בפר' תולדות דף קל"ה ע"ב: „ר' יצחק קס ליליא חד למלעי באורייתא ור' יהודה קס בקסרוי בתיא שעתא אמר... איקום ואזיל לביר' יצחק ואלעי באורייתא... אזיל עמיה חזקיה בריה דהוה רביא". כן הגירסא גם בדפוס קרימונה, ולי נראה מאד, כי הנוסח משובש. 2) בזהר מדרש הנעלם פר' בראשית דף ח' ע"א: „ר' יוחנן הוה אזיל מקסרי ללוד". 3) שם במדרש רות הנעלם דף כ"ט ע"א: „ר' בון כל יומיו הוה בקסרין. יומא חד חמא עמא

1) בדפוס קרימונה (עמוד שצ"ח) הגירסא: ור' יוסי שמה דפקיעי איהו, ר"ל בקיא הוא, אלא אחרי כן גורס כמו דפוס מנטובה „בי ר' יוסי דפקיעין" וא"כ נראה כי הגירסא הראשונה שבוש.

דסרחי דהונו מסכני אולי ולא משגיחין עלייהו... קס ואויל ליה. יומא חד חלש דעתיה פנע בכפר סיכנין ברטון וארמוך" וכי. (4) שם דף ל"ג ע"ג נוכרו גם רבנין דקיסרי יחד עם ר' אלעזר בר יוסי. (5) שם דף ל"ה ע"ד ר' נחום ברבי שמלאי זמנא חדא הוה בכרך קסרי. אעבר בין שתי נשים. אסתכלו ביה ואסתכן מיד בגופיה ובממוניה. (6) בזהר חדש לפר' בלק דף פ"ז ע"ד: "אשכחן בספרא דאסיא קירטינא ויודן דקסרי שמיא", והנה: פה לא הבינו בעלי המאמר הזה את גוף הזהר! כי שם בפר' האוינו דף רצ"ט ע"א מובא אותו ענין על ספרא דקרטנא אסיא ומתוך סדר המלים ניכר כי "קרטנא" שם הוא ולא מלשון קרטון (לוי ד' ע' 376). וכבר העיר בצדק רוב. אייזלר כי אין קרטנא זה כי אם Kriton, וספרים רבים ממין זה המיוחסים בפסידוגרפיה לקריטון הרופא, נמצאים בימי הבינים וידועים אצל הערבים ואצל הנוצרים וגם לתוך הזהר התגנב זכרון לספרים אלה. ודורות אחרונים שלא הבינו עוד הענין על נכונה, כתבו בזהר חדש כדי לפרש הדברים: "וקראן שמיא קירטינא אסיא בגין דאיהו רב על כל אסיין ויקירא בחכמתא, והכי אמרי בלשון פרסי [!] לבר נש יקירא קראן ליה קירטינא" וכמובן אלה הם דברים שאין להם שחר. ובהיות שלא הבינו עוד את כוונת הזהר, הוסיפו על פרוש זה ונתנו מחבר שני לספר וכן נולד הרופא יודן דקסרי במקום הזה. וגם מתוך פרט קטן רואים אנו איך נשמרו בזהר קטעים מתקופות שונות לגמרי ועד כמה צריכים אנו להזהר מלייחס את כל הזהר ל"חבר מחברים" בזמן אחד, אף כי למחבר אחד. ופרטים כאלה נמצאו בזהר למאות ואין כאן המקום להאריך בהם.

ש. קליין

הערה למאמר הקודם.

לבקשת המחבר הנכבד הנני מוסיף על דבריו הערות אלה:
מכל החסר יוצא ברור שמחבר הזהר על מקום ש בא רץ-ישראל התכוון.
אמנם לפי דעתי אין כוונתו על מקום מסוים וברור, כי אם הוא המציא לו שם-מקום
זה על-פי איזה הודעות תלמודיות, ואפשר למצא גם את ה"מקורות".
לנכון העיר ד"ר שלום על העובדה, שהמחבר אינו מתיחס באהבה ובכבוד
אל יושבי קפוטקא (סי' 11; 18). דבר זה, בירושלמי שביעית ט' ה' (ל"ט ע"א)
מקורו: קפודקאי דציפורין שאלון לר' אימי: בגין דלית לאילין עמא רחם
ולא שאל שלם וכו' (עיי"ש כל הענין). הרי אנו רואים שבצפורי (או בסביבתה,
לפי דעת הזהר) היו יושבים "קפודקא" שלא היו להם אוהבים ודורשי שלום. מזה
הוציא לו מחבר הזהר את שם-המקום קפודקא שאצל צפורי. דבר זה עולה
ברור מתוך סי' 11, ששם מסופר שרב חסדא עזב את קפוטקא והלך לו לצפורי.
ומכיון שמצא מחבר הזהר—לפי דעתו—מקום ק' בא", המציא הוא לו,
שר' יודא=ר' יהודה ישב במקום זה, כי אחד מחכמי התלמוד היה באמת ר' יודן
(=יודא) קפודקאי.¹ מ' ברכות ד' (ז' ע"ג) יוצא שלא נהגו בו כבוד גדול והטילו ספק
באמתת דבריו, מה שמתאים במקצת אל המעשה שהזכרתי למעלה. מטעם זה השתמש
מחבר הזהר דוקא בשמו של חכם זה ולא בשמו של ר' שמואל ק' ור' ינאי ק'.
לפי דעתי לא היה למחבר הזהר שום מושג נכון על אדות המרחק שבין
"קפוטקא שאצל צפורי" ובין לוד (כי אין להוציא מסי' 12 שהלכו דרך יום, כי
באמת מלוד לצפורי יותר ממחלך דרך יום).
על פי מה שהעירתי כאן הושבני להוציא משפט בצדק, שמחבר הספורים
האלה לא בן א"י היה.

(1) ע' קריים: 558 II Lehnw.

י. בן צבי (ירושלים)

לתולדות הישוב היהודי בכפר יוסף.

רק בלבנות יחירי סגולה נשאר זכרוננו של כפר-יוסף, בתור מקום של ישוב יהודי חקלאי. רק זקני הישוב הישן, מהתושבים הספרדים של עכו וח'יפה יודעים לספר על "הקהלה הקדושה" שב"כפר יסף", עם בית הכנסת והישיבה, שעמדו בבנינם עוד לפני שנים-שלשה דורות, ועם בית-הקברות הקדמון, שנשמר עד כה ומתמלא בקברים חדשים, מנכבדי העדה בעכו, עד היום הזה.

"כפר יוסף", הידוע בקרב הערבים בשם "כפר-יאסף" נמצא במרחק של שעה ורבע רכיבה, כלומר שמנה או תשעה קילומטר מעכו. בהיותי בעיר זו בפעם האחרונה החלטתי להשתמש בהודמנות, ולבקר את הכפר ולהעיף עין על מקומותיו וזכרונותיו ההסטוריים.

יצאתי מעכו בשעה אחת עשרה וחצי בלויית חבר אחד, ובעוד רבע שעה הגענו ברכיבה אל הכפר מנשיה. תושביו עוסקים בעקר בפלחה, אך יחד עם זה הם מספיקים גם שאר צרכי אכל לאנשי עכו.

מבלי דעתנו את הדרך הכי קצרה, עברנו דרך הכפר והגרן. כל הנגברים היו באותה שעה עסוקים בדישה ובסדור הגרנות, והם שהראו לנו, לפי בקשתנו, את הדרך הישרה למחוז הפצננו, הנמצא כשעה רכיבה מכאן.

כל הדרך עוברת במישור, בין שדות תבואה וגני ירקות. מרחוק מלבינים כפרים רבים, במדרון הרי הגליל העליון. הגנה ישר מורחה נראה הכפר המושלמי הקטן מכר, וסמוך לו, לצד מורחית-דרומית כפר קטן אחר, שישונו מעורב, מנוצרים ומסלמים, הוא ג'דידה, מועטים הם בשעת זו כחום היום עוברי דרכים: פה ושם נפגשת פלחית זקנה, נושאת סל ירקות על ראשה, או פלח רוכב על חמור, או רועה הנוהג בעדר צאנו.

סמוך לכפר יוסף נמשכת, משני עברי הדרך, חורשת זיתים עתיקי ימים. מראה העצים מעיד על גילם, גיל של מאות שנים. לצפון החורשה נשקף בבתיו הלבנים הכפר המוסלמי כויכאת.

תמונה נהדרת נגלתה לנגד עינינו, בהגיענו לקצה החורשה: כפר יוסף המתנוסס ביפיו במעלה ההר. הכפר מתפשט על שטח רחב, הבתים גבוהים ויפים, בתי אבן המתרוממים אחד על גבי חברו, בנגותיהם השטוחים ובשלל צבעיהם, כאלו מעפילים

לעלות ההרה. תמונת הכפר מרחוק, תחת קרני השמש הלוחט, מרהיבה עין ומוכירה את מראה צפת, סלט או נצרת המשתרעות על הגבעות.

לפני הכניסה אל הכפר, מימין לדרך המלך, נגלה לנגד עיני בית-הקברות היהודי. הרשם שהוא עושה הוא חזק ומפתיע, ביחוד בסביבה זרה זו, הרחוקה וקרועה מכל ישוב יהודי. מצדו האחד נסמך שדה הקברות אל חורשת הוותים, ומצדו השני נגע בבתי הכפר. החלקה היא גדולה למדי, וכולה זרועה מצבות, לוחות ושברי לוחות — זכר למצבות שאבדה צורתן. ע"פ גדלו של בית-הקברות ניכר, שכאן מצאו מנוחתם דורות שלמים. ושום גדר, שום חומה אין לבית הקברות.

ירדנו מעל הסוסים, קשרנום אל עץ אחד מעצי הוות, ואנכי התחלתי לעיין בקברים ובמצבות.

בודדות הן המצבות, אשר כתבותיהן נשמרו; אולם ברובן הגדול, ביחוד במצבות העתיקות, אשר במעמקי השדה לא נשאר שום זכר לאותיות שהיו חרותות על גבן. הרי דוגמה מאחת הכתובות שנשמרו: "פ"נ גויית המנוח הנפטר בקצ"ו (=בקצור ימים ושנים) ס' אברהם פ"נצי נ"ע ב"ד לח' רחמים (=חודש אלול) ש' התרל"ז תנצב"ה", ומתחת לה — תרגומה הערבי. הנפטר הוא כנראה נצר למשפחה הידועה של הקונסול הבריטי סיניור פינצי, שעמד בקשרים עם הסיר משה מונטיפיורי, בבקרו את הארץ בש' התקצ"ט, והמציא לו, בין השאר, ידיעות גם על הכפר הזה. בס' "יהודית" טובא בשם ס' פינצי; "בכפר יוסף ושפרעם נמצאים גם מתי מעט מבני ישראל, וישלמו מס לממשלה חטים ושעורים וכסף, כאשר היה מלפנים".

וסמוך למצבה זו — מצבות אחרות, הרבה יותר מאוחרות ממנה, משנת התרמ"א, תרנ"ב, תרס"א, תרס"ב. דבר אחד ברור, שכל הקברים עם המצבות הרשומות שיכים כבר לאותה התקופה שהישוב העברי פסק מכפר יוסף, וכאן הובלו לקברות אנשי עדת עכו. נביא, בתור דוגמה, אחת המצבות הכי מאוחרות, זו של "האשה הכבודה מול" עם מגן דוד קטן בראשה, ותאריכה משנת התרפ"א. ברור כי המנהג לקבור את מתי עכו, ולפחות את הנפטרים מהמשפחות הנכבדות, דוקא בכפר יוסף, נשמר עד זמננו. בשובי לעכו אשרו לי תושביה היהודים, כי המנהג הזה קים עד היום אצל כל המשפחות האמידות, אשר ידן משנת לשאת בהוצאות המקושרות עם הקבורה בריחוק מקום כזה. יהודי עכו נשענים על האמונה המקובלת, כי עכו שיכת לארץ ישראל רק בתקף כבושם של עולי מצרים, ואינה נכללת בתחומי כבושם של עולי-בבל, ולכן קדושתה פגומה. לעומת זאת ברור הדבר, כי כפר יוסף נכלל בתוך נחלת "שבטי-יה" (שבט אשר) ולא נגרע מקדושתה דבר¹).

1) התלמוד נותן סימן כללי ל"ארץ" ול"חוץ-לארץ": "דתניא: איזהו ארץ, ואיזהו חוץ-לארץ? כל ששופע ויורד מסורי אמן (=אמנה) ולפניו] ה]ס — ארץ-ישראל, ומסורי אמן וחוץ-חוץ לארץ" (גיטין, דף ח' עמוד א'). מדברי התלמוד באותו מקום נראה, כי בין עכו ובין כזיב

כאן על יד בית-קברות זה היתה באיוו מקום גם הישיבה, ובשרה הקברות עצמו נמצאת במקום נעלם גם הגניוה העתיקה. החרבה של בית הכנסת נשמרה במקום אחר בתוך הכפר, וכפי ששמעתי היתה ניכרת עוד איוו שנים לפני המלחמה אולם עכשיו לא נשאר לה זכר.

בהכנסנו לכפר התארחנו בבית השיך. קטעי זכרונות משובם של היהודים בתוך הכפר נשמרו בו עד היום. לפני שנים אחדות מת זקן תושבי הכפר, הליל שמו, אשר זכר עוד את היהודים אשר גרו כאן, ועכשיו לא נמצא בכפר אף אחד, אשר יזכר בעצמו את הישוב היהודי אלא מקצתם מכירים את צאצאי היהודים, אשר אבותיהם גרו בכפר-יוסף, ועכשיו נתפזרו לעכו, לחיפה, לטבריה ולשאר מקומות⁽²⁾. עברתי בכל חוצות הכפר, בקרתי את רצפת-המשכית הקדומה שעל יד הגרן, השיכת כנראה לחקופת הביזנטיים, אולם תושבי הכפר לא ידעו להראות לי את ציורי המנורה, החשובים באחד מבניי הכפר⁽³⁾.

מתי התחיל הישוב העברי האחרון של כפר יוסף? מי הוא מיסדו? מה הן הסבות, אשר גרמו לישוב זה, ומה הביא את חרבנו?

היתה רצועת אדמה טמאה, ז. א. שאינה חיבת בתרומה ובמעשרות. כדברי הגמרא בך הקורם (שם, ז' א'). ובירושלמי שביעית פרק ו', וחוספתא דאהלות אנו מוצאים (בתקונו הנכון של המנוח א. מ. לונץ): "היה מהלך מעכו לכזיב (כלומר מדרום לצפון) משמאלו למערב — הדרך טמאה משום ארץ העמים, ופטורה מן המעשר ומן השביעיות... מימינו למזרח — הדרך טהורה משום ארץ העמים, וחייבת במעשר ובשביעיות. בנוגע לעכו עצמה נחלקו הדעות לדעת הרמב"ם עכו היא חול' כאשקלון, והן תחומי ארץ (הלכות תרומה, א', הלכה ט'). ויש לומר שאין זה אלא לענין חיוב הכתנות דאורייתא. ועיין "כפחור ופרח" לר' אשחורי הפרחי עכורים רעיונרע"ה הוצאת א. מ. לונץ, וכמו כן "תבואת הארץ" לר' יהוסף שווארץ, ע' ח' הערה א' הוצ. לונץ.

(1) שמעתי מפי החבר יוסף ברסלבסקי, שבקר את הכפר לפני שנה (בתחלת שנת התרפ"ד), כי הוא שגשג בבלה זקן אחד מאנשי הכפר, והלה ספר לו, שלפני איוו שנים נודמן עם זקן יהודי אחד בטבריה. הזקן הזה קרא לו בשם כמה וכמה מאנשי כפרו, הפלח השתומם למשמע אזניו, מאין ליהודי סכריני בקיאות כזו בעיני כפר-יוסף? ואז באר לו הזקן הגיל שהוא בעצמו הנהו מילדי כפר-יוסף ובו בלה את ימי ילדותו.

(2) במאמרו שבקבץ החברה העברית לחקירת א"י מתאר הח"י. ברסלבסקי את רצפת המשכית ואת המנורה. את הראשונה הוא מתאר במלים הללו: "האבנים הקטנות (של המשכית) מוננות שחור, אדום, צהב ולבן. שולים הרצפה ערוכות מקלעות מקלעות של קשונים גיאומטריים משובלים זה בזה, הרצפה מחולקת שבלאות, שבלאות מרובעות, ובהן צורות של יונים, נחשים, כוסות, פירות שונים, מגן דוד וסמלים אחרים. עיפ הצלבים האחדים המשובצים בתוך הרצפה נכרת היר הנוצרי שחרשה אותה" (ברך א' ספר שני ע' 139). והנה תיאורה של המנורה ומקום המצאה: "בקצה הצפוני של הכפר, מעל הפתח של אחד מבתי הפלחים, מצאתי אבן נחנה בכתל, ועליה מנורה עברית בולטת כן המנורה הוא בעל שלש רגלים, כדוגמת הכן בציור מספר 291 של הספר: Antike

בשאלות הללו הרהרתי בדרך שובי מכפר יוסף. ומאחר שלא מצאתי תשובות על המקום — אצל אנשי הכפר ואצל יהודי עכו — פניתי למקורות שונים לדלות מהם מה שאפשר. אכן ידוע הדבר, כי המקורות לדברי הישוב העברי בארץ דלים הם מאד. אולם במקרה מוצלח מצאתי בקרן זווית של ספרותנו חומר הנותן לנו תמונה די בהירה על התחלת הישוב העברי בכפר יוסף, ואותו השלמתי על ידי ידיעות ממקורות אחרים אשר היו ברשותי. על ידי השוואת המקורות בררתי לי כמה פרטים חשובים לתולדות הישוב העברי בפנה נדחה זו שבין עמק עכו והרי הגליל העליון — בכפר יוסף.

המסורת המקומית היהודית, כמו גם הערבית, מיהסת את יסוד הכפר ליוסף בן מתתיהו, שקבל את המקום במתנה מאת אספסינוס פלאויוס, קיסר רומא, ולכן נקרא על שמו „כפר-יוסף“ אולם את המסורת הזאת אי אפשר לאשר. אצל יוסף עצמו לא נזכר שם זה, לעומת זאת הוא מוכיר שם אחר את כפר עכו (*καφαρχαχώ*), בתור אחר הכפרים, אשר בצר יוסף כנגד הרומאים בגליל, ואין זה מן הנמנע, שבשם זה נקרא בימיו „כפר-יוסף“ (מלחמות, ספר שני, פרק 20, 6) כפר עכו זה נזכר איזה פעמים גם בתלמוד כגון: „תנו רבנן: עיר המוציאה המש מאות ואלף רגלי כגון כפר עכו וגו'“ (תענית כ"א, א), מה שנוגע לעצם השם הזה ומוצאו הרי הוא נכתב בערבית *كفر ياسيف* — „כפר יאסיף“, „כפר-יוסף“ באלף אחרי היות, ואין זה מן הנמנע שהוא מתאים בהחלט ליוסף העברי.

איך שהוא, בנוגע לכתוב העברי של השם ישנם חלופי גרסאות. ר' יהוסף שווארץ כותב „כפר-יוסף“¹, ור' יוסף סופר גורס „עיר“ או „כפר יוסף“². לעומת זה משתמש מחבר „אהבת-ציון“³ ואחריו גם מחבר ס' „חבת ירושלם“⁴ ב„כפר יציב“, „בית רפואה והצר"י כמו סמ"ך. בתעודה המובאה לקמן הכתיב הוא בסמ"ך, ואל"ף לפניה: „כפר יאסיב“.

אולם אין ליחס ערך מיוחד לכל המקורות הללו, מכיון שכל התירים והחוקרים

Synagogen in Galilaea. Kohl und Watzinger, Hinrichs, Leipzig, 1916.

בצדה של המנורה — לולב. הסנורה עם הלולב סגורים בתוך עגול. מחוץ לעגול בולט שופר. שריד עברי זה אינו מצטיין באמנות שבו, השופר שמהוץ לעגול נוסף, כנראה, לאחר אי-הצלחת האוכן לפסול את השופר בתוך העגול עצמו, שריד זה מעיד על ישוב עברי מוקופת בחי-הכנסת העתיקים בגליל“ (שכ).

1) עיי' „תבואת הארץ“ לר' יהוסף שווארץ. הוצאת אברהם משה לונץ ירושלם, תר"ס, ע' ח' ועמוד ר"ל.

2) „עדות ביהוסף“, דפוס פראנקפורט, תקנ"ח.

3) „אהבת ציון“ או „ספורי ארץ הקדושה“, שחבר... שמחה בר' יהושע, אשר נסע לא"י

בש' תקכ"ד.

4) „חבת ירושלם“ לר' חיים בן דוב הורוויץ, ירושלם, ש' תר"ד.

הנוכחים לא היו בקיאים למדי בשפה הערבית, ונשענו בלי ספק על המבטא הרגיל בסביבה, כפי שקלטו באזניהם.

הר"י שווארץ, וקונדר אחריו, מנסים לאחד את כפר-יוסף שלנו עם אכשף (יהושע י"ט, כ"ה). אולם כבר הרמ"א לונץ, ואחריו הר"ז הורוביץ, בספרו אר"י ושכנותיה, חוו דעתם הנכונה כי אין שום יסוד להשערה זו. אכשף נמצאת בחלקו של אשר דרומה, ולדעתו של הורוביץ-בעמק יזרעאל בקרבת מקום למדון ושומרון (לפי סדר הרשימה של קרנק), ולכן אין מקום לזהויה זו.

במקורות השמרונים אנו מוצאים את השם "יאסוף" שהוא הוא "קרית-סופה" (ב, מגלה השמרונים החדשה" של אדלר, Une nouvelle chronique Samari-
taine — Revue des etudes Juives, 1903, נדפס בקובץ, —
וכמו כן בס' יהושע השמרוני ו, בתולדה).

אולם אין לאחד את "יאסוף" זה עם כפר-יוסף שלנו, מפני שיסוף השמרוני צריך להמצא "ברצועה של כותים", בארץ שמרון, ואולי יש לאחד את יאסוף-קרית סופה זו עם "חרבת עסופה", שבנחל-סומיל, מדרום לכפר-קדים, או עם "שופה", שבראש נחל-הראמים (ואדי-אל-ג'מוס).

לעומת זאת יש לאחד את כפר-יוסף שלנו עם "חֶסֶה" שבגבול בני אשר. ביהושע, פרק תשעה עשר, פסוק כ"ט, כתוב: ושם הגבול הרמה, ועד עיר מבצר-צר ושם הגבול חסה, והיו הוצאותיו, חיסה, מחבל אכויבה" השבעים מתרגם את ה"חסה" (יאסוף) Ἰασίφ ובהוצאת מק-לין: Ἰασίφ או: ἄσσίφ לפי שאר המקומות הסמוכים, הנוכחים בזה, כגון מבצר-צר ואכויב, יש לקבע הלכה, כי כפר-יוסף שלנו הוא חוסה שבמקרא, או יאסוף של השבעים. כנראה נשא עליו, כפר זה, בוסן יוסף בן מתתיהו ובתקופת התלמוד, גם את השם כפר-עכו. הישוב היהודי הקדמון נשתמר בכפר-יוסף במשך מאות שנים, כפי שאפשר לשפוט מתוך ציור המנורה והשופר-שרידי בית כנסת עתיק, מתקופת התלמוד, וכמו כן מהמשכית הביזנטית הנוכרת לעיל.

מספר חושבי כפר-יוסף בוסננו (לפי המפקד הממשלתי האחרון מיום א' חשון-28 אקטובר התרפ"ב) הוא 870 נפש, שמהם שלשה רבעים הם נוצרים, והשאר-מוסלמים (172) ודרוזים (33)—הנוצרים הם כמעט בתשעים אחוז רומים-ארתדכסים (577), אחריהם באים אנגליקנים (79), יונים-כתוליים (6) מרוניתים (2) וכתולי אחד, בס"ה 665 נוצרים. שלשים וחמש שנה לפני המפקד הזה מנה שומכר בכפר יוסף 182 משפחה, שהם קרוב לתשע מאות נפש, כלומר כמספר הנפשות בוסננו. מכאן שבמשך התקופה הזאת לא התגרל ישובו של הכפר כלל לעומת רבוי של הישוב בעשרת השנים שקדמו לשומכר (החוקרים האנגלים בשנת 77 מנו ומצאו בכפר-יוסף 500 נפש, מהם 300 נוצרים, 150 מוסלמים וחמשים דרוזים).

מתוך צרור מכתבים שנתפרסם בראשית המלחמה העולמית על ידי מר אפרים

דיינארד באספּ מאַמרים מיוחד ביזם „שבלים בודרות“⁽¹⁾ מתברר לנו, שבסוף שנת הקיץ (שהיא שנת 1747) היה קים בכפר יוסף ישוב יהודי, המונה לא פחות מאחד עשר גברים או, יותר נכון, ראשי משפחה, היושבים בכפר ישיבת קבע, והוא אומרת — לא פחות מ-45-50 נפשות. מתוך החתימות שעל גבי המכתב מכפר-יוסף אנו למדים גם את שמות ראשי המשפחה, ובהם שמות משפחה הידועים בערי ארץ ישראל עד היום הזה⁽²⁾.

כיצד נתחדש הישוב העברי בכפר יוסף?

מתוך מקומות שונים שבמכתב העקרי ניכר שבמקום הזה היה ישוב עברי גם בזמן הקודם למאורע, שעליו יסופר, והמקום נגע רק שנים אחדות לפני מאורע זה⁽³⁾ אולם נעמד כאן בעיקר על התחדשותו של הישוב וסבותיה. מוטב, אפוא, שניתן למקור לדבר בלשוננו: „הנה ששון ושמחה, כי ה' אל ארץ הביט, והקול נשמע גם במכתב כי ה' נתן בלב הש"ר השורר על הארץ וכה דבר: מהרו ועלו אל ארץ אבותיכם, שבו ושחרוה, לשחר בשם ה' בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, באהלים לשבת נטע על אדמת הקדש, ישמע חכם ויוסף לקח על השמועה דסלקא ליה שמעתתא אליבא דהלכתא, הליכות עולם...“ הרמו ל„מכתב“ ראוי לתשומת לב מיוחדת, מכיון שהוא נותן לנו, לדעתי מפתח לביאור הענין כלו. כפי הנראה מכוונים הם הדברים למכתבו הידוע של השי"ך דא"ה יר

(1) „שבלים בודרות אספת מאמרים אשר אספתי מדפים בודרים כ"ו ונדפסים, דאקומענטים, תעודות, שטרות, שירים קינות וכדומה, שנאבדו במשך דורות, ולא נשאר להם זכר בספרחנו, מאת אפרים דיינארד, נדפס מאה עקזעמפלרים, ירושלם, שנת הריסת ציון בימי מהומת המלחמה, בדפוס א. מ. לונץ“. ציור המכתבים, הבאים בחשבון את התעודות הללו: (א) מכתב המלצה לש"ר ר' שלמה עבאדי, משנת תק"ז, (ב) הסכמת אב"ד מצרים הרב שלמה אלגאזי, משנת תק"ט. (ג) מרבני ארס-צובא, ר' שמואל בכמ"ר שלמה לאנייר, ור' יוסף ב"ר מרדכי הדיין משנת תק"ה. (ד) מהרב אב"ד שבאזמיר ר' יצחק הכהן, תק"צ. (ה) מרבני קושטנדינא, (ו) הסכמת וקיום מאת פקיד יח"ץ (ירושלם, חברון, צפת) ומבריא אשר בעיר קושטנדינא, תק"ח.

(2) השמות שבאו על החתום: יעקב בכה"ר מרדכי יאעיש, אברהם בכר ישעיה, חיים שמואל יצ"ו, שמעון דוויק הכהן, בכור שמואל נהון, עזרא שמואל ישעיה בכר אברהם, יצחק בכר אפרים, מרדכי יעקב יאעיש (יאעיש?) שמואל בכה"ר מרדכי מזרחי, האחד עשר הוא ר' שלמה עבאדי הש"ר, שעל שמו נכתבו המכתבים. המשפחה דוויק ידועה בבביריה ובסקיעין.

(3) „זה ימים רבים לא עבר בה איש ולא ישב אדם שם, כי זה חמש שנים, זהרעב בקרב הארץ, איש בשר זרועו ואכלו, וכו'...“ ולהלן: „כיו המקום הקדוש הנזכר נעומי (?) היתה משנים קרמוניות קשומה ככלה... בערי ערים, בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ודי זהב, המלאה לה דעת ויראת ה', וצונק לעתיד, כי נשארה שוממת מאין יושב, ועתה אחבי... החזיקו בידנו להחזיר עמרה ליושנה, להכין אותה ולסעדה... לחזק ידי העומדים על משמרת הקודש, הופסי התורה לילה כיום, וכו'“.

אל עמר הודע שעליו מסופר ב"זמרת הארץ"¹ כי בשנת התקצ"ח שלה מכתב להרב ר' חיים אבואלעפיא באומיר (נכדו של ר' יעקב אבואלעפיא) לאמר: "קום עליה רש את הארץ סבריא, שהיתה ארץ אבותיך, וגו'" ועוד דבר: הכתיב של ש"ר ושור"ר הוא המרכאות, והוא כנראה רמז לשמו של דאהיר, הנכתב בערבית ב"ט" מנוקדת (ط) ודומה לויין, והמגיה של ס' זמרת הארץ הנוכח מר יעקב חיים קאסטיל פראנקו, בהקדמתו לספר הנוכח (הוצ' מנטובה) קורא לשיך דאהיר "שר בית הצוה"ר, נגיד סבריה" כאן יש משחק האותיות, המקובל ומתאים למליצת המחברים והרבנים מאותה תקופה. מפי סופרים הקרובים לאותה תקופה² ידוע לנו כי דאהר אלעמר, משבט בני-זידאן, שהיה מתחלה מושל מקומי בצפת, כבש את סבריה בשנת הצ"ו, ומשם הפיץ את שלטונו על כל הגליל. אחרי כבשו את סבריא נהל השיך דאהר מלחמת כגן נגד פחת דמשק, וההצלחה האירה לו פנים. דהיר התחזק בעירו זאת, ופיץ את שלטונו בכל ארץ הגליל. כעבור 5 שנים בשנת תק"ב, עלה עליו פחת דמשק החדש סולימן עצם, ויצר עליה פעמים. למולו של דהיר מת הפחה בשעת המצור, או — שהורעל על ידי עושי-דבריו של דהיר, וצבאו שב לדמשק כלעומת שבא. דהיר הרחיב את גבולי שלטונו, הוא קבע את מרכזו בשפרעם (1741 — 1745), אולם הוא שאף למצא לו מוצא אל הים, אשר אשר יבטיח לו את האפשרות של המסחר החיצוני, ויחד עם זה ישמש נקודה אסטרטגית חשובה. והשיך דהיר רב המרץ השיג את מטרותיו. בשנת 1749 מצא את שעת הכושר להתקיף את "היוגא" (המפקד הצבאי התורכי), אשר הועמד ממעם פחת צידון בראש מצב-צבא קטן בעכו, ויתפש את העיר. באותה שעה היתה עכו חרבה למחצה. דהיר בנה אותה מחדש ויבצרה במצודה ובחומה מסביב, ובוה חוק את שלטונו, ויפתח מוצא למסחר הים...

בעל זמרת-הארץ הנ"ל מצין, שלפני דהיר היו "כל הדרכים מסוכנות מאד ומקדם, שלא היה אפשר ללכת בהם, כי אם ע"י חבורות, חמשים פרשים מווינים, מפחד האורבים והלסטים. ובזמן השיך ההוא נחה שקטה הארץ... ועתה באותם הדרכים

(1) נרשם בפעם הראשונה במנטובה, בשנת התק"ה, ואח"כ — בליוורני תק"פ. הספור ע"ד סבריה הוצא אח"כ באופן מיוחד בשם "גם סבריא", בלוח אר"י לא. מ. לונץ. שנה ראשונה, ירושלים תרנ"ה, ומ. קליערס הרפסו בספרו "סבור הארץ", תרס"ו.

(2) עיי' ס' הנסיעות לווילני הצרפתי { Volney, L'État politique de la Syrie, III) Travels through Syrie and Egypt, London, 1805. שיצא גם בתרגומים גרמני ואנגלי

וכמו כן את ספרו של באזילי: סוריה וארץ ישראל תחת שלטונה של תורכיה. K. M. Базили. Сирія и Палестина подъ турецкаго владычества. Сирія и Палестина подъ турецкаго владычества. ברשותו של הסופר האחרון היום מלבד דברי החידים האירופים שקדמו לו, גם כתי ערביים וחרוניקות משפחתיות של משפחת השאהבים, מושלי הלבנון.

הולכים ובאים, וכספם צורורות בשמלותם, ואין מכלים דבר; ועל זה כלם משתחווים. לו, כי הטיל אימה יתירה על אורבי דרך, והשמד עם רב מבני קדר, יושבי אהלים, שהנה הנם לסטים ושודדי דרך.

תחת שלטונו נבנתה טבריה היהודית, ע"י הרב ר' חיים אבו-אלעפיא, נכד הרב המוסמך ר' יעקב אבואלעפיא, כמבואר בוסרת הארץ: „במשך שתי שנים בנה (השיך) בתים וחצרות ליהודים, בנה בית כנסת נאה ומפואר, מאין כמהו בכל ארץ ישראל. ובנה בית מרחץ נאה וחנויות ליום השוק, ובית חדר לשמן שומשמן, והתחיל לעשות מסילות בארץ, וגם צוה לנטוע שדות וכרמים“.

מכאן אנו רואים, שהשיך הנ"ל, שהתחיל ברצון לישוב היהודים תחת שלטונו, שם לב בפרט לאמוץ עבודת האדמה. והנה מלבד בנינה של טבריה, אשר ישובה בעזרתו של דהיר, אנו יודעים ע"ד התחדשותו של ישוב כפרי יהודי במקום אחר, סמוך לכפר יוסף, (בשפרעם¹) וגם כן בתקופתו של דהיר ובעזרתו של ר' חיים אבואלעפיא. מכאן אנו למדים ברור, שכונת המבטאים: ה„קול נשמע במכתב“ הוא למכתבו הנזכר של השיך דהיר אל הרב אבו-אלעפיא, ו„השר השורר“ הוא השיך הנ"ל. הדבר השני היוצא לנו מהתעודה הזו, שיש מקום להשערה, כי יסוד הישוב היהודי בכפר-יוסף בזמן השיך דהיר היה בעצם רק חידוש הישוב הזה, וכי זמן מה לפני ר' שלמה עבאדי היה בו ישוב עברי קודם. מכל מקום, יש ללמוד גורה שזה מטבריה ומשפרעם, שיסוד הישוב בשני המקומות האלה היה רק חידוש של הישוב שנתבטל או נחלש. טבריה, למשל, עמדה בבנינה עד כשני דורות לפני ר"ה אבולעפיא, ובשפרעם היה ישוב יהודי עוד בזמנו של האמיר פכר-אלדין (מת בשנת 1644) ובית הכנסת עמד על תלו (לפי ס' „גלילת הארץ“). אם נסתיע בהיקש זה נוכל לקבל, כי גם בכפר יוסף היה ישוב יהודי קדמון. שני מקומות במכתב הנזכר מחזקים הנחה זו. „זה ימים רבים אשר לא עבר בה איש ולא ישב שם“, ו„היתה משנים קדמוניות קשוחה ככלה... בבתי כנסיות ובבתי מדרשות“, וע"י לעיל הערה 10). אין זה מן הנמנע איפא שהישוב היהודי הקדמון, מתקופת המשנה והתלמוד, השאיר אחריו גרעינים ונמשך במשך דורות עד זמן מאוחר ועוד זמן קצר לפני התחדשות הישוב ע"י ר' שלמה עבאדי היה בה ישוב יהודי עם בתי-כנסיות וכו'.

המכתב הנ"ל מונה רשימה של קברים קדושים, הנמצאים על יד הכפר. רובם הם לגמרי דברי אגדה, שאין ליחס להם שום ערך, ואגב מראים רוגמתם, כמובן גם כן בלי שום יסוד, במקומות אחרים בארץ². כדאי רק לציין שני קברים חשובים,

(1) ע"י המאמר „מקיעין ושפרעם“ בלוח ארץ ישראל לא. ט. לונץ שנה חמישית.

(2) כגון קברו של הנביא אלישע בן שפט, שמראים אותו גם בחר הכרמל (ע"ין קברי ארץ הצבי, ירושלם א', עמ' 87), קבריהם של ר' אמי ור' אמי (שמראים גם בטבריא, שם עמ' 109).

שיש כנראה איוה יסוד שהוא ליחסם לכפר-יוסף, והם—של ר' משה חיים לוצאטו והר"ר משה מלכי. הרמח"ל מת במגפה בעכו ביום כ"ו אייר התק"ו, גרעין אומר, אמנם, שמקום קבורתו הוא בטבריה, אולם מקום קברו איננו ידוע (ע"י קברי ארץ-הצבי) והדבר צריך, איפא, חזק. הסברה נותנת, להפך, שהרמח"ל נקבר, כמנהג עכו, דוקא בכפר יוסף הסמוך. ובהיות שהמכתב נכתב רק כשנה אחת אחרי המאורע, הרי היה מקום קבורתו מן הדברים המפורסמים, ולא קל היה לסלק את האמת. כמו כן אין להטיל ספק בזה, שכאן היה מקום קברו של "הרב המובהק משה מלכי", אחיו הבכור של הר"ר רפאל מרדכי מלכי¹ ר' משה מלכי הנ"ל, מת שנים אחדות לפני הרמח"ל, אולם אין לברר אם הוא היה בעצמו מיושבי כפר-יוסף, או שרק הובא לקבורה בו, כמנהג עכו.

תעודה חשובה זו, שאנו דנים בה, נותנת לנו גם ביאור מספיק ע"ד ערכו של כפר-יוסף בתור מקום של ישוב: „בארץ מתכנשין כנסייא לשם שמים, נכנס בכי טוב על דברת הארץ שראייתה טובה; מקום אשר בחר לו יה, הלא היא כפר-יאסיב טובב"א, וכל גבולה, לעלות זכרונה קמי שמיא, לשכן שמו שם כאשר בת הילה, הדרא ארעא בחזקת מארי קמא לאחזות עולם". הלאה מספר המכתב: „הנה באנו להודיע במרום מחנה קדשם, כי העיר ה' את רוח איש אלהים, קדוש יאמר לו, הוא החכם השלם המקובל האלהי שלשלת יוחסין כמה"ר שלמה עבאדי ה"י... ובא למקום הקדוש הנזכר, ובחר בו ליופי המקום, וגם נתפשר עם השר השור"ר יר"ה לכל איש שיבא ויקבע דירה, ראש הגולגולת: הגביר—שלשים דוקדום וינייאום, דהיינו שלשה והובים, והבינוני-שנים, והעני-אחד, ויפתח את שקו הח' הש' הנו' בשפיכות דמים, לבנות בית הכנסת ובית המדרש מכיסום... גם נשא חן בעיני השר השור"ר וינתן לו במכתב: מי שחשקה נפשו ולשכון במקום הקדוש הנו' כפר-יאסיב, הכל יתן כאשר לכל, הסך הנו' לשנה, והכל בקיום שטרות, כפי חוקות השר השור"ר, ובראותינו כי גדלו מעשי ה' וגבר חסדו עלינו, גם אנחנו התומי מטה הסכמנו עם הח' הש' הנזכר וקבענו דירה, כי ראינו המקום הקדוש הנזכר יפה בתכלית היופי, מלבד שהוא חרות ממלאך המות, גם משעבוד מלכויות, וקרוב לישוב עיר עכו, סמוך ונראה תחת ממשלת קונסולוס של פרנקוס ה"י של עכו, אמרנו לא עת החשה וכו'" ועל סמך כל זה קוראים החתומים (ע"י לעיל הערה 9), לעם ישראל ולרבנים ולחכמים להפריש מממנם לצורך בנין בית המדרש.

ד' יהודה בן בבא (שמראים בין אושא לשפרעם, שם עמ' 96). כמו כן מיחס המכתב לכפר יוסף את מקום קבורתו של הרמח"ל ושל שלמה בן גבירול, אשר אין שום ראיה, ששניהם מתו בארץ או באו לקבורה בה. 1) לקוטנים מפירושו על התורה של זה האחרון הוצאו לאור ע"פ כת"י שבבית-הספרים הלאומי ע"י מר אליעזר ריבלין, ירושלם תרפ"ג ותרפ"ד.

הרי כי כן מתבלטת לפנינו תמונה בהירה מאחד עשר החלוצים הראשונים מלפני מאתיים שנה, שעלו לאחד הכפרים הערבים, הקימו בו בית מדרש לתורה ובית כנסת לתפלה בתקוה ובאמונה שעם ישראל לא יעזוב, ויעזרם לגמור את הבנינים אשר החלו, ויחזק את הישוב. והטעמים שהמריצו אותם לבחור דוקא במקום זה היו ארבעה: א' — יו פ י ו ה ט ב ע י של המקום ותנאי הבריאות המצוינים שבו (חרות ממלאך המות). ב' — בטחון מזדון לבם של הפקידים התורכים וחסותו של השיך דהיר (מכתבו של השר השור"ר), ג' — סמיכות המקום לישוב היהודי בעכו ולחסותם של באי-כה צרפת או ממשלות אירופה בכל ("קונסולית פראנקוס") וד' — קדושת המקום, שהוא ארץ ישראל לכל הדעות, המסרת של הקברים הקדושים ושל הישוב הקדמון שהיה במקום הזה.

המכתב מסים בקול-קורא נמרץ לכל איש ישראל, עשיר ורש, לבא לעזרה למלאכת הקודש „לקיים ולחזק סיפק תלמידי החכמים, ולבנין בית הכנסת והמדרש" (לפני זה מפורש יותר — לצורך בנין בית הכנסת וגמר בנין בית המדרש, ומכאן ראייה, שהישיבה התקיימה כבר בפועל, והוצרכו רק לגמור בנינה ובית הכנסת עוד לא נבנה אז). המכתב מכיל המלצה לשד"ר, מיסר הישוב בכפר-יוסף הר"ר שלמה עבאדי, שמגמת שליחותו היא „לקיים המקום הקדוש כפר יאסיב תוב"ב, ולהחיות עם רב". „מי האיש החפץ לגור בארץ במקום הקדוש הנזכר. יעלה ויבא ויטע אהלי אפרנו, לשבת על הארץ בהיות ספק בידו, וישב שם ואכל וחי לעולם". מתוך הדברים האחרונים הללו, אנו שומעים כבר את הרעיון הנעלה, הקורא לכל יהודי ויהודי בכל דור ודור לשוב לארצו ולהתישב בה, דור דור ודורשי, דור דור וצורותיו. זוהי שרשרת ארוכה אשר לא פסקה מיום צאת ישראל בגולה ועד ימי חבת ציון, שרשרת, שטבעותיה הבודדות נגלות לפרקים בצורה של עליה ופעולה המונית, ולפעמים בצורה יותר אטית וחרישית, אך קבועה ובלתי פוסקת במשך כל הדורות.

אי אפשר לדעת מה היו תוצאות נסיעתו הממושכה של ר' שלמה עבאדי לטובת הישוב בכפר-יוסף. הוא יצא לדרך, כנראה, בסוף שנת התק"ז או בראשית התק"ח, באותה שנה אנו מוצאים אותו בארם צובא ובקושטא, בשנה שלאחר זו — במצרים, ובעוד ארבע שנים בשנת הקי"ג — אולי בנסיעה שניה — באזמיר. אולם בדרך חלל אין ספק, שהישוב היהודי בכפר יוסף מצא לו קרקע כשרה אשר קלטה את הקרקע ונתנה פרי. הישוב החדש התקים לא פחות ממאה שנים, כפי שאפשר להוכיח ממקורות ספרותיים שונים. כך, למשל. אנו שומעים מפי עד נאמן ומסיה לפי תומו (הוא ר' יוסף סופר מברודי, גליציה, אשר בקר את הארץ כחמש עשרה שנה אחרי הוסד הישוב על ידי ר' שלמה עבאדי) כיצד הגיע מעכו לכפר יוסף „וחקן שם כמה ספרי תורה". מתוך הדברים המעטים האלה אנו למדים על קיומה של קהלה יהודית קטנה עם בית כנסת וספרי תורה. מכאן אנו למדים, שהישוב בכפר

הנה התבצר ומוסדותיו התחזקו. הדברים מתייחסים לשנות תק"כ-תקכ"ב (1760—1762). המחבר הנ"ל מזכיר גם ע"ד המגפה, שפרצה בזמן בקורו בעכו, ואיך שהיו נושאים את המתים שעה וחצי מעכו, וקוברים ב"יוסף". קצת יותר מזה מוסר לנו ר' שמחה בר' יהושע בספרו "אהבת ציון" (עי' הערה 6), אשר עלה לארץ ישראל שלש שנים אחרי ר' יוסף סופר — בשנת תקכ"ה (1764), בחבורה אחת עם ר' נחמן מהורודנקא ור' מנדיל מפרימישלא וכה דבריו: "יש שתי שעות מעכו כפר יציב, ושם מעט יהודים, כמו עשרים (ר"ל 20 בעלי-בתים י. ב. צ.) והוא (ר"ל אדמת כפר יוסף) ארץ ישראל ממש, והם מוליכים מעכו לכפר הנוכח, ואם אי אפשר להוליכו לשם, שמת בשבת, או שאר אונס, קוברים אותו בבית הקברות שבעכו" ע"כ דברי בעל "ספורי ארץ הגליל"¹.

כשבעים שנה אחרי התייר הזה כותב הר' חיים בן דוב הורוויץ, בספרו "חבת ירושלם", "ות הלה לאל גם עתה יש שם מעט יהודים" התיאור הזה שייך לא לשנת הדפסת הספר (תר"ד) אלא לאיזה שנים לפני זה. כי הרב הורוויץ עלה בשנת התקצ"ב ובמשך י"ב השנים הללו חקר ולמד ובקר בעצמו כמה מקומות בארץ, ורכש לו ידיעות מתוך הספרות אשר השיג, וכל זה העלה וסדר באופן שטחי על ספרו הנ"ל. המחבר מנסה, אמנם, לאחד את כפר יוסף עם "יוף",² אולם בלי שום יסוד. תמונה יותר בהירה אנו יכולים למחוק מתוך דברי ההרצאה הנוספת ליומנה של הגב' יהודית מונטיפיורי (בעברית יצא ספר זה בשם "יהודית") שהונשה על ידי סיניור פינצי (סגן-הקונסול הבריטי בעכו) בשנת התקצ"ט (1839), ושבה הוא כותב, כי היהודים היושבים בכפרים תפרעם וכפר-יוסף משלמים את מסייהם לממשלה "בחסה, בשעורה ובכסף, כנהוג" מה שמוכיח בלי ספק על זה, כי עוד קרוב לשנות הארבעים היה הישוב היהודי קים עדין בכפר יוסף, ושישוב זה התקיים, כלו או מקצתו על החקלאות, ולכן שלם את מסיו באופן טבעי בחטו ובשעורה, מלבד תשלומי כסף. אולם סמוך לאותה תקופה נתבטל הישוב הזה, לפי עדותו הבטוחה של הרב יהוסף שווארץ ב"תבואות הארץ", הכותב בשנת תר"ד-תר"ה: "וכעת לא נמצאים שם מבני עמנו, אכן לא זמן כבר שנת בטל הישוב, ועדיין בית הכנסת על תלוי"³.

אלו הן הידיעות האחרונות, אשר נשארו לנו על הישוב היהודי שהתקיים במשך תקופה של מאה שנים (תק"ז-ת"ר). בטולו חל בזמן המלחמה האחרונה של מחמד עלי

(1) הספר "אהבת ציון" מורכב משני חלקים: האחד, המקורי הוא "ספורי ארץ הגליל" לחר' שמחה בר' יהושע. וכבר הראה לונץ (ירושלם כרך ד') שהחלק השני, המדובר מתויר השמרון ויהודה הוא שאל מכלי אחר, מנסיעתו של הקראי שמואל בן דוד (1641—1642). אכן המקומות הנוגעים לנו שויכים למחבר שמחה בר' יהושע, ולא לנוסע שקדם לו.

(2) במאמר חוף הים, ועי' למעלה עמ' 103, הערה 4.

(3) תבואת הארץ להריי שווארץ, פ"ג ע' ר"ל. ערך "אכש"ף."

ואברהים פחה בנו בתורכיה, או תכף אחרי הגמרה, כשארץ ישראל חזרה שוב תחת שלטונה של תורכיה (1841). תקונו וסדריו של אברהים פחה בנוגע למסים ולעבודת הצבא עוררו התמרמרות מצד אפנדים וראשי שבטים ירועים, שלא רצו להשלים עם השגחה ממשית מטעם הממשלה על פעולותיהם, ושורה של מרידות פרצה בארץ. הבדדים מצד זה, והדרוזים והמתואלים מצד אחר, מרדו בממשלה, פשטו על הערים וישלחו ידיהם בבזה ובשוד. היהודים סבלו מההתקפות הללו יותר משאר התושבים. אפשר לשער, אפוא, שחוסר הבטחון הכללי בשעת חירום ומהומות המלחמה גרם לעזוב את הכפר ולחפש מקלט במקומות יותר בטוחים. אולם יש מקום גם להשערה אחרת, דהיינו, שהישוב נהרב מפני לחץ המסים והדוחק הכלכלי, אחרי שהארץ שבה לידי תוגרמה. לטובת ההשערה האחרונה מדברת דוגמת גורלו של הישוב החקלאי היהודי בכפר פקיעין וזה שב שפרעם. תושבי פקיעין מוסרים, כי לרגל תלאות הזמן לא יכלו אנשי פקיעין לשלם, אחרי שבת הארץ לידי תורכיה, את מסי המעשר ושאר הארנוניות, אשר נצטברו עליו על ראשם. אז הוכרחו משפחות אחדות מתושבי פקיעין הקדומים לעקור את דירתם משם, למכור את שדותיהם לשכניהם הגויים, או גם לעזוב את רכושם הפקר, ובעצמם עברו לשבת לערים. כמקרה הזה קרה גם בשפרעם¹). אולם שני הישובים החקלאים הללו הצליחו להתגבר על המשבר וגם להבנות מחדש הודות לעולים חדשים, מערבים ופרסים, אשר הגבירו את הישובים האלה בזמנם²). אך לכפר יוסף לא נמצא גואל לא הופיעו כחות עולים חדשים, אשר יגאלו את מקום הישוב הקדמון ויחזקוהו, והוא נפל לבלי קום.

מאז לא היה שום נסיון של חרוש הישוב בכפר יוסף. הקשר היחידי בין היהודים ובין הכפר הוא בית הקברות העתיק, המתעשר כפעם בפעם בקברים חדשים. לפני שנים אחדות רכשה יק"א מגרש קטן מאדמת הכפר להרחבת בית הקברות. מענין הדבר, שהישוב היהודי בכפר יוסף השאיר עקבות עמוקות בין התושבים, הניכרות עד היום, זה יותר משמונים שנה אחרי שכבה נרו. הד"ר אליאש המציא לי בטובו ידיעות אחדות בנידון, אשר קבל מאת מר ג'רס איוב אלכ'ורי, מתושבי כפר יוסף, העוסק בהוראה בביה"ס האנגלי בירושלם.

בכפר יוסף נמצא עדיין רבע מיוחד, הידוע בשם *حارط اليهود* ואפשר להכיר את הבתים היהודיים בזה שפתחיהם נמוכים, כי היהודים סדרו פתחים כאלה לבתיהם בתור אמצעי זהירות והגנה. ערבי הכפר אינם מדברים ברצון על תולדות היהודים בתוכם; הם מחזיקים בבתי יהודים ומשמידים כל אבן וכל סימן שיש עליהם איזה רשם שהוא מהעבר היהודי.

עם כל זאת נשארו בין התושבים פתגמים אחדים המראים על הקשרים שבין

(1) עיי' "פקיעין ושפרעם", לוח ארץ ישראל לא. מ. לוין, שנה חמישית.

(2) עיי' "הישוב העברי בכפר פקיעין" מאת י. בן-צבי.

תושבי כפר-יוסף ובין היהודים. ששה פתגמים מסוג זה נמסרו לי ע"י הר"ר א. בשם המורה הנ"ל.

(א) ברצות האיש לבנות את רעהו על בחרו במלאכה נקיה וקלה — ואמר לו: *هو مثل اليهودي يحب اخذ الصنع* ר"ל, הוא כמו יהודי אוהב את הקלה שבמלאכות.

(ב) ברצות האיש להתלוצץ על עקשנות חברו — ואמר עליו: *מות اليهودי ודינה* *في قلبه* — היהודי מת, ודתו בלבבו.

(ג) ברצות האיש לרמוז, שחברו נושא בחובו איזה סוד או איזו מחשבה כמסוה — ואמר עליו: *مقصور في قلبه* — יודי בלבו קבור יהודי.

(ד) תושבי כפר יוסף מביעים את תמהונם ע"ד איזה מאורע פתאומי במלים: *מאת יהודי* — מת יהודי —.

זה מזכיר אולי על הופעת תהלוכה פתאומית של הליות יהודי, שבאה מעכו לכפר יוסף.

(ה) ברצות האיש להודיע לחברו שהוא מפסיק את המו"מ ושלא יטרידו יותר, ואמר: *يخجل اليهودي في السبت* נכנס היהודי בשבת או, בהלצה: *دخل السبت في اليهودي* — נכנסה השבת ביהודי.

(ו) ברצות האיש להביע אי אמון לספור המסופר על ידי חברו, ולהכניס את הספור לגדר של עורבא פרח, — ואמר: *هكذا حدث اليهودي ومات* — ככה קרה ליהודי, — ומת.

גורלו של כפר יוסף העברי תלוי בגורל הישוב העברי בסביבת עכו. רק בזמן האחרון התחילה עכו וסביבותיה להתחדש על ידי ישוב חדש, כגון הנסיונות שנעשו בשנה זו על ידי העולים מבלגריה, הדיגים מסלוניקי והחברות שרכשו קרקעות בעמק עכו, בין הקישון והנעמן. והתחדשה גם התקוה שסוף סוף יושם לב לחדוש עמדותינו בשער הצפוני-המערבי של ארצנו, וגאולה ופדות תנתן לעמל דורות ולקרבנותיו במשך שנות מאות של הישוב הפלחי-העברי, אשר נשא ברמה את דגל עמו, תורתו ותקוותיו, בתוך סביבה של אויבים ולוחצים, תחת עקת אפנדים עריצים ופראי בני אדם — בכפרים הנרחים של הגליל העליון.

הערה.

את מאמרי מסרתי לדפוס, בעברית ובאנגלית, עוד בחדש תמוז תרפ"ה, אולם מסבות תכניות נתעכבה ההדפסה של הקובצים, שבהם צריך היה מאמרי להופיע, בינתיים יצאו "רשמות" כרך ד', ובהם מאמרו של מר יצחק ריבקינד "צורר כתבים לקורות היהודים בא"י". בין שאר המאמרים של "צורר הכתבים" נכנס גם "שוב יהודי בכפר יסיף בראשית המאה הששית לאלף זה", המכיל בקרבו את כל ששת התעודות, שנתפרסמו בזמנן ע"י מר א. דיינארד ב"שבילים בודדות" (ירושלם תרע"ה), עם הקדמת מר י. ריבקינד. גוף התעודות (בצורה של העתקות דפוס על שני גליונות ניר עב פֶּוליו), עבר מידו של דיינארד לספריה של בית המדרש לרבנים בניו-יורק, ומשם באו לידי מר י. ריבקינד, אשר פרסם אותם הפעם. כנראה לא ידע מר ריבקינד על ההוצאה הירושלמית של כל התעודות הללו.

עברתי על שתי ההוצאות, זו של ריבקינד ושל דיינארד ומצאתי ששתייהן מתאימות כמעט אות באות, בשנויים קלים באורתוגרפיה באיזה מקומות, שבאו כנראה באשמת המעתיקים. אני רוצה לציין בזה את הטעויות אשר נפלו בהוצאתו של מר ריבקינד ברשימה ד'.

הטעויות הכי חשובות בהוצאת ריבקינד הן:

"שמעון דוויק (ולא שמעון צוויק) בחתימת המכתב הראשון"; "מצרים יע"א" במקום "מצרים יע"ד" (שורה ב' לפני החתימות במכתב השני); "מצלאיך" במקום "מאלאיך" (שורה ג' לפני החתימות במכתב מארם צובא); בתחלת ההשמטה שבמכתב מקושטנדינא אחרי מלת "ונפשו" צריך להשלים "השקה", ובסוף "בואו שובו בצלי כי אשיב את שבותכם במיטב הארץ", ובמכתב האחרון צ"ל "סמיכה" במקום "סמכא" (שורה ג' של המכתב מפקידי יה"ץ) ובעמוד האחרון במקום "להיות עושה ונעשה" צריך להיות "עושה ומעשה".

אליעזר ריבלין (ירושלם)

מכתב מר' מרדכי צורף לאביו ר' א' ש' זלמן ז"ל, משנת תר"ה. מקמרון (אנגליה) לירושלם.

תולדות יסוד „הישוב הישן” בירושלם ובארה”ק במאה הששית וראשית המאה השביעית לחשבוננו, ידועים לנו מעט מאד. ועדיין לא נאספו המקורים לתולדה זו, שיש למצוא בספרים קונטרסים ועלים נדפסים יקרי המציאות, ועוד יותר ב„כתבים”, תעודות ומכתבים שנשארו לפליטה בכונה או שלא בכונה אצל בני בניהם של המתישבים והעולים הראשונים. עבוד המקורים האלה, זקוק להתמסרות מרובה של בעלי המקצוע בעוד מועד, בהיות שהמעט הנשאר גם הוא הולך וכלה. המכתב הבא מר' מרדכי צורף¹ הנהו אחד מקבוצת המכתבים והתעודות של אותה התקופה שנאספו ביד, והושבני שיש בו ערך נכבד וחמר חשוב לתולדות תקופה זו שקרובה לנו כל כך בזמן ורחוקה מאד מדיעתינו.

כותב המכתב ושולחו רבי מרדכי צורף ז"ל, ואביו, רבי אברהם שלמה זלמן צורף ז"ל שאליו נשלח המכתב, אשר בנו שניהם את ישוב היהודים האחרון בכל מובנו של בנין, לא זכו עדיין שיתפרסמו כדי ערכם וזכותם. ראש המשפחה הארץ-ישראלית הזאת, צורף, או סלומון (כנוי של זלמן), הרב אברהם שלמה זלמן צורף, מעיר קיודאן פלך ווילנא ברוסיא, עלה לארץ הקודש עם שירת העולים הראשונים מתלמידי הגאון רבי אליהו מוילנא בשנת תק”ע. בשנת תקע”ג עבר לירושלים ומאז עד יום מותו, עמד בראש הנהגת הצבור, ויהי מראשי הבונים של הישוב.

הוא היה חכם גדול בתורה ואמן מומחה. חצי היום עסק במלאכתו, צורף-והב ובשאר עמל בתורה ובעבודת הכלל. הוא היה איש האשכולות, פקח ומדינאי עד להפליא, גבור ובעל מרץ ורב פעלים, כעמוד ברזל נשא בסבל הישוב היהודי הקטן עם מצוקות הרעב, המסים והרדיפות של השלטון בימיו. ותרב השפעתו

(1) השנתיו אצל מר אברהם ב”ר דוד סלומון, נכד ר”ם צורף.

על הרבנים ועל גדולי ישראל בארץ ובחו"ל. וימשכם לעבודת הישוב. וגם לפני מלכים ושרים התיצב ויצליח בכל אשר יפנה.

הוא הוא שהציל וגאל את מרכו היהודים, את חורבת רבי יהודה החסיד מיד הגוים, והוא בנה בה את בית הכנסת הראשון, ואת בית הכנסת הגדול והנהדר בית יעקב. ושמו נערץ ונקדש בפיות כל זקני ירושלם אשר ידעוהו⁽¹⁾.

בנו רבי מרדכי צורף היה כרעיה-דאבוהו, מצוין בכל מעלותיו של אביו, חכם וגדול בתורה⁽²⁾ ורב פעלים. כאביו גם הוא התפרנס מיגיע כפו, מעבודה, מסחר ונדורים ולא נהנה מן הצבור, וכל עבודותיו לצבור היו שלא עמל"פ.

מבחרותו עזר לאביו בכל פעולותיו, והמיד נמצאהו יד ביד עם אביו בעבודות הצבור והנהגתו⁽³⁾.

ביחוד יפה כחו של ר"מ צורף בתור יוצר תכניות ושיטות לתורה ולעבודה לחרשת ולישוב הקלאי באופן מצוין ונפלא. ועם זה היה תמיד גם המוציא לפועל והשתדלן בעצמו לגשם את תכניותיו ועצותיו.

ב"יהודית", ספר המסע של משה ויהודית מונטיפיורי בשנת תקצ"ט, נדפס מכתבו⁽⁴⁾ של "הרב ר' מרדכי בן הרב אברהם שלמה זלמן" ובו ערך ר' מרדכי לשר משה מונטיפיורי הצעה רבת-הערך ליסוד ישוב הקלאי באר"י⁽⁵⁾ שיוסד על אדמת געזואז הקרובה לחולדה אשר ביהודה⁽⁶⁾.

את הצעתו זו ערך אחרי שידע את תנאי עבודת אדמה באר"י, ואחרי עברו בעצמו את האדמה בכפר אחד סמוך לירושלם ועסק בחקלאות בשותפות עם יהודי ספרדי אחד וערבי שמו מנוור.

הצעתו בזה רחבה מאד ומכילה על "השנתה" הגדולה של בן ירושלם הוות. שרם כל הוא מציע לנצל את שני הנהרות אשר בקרבת געזואז. מהאחד ימשיכו את המים לעמק הסמוך ויוצר מקוה מים גדול שיובאו אליו דגים חיים מהים, למען ישרצו וידגו לרוב. ועל הנהר השני יעמידו טחנות קמח.

העבודה החקלאית תקיף גדול צאן ובקר וחלב. נטיעות עצים גפן וזית וירקות.

(1) עיין עליו בחבואת הארץ, הוצאת לונץ צד תע"ב, ובמאמר, קורות היהודים במאה האחרונה ללונץ בירושלם, כרך י"ג, צד 222.

(2) בפנקס השליחות המוזכר להלן כותב עליו הגאון ר' אלי' מגריידיץ ז"ל: "הרב הצדיק רבי מרדכי".

(3) מוכח ממכתביו, הנדפסים והנמצאים בכתובים.

(4) כנראה שהמכתב ב"יהודית" כיתר המכתבים שם חורגו ממהרגום האנגלי של גוף המכתבים שנכתבו בעברית.

(5) מכתוליו המכתב של ר' מרדכי ב"יהודית" נכר סהר לבו וצדקתו, ואהבתם המרובה של העולים הראשונים לארצנו ולעבודתה.

(6) "שבעה פרסאות מירושלם ושלשה מרמלה".

וגם גדול-דבורים וזרע תבואות חטה ושמן שומשמים. בחכמה דאג ומצא עצה ודרך היתר לעבודה בשנת השמיטה שהיתה קרובה לבוא בשנת ת"ר.

שם הכפר כפר-משה על שם מונטיפיורי, ושם הרחוב חצר יהודית.

הנהלת הכפר תמסר בידי ועד של עשרה ת"ח. "היודעים לדבר כן ערבית" ועל ידם מוכיר וגובר.

העבודה בכפר תעשה ע"י משמרת עובדים מבני ירושלים חדש וחדש ומשמרתו. גם נשי ירושלים האלמנות והיתומים יחוננו לעבודה בחקלאות-הכפר. "ירעו את הצאן, ויחלבו את העזים".

עם ההצעה בא גם "תקציב" מפורט למשק כפר משה. ההוצאות: למאה פאדאן בקרים⁽¹⁾, מאה חמורים, כלי מחרשה, 600 כבשים, בתים ואהלים, הפירת בורות, סוסים לשומרים ולרוכבים, 50 גמלים להובלת התבואה וכו' וכו'.

כידוע החל השר מונטיפיורי לעשות בחקלאות בראשית המאה השביעית ע"י קניית גן-מונטיפיורי הסמוך ליפו. ואולי בא לזה ע"י התעוררותם של בני ארץ-ישראל שהקיפוהו בהצעותיהם עוד בשנות תקצ"ח-תקצ"ט⁽²⁾.

בשנות תרי"ח-תרכ"ב נמצא ר"מ צורף בשליחות מצוה בעד בנין בית הכנסת הגדול בחורבת ר"י החסיד, ובעד ישיבת עץ-חיים שבירושלים בארצות גרמניא ואנגליא, בדרכו זו הצליח גם להביא חסות מלכי גרמניא על יהודי ירושלים ומוסדותיה שסבלו מאד מעקת השלטון הטורקי. בשטר השליחות שנמצא בידי⁽³⁾ כתוב: "שלא יקבל שום שכר בעד עבודתו בשביל הישיבה, מלבד זאת ששנים מיוצאי חלציו יהיו לעולם מהעשרה תלמידים הראשונים בתנאי אם יהיו ראויים לכך..."

בפנקס זה ערך ר"מ צורף את תכנית הישיבה באופן יפה ומצוין מאד:

גבאי הישיבה יבחרו בבחירות נעלמות מבין עסקני הצבור. ראשי הישיבה יבחרו כמו כן בבחירות נעלמות מבין הרבנים, מפתחות הקופה יהיו בידי שנים. קביעת שיעורים קבועים לתלמוד, פוסקים, מוסר, נ"ך וגם "לשון הקודש עפ"י דקדוק". ולתלמידים הבאים מחוץ לארץ וצריכים לשוב לרבנות בחו"ל "יש גם רשות ללמוד איזה שעות ביום בכ"ב ולשון העמים". גיל התלמידים רק מעשרים עד חמש ועשרים. סדור מחלקות לחשובות שאלות הבאות מחו"ל, ולדיינים וכו'. והעיקר "שיקבלו על עצמם כל בני הישיבה שיהיה ביניהם אהבה ואהוה ושלום".

רבי מרדכי צורף נפל חלל במגפת החלי רע בחשון תרכ"ו בירושלים, אחרי שעבר בכל מרץ להצלת אחיו הננועים במחלה.

(1) פאדאן-בקר כדת קרקע שיכולה להחרש ביום אחד.

(2) עיין ביהודית שאר המכתבים עם הצעות לשובים חקלאים מחכמי ירושלים צפת ועוד.

(3) השגתיו אצל רבי טוביה ב"ר יואל משה סלומון.

מצאצאיו של ר"ם צורף כראי להזכיר את בנו ר' יואל משה סלומון ז"ל שהיה כאביו וזכרנו מצוין בכל מדותיהם ומעלותיהם.

הוא היה מראשוני המיסדים את ישוב היהודים מהויץ לחומת העיר העתיקה בירושלם. מיסד נחלת-שבעה¹, מאה שערים ושאר שכונות היהודים. הוא הוא שהיה הראשון והעיקרי בכח ובפועל במיסדי המושבה הראשונה פתח-תקוה, מיסד הרפוס השני בירושלם, והליטוגראפיה הראשונה. מוציא לאור את „הלבנון“, ואת עתונתו השבועי „יהודה וירושלם“.

ויהי גבאי בבית חולים ומנהיג ירושלם, והישוב עד יום מותו בשנת תרע"ג. יש לציין שגם אחיו של ר"ם סלומון וכל בית אביו הצטיינו רבים בפקחותם ובמרצם ותום-דרכם.

נושאו העקרי של המכתב הבא: יסוד בית חרשת לאריגה ולטווה, ושיוצרו היה ר' מרדכי צורף, חשוב כשהוא לעצמו לתולדות תעשייה זו בארצנו. ומאד יפה היא העובדה ששלשה אברכים מטובי ירושלים ומבכוריה נתמסרו ללמוד מלאכה זו עוד בשנת תר"ה.

תשע שנים אחרי זה, בשנת תר"ד, נוסד בירושלם ע"י מונטיפיורי בית חרשת לאריגה בכרם מונטיפיורי, ואחרי זמן מה נסגר מחסר הצלחה.² אחרי עבור עשרות שנים אחרות נוסדו שוב בתי אריגה בירושלם בבית הספר למלאכה של הכ"ח. עתה זכינו כבר לבתי חרשת גדולים לאריגה וטווה של צמר ומשי בירושלם יפו ותל-אביב.

בעזרה"י. יום יוד לחדש מנחם אב. פה קסראן³ שנת תר"ה לפ"ק. רב שלום וברכה וחיים לכבוד אדוני אבי מו"ר ה"ה הרב המופלג בתורה ויראת ה' ומפורסם לשם ולתהלה, מהור"ר אברהם שלמה זלמן יצור"א, ולאמי הצנועה אשה יראת ה' מנב"ת מרת חסע תי, ולאחי המופלג וי"א כה"ר יצחק נ"י עם נות ביתו תי ובתו תי, ולידידי גיסי המופלג ומושלם וי"א כה"ר אורי חי"ו עם נות ביתו היא אחותי הצנועה מרים תי, ה' יזכנו לשמח בשמחת ירושלם ב"ב ולראות בבנין בית קדשנו ותפארתנו, ונשב על אדמת הקודש עם כל אב"י, איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו אכ"ר.

(1) בזמן האחרון החליטה העיריה הירושלמית לקרוא את שם הרחוב שבין נחלת שבעה ובין ראינע-ציון על שם הרי"ם סלומון.

(2) עיין במאמרו של לונץ „מושה וירושלם“ שנה ב' עמוד 118. ולא ידע החכם לונץ להזכיר את צעירי ירושלם. שעסקו בזה לפני שנת התר"ו.

(3) באנגליא, עיין להלן, ואולי כונתו על Chattam.

אדש"ה באתי להודיע שקבלתי מכתבך הטהור הנכתב בחודש סיון ושמהתי כמוצא שלל רב על בשורת שלומכם הטוב, אכן היה לי צער גדול על שלא כתבת לי שלום כל או"א מפורש בשמו; וגם על יוקר — השערים אשר נתהוה באה"ק. ה' ירחם על עמו ונחלתו.

והן כהיום אני בתוך המדינה בכפר קטראן ללמוד מלאכת האריגה והיא רחוקה מעיר לונדון מהלך יום על העגלה של אש, ואי אפשר לי לזוז מכאן עד שאלמוד כל מלאכת האריגה על צד היותר טוב, וכבר ב"ה למדתי מלאכת האריגה ואני עוסק בה בטוב כשאר בעלי מלאכה אשר כבר הרגלו בה מזמן רב. אכן שאר המלאכות השייכים לה הבנתי את חכמת המלאכות ונסיתי את עצמי בהם אבל עדיין לא הורגלתי בהם לעסוק במהירות עצה"ט. ובטחתי בה' שבקרב הימים אלמוד את כל המלאכה עצה"ט, וכשאחזור בעזה"י ללונדון ואתראה פנים עם אדוני השר הי"ו⁽¹⁾ בודאי אבקש ממנו שישתדל לעשות נדבה חדשה לעזור את העניים אשר הם ברעב ובצמא, ובטחתי בה' ובמדת טובו של אדוננו השר הי"ו שככה יעשה. — ועל דבר הפבריק⁽²⁾ ראיתי את כל דבריק הנכונים וידעתי שעצתך אמונה, וכן היתה בקשתי ממעלת אדוננו השר הי"ו. (רק שבדבר בנין הפבריק אמרתי שיספיק ערך 150 ליטרין, כי בדעתי הוא שנקח החצר אשר היה אופק [?] ולתקן אותה, ולעשות קצבה עם בעליה מה שיקחו בכל שנה כמנהג המדינה כידוע לך), אכן תשובת השר הי"ו היתה: מי יואיל לתת מכיסו ליתן כל מה שצריך לזה? והשבתי לו: הנה אני עברתי כמה עירות גדולות במדינות אירופא ובפרט בק"ק פראנקפורט ודברתי עם נדיבי אחינו הי"ו העושים והמעשים ועם הרבנים הגדולים על רוא דא, ואמרו: "מי יתן שיצא הדבר לאורה. ובודאי אם יוכשר הדבר בעיני השר משה הי"ו, אזי נהי' נטפלים לדבר מצות רבה הלו להיות עושים ומעשים עד שיתוקן הדבר על צד היותר טוב", והשיב לי השר הי"ו: טוב הדבר, אבל חכמי ירושלם יכתבו אחרי כן דברי קטיגוריא וחרופים וגדופים על שאשתדל במצוה רבה הלו כאשר עשו על שרציתי להשתדל שישבו אבי איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו, ואמרנו לו אני והרב יעקב דוב נ"י ובנו של ר"י מדפיס⁽³⁾ נ"י, חלילה לאדוננו לאמר כדברים האלה שהיתה כונת חכמי ירושלם לנגוע בכבוד אדוננו הי"ו. כי לא היתה כוונתם במכתבים שהדפיסו רק על אותם אנשים אשר רצו לעשות שקלא⁽⁴⁾ בעה"ק ירושלם ללמוד את בני ישראל כתב ולשון

(1) הירוע, הוא משה מונטיפיורי.

(2) בית חרשה.

(3) רבי ניסן ב"ר ישראל ב"ק מדפיס, מנהיג קהלות החסידים בירושלם. על שמו נקראים בית הכנסת הגדול של החסידים בעיר העתיקה "ניסן", ששוחל"ש וכנסת היהודים. בתי ניסן ב"ק" על יד שער שכם מחוץ לעיר.

(4) בית ספר מודרני.

אומות העולם ולשלח להם אנשים ממדינת אירופא ובודאי יש לחוש שלא ידוהו את ב"י מדרך עין החיים, אבל אדוננו השר הי"ו כלם יעידון ויגידון שכל מעשיו לשם שמים. והאיש חכם ונבון ידידינו מוהר"ר אליעזר הלוי⁽¹⁾ הי"ו, תרגם את דברינו בצחות לשונו וגם המליץ טוב עבורי, ונתקרה דעתו של השר הי"ו, והשיב לי, שידבר עמי עוד הפעם על רוא דנא. ויהי ביום המחרת בא אצלי האיש החכם ונבון ידידינו מוהר"ר אליעזר הלוי הי"ו, ובקשתי ממנו עצה איך להביא את הדבר לידי גמר טוב. ואמר לי: ידוע להוי לך שהשר הי"ו לא ירצה לעשות כדברך מחמת הטעם שאמר לך כנ"ל, אכן את זאת יעשה שיהיה בעורך שתלמוד פה המלאכה וכו', כאשר כתבתי לך כבר. והשבתי לו: הנה מלאכת האריגה כבר ראיתי וידעתי שאוכל ללמוד אותה בזמן מועט אבל מלאכת הטויה לא ראיתי עדיין ולא ידעתי איך ומה. ואמר לי: לכשתראה תדע. והשבתי לו: הנני מוכן ומוזמן לעשות כל אשר יאמר אדוננו השר הי"ו, כי סר לי מאד לסובב על הערים ולדפוק על פתחי נדיבים ובפרט שכבר נסיתי את עצמי בזה וראיתי בעיני, איך שנתקיים, ואנשי הגבול יסובבון וכו'.⁽²⁾ והייתי שרוי בצער מהאי פחדא כאשר כתבתי לו. ויראני ידי"נ ה' ניסן בנו של ר"י מרפס נ"י ויאמר לי: מרוע אתה שרוי בצער הלא השר הי"ו הבטיח לך למלאות בקשתך והלואי שהיה רוצה השר הי"ו להיות בעורי שאלמוד את המלאכה ולקנות לי המאשינעס⁽³⁾; הייתי שמח וטוב לב, ואמרתי לו: שאני חושש שמא לא יעלה בידי ללמוד את המלאכה על בוריה וכו'. והשיב לי: אם תלמוד בודאי תבין ותדע, והתחיל לפאר א"ע, איך שיש לו ידיעה מעניני המאשינעס, ואמרתי בלבי: הלא טובים השנים מן האחד כי מלאכות הרבה שייכים לעסקא דנא אע"כ אני אלמוד איזה מלאכות והוא ילמוד איזה מלאכות ונחיה בצותא הדא להוציא הדבר לאורה, כי השבתי שאם ילמוד ר' ניסן גם הוא את המלאכה ויקנה לנו השר הי"ו המאשינעס אזי יהיו עמי תיקף לירושלם ת"ו, כי שמעתי ממנו איך שיש לו צער מגדון הפשפרט⁽⁴⁾ כידוע, ואע"כ בקשתי מידידינו מוהר"ר אליעזר הלוי הי"ו שידבר על לב השר הי"ו שיהי גם בעור ר' ניסן נ"י שילמוד המלאכה וכן עשה. והשר מרוב תשוקתו להמציא סוור ותרופה לעניי ארה"ק נתרצה על זה. ואחרי כן שמעתי מפי ר' ניסן שהגם שילמוד המלאכה, עם כ"ז הוא מוכרח לנסוע למדינת רוסיא לגמור שליחותו⁽⁵⁾ והוריע את זאת להשר הי"ו, ואחר כ"ז אמר לו השר הי"ו אם ברצונו ללמוד המלאכה יהיה בעורו, ואח"כ בא ר' יצחק מרנציאק⁽⁶⁾ והפיל תחנתו לפני השר הי"ו שיהיה בעורו ללמוד המלאכה הנו'

(1) מזכירו ויועצו של השר משה מונטיפיורי. (2) סנהדרין צ"ז, ע"א.

(3) המכונות.

(4) העודת-מסע.

(5) כנראה בשביל ארגון כוללות וואהלין והשויכים להם שעמדו תחת נשיאותו של הצדיק

רבי ישראל מרוזין.

(6) מרנציג, ותושב ירושלם ומבחיריה.

ונתרצה השר הי"ו להיות גם בעורו ונהי חוט המשולש. ושלה אדוננו השר הי"ו את שלשתנו ע"י ידידנו אליעזר הלוי הי"ו לעיר פרעסדון¹ ואח"כ בא גם השר הי"ו לחזק את הדבר. כי אנשי ענגלו [אנגליא] אין ברצונם ללמד את הכמת מלאכתם לאנשי מדינה אחרת, ואין להאריך בכל פרשת העבר, ונתתי אל לבי וראיתי בעיני שכלי, שמוכרח אני ללמוד את כל המלאכות השייכים לעסק דנא. והנה מלאכת האריגה כמעט שכבר עלתה בידי ככל הנ"ל. אכן מלאכת הטויה עדיין לא עלתה בידי ולא ידעתי איך יפול דבר כי כל מלאכת הטויה אשר כעת במדינת ענגלאנד הוא ע"י המאשינעם העושות המלאכה ע"י כח הבל האש, ודרשתי וחקרתי על מלאכת הטויה ע"י כח היר כאשר היה פה קודם שיצא המאשינעם של אש, ואחרי שבעלי הפאבריקען העושים המאשינעם יודעים לעשות מאשינעם כזאת, והיה ברצוני שיצוה אדוננו השר הי"ו לעשות לנו מאשינע א' של טויה ונלמוד עליה את המלאכה. והנה בהיות שאני לומד מלאכת האריגה בפאבריקא של גביר א' (אשר נות בתו היא קרובה של השר הי"ו ולולא זאת לא עלה בדידנו ללמוד המלאכה הנ"ל), והמלאכה של הטויה אצלו ע"י כח האש כנ"ל, ונתתי אל לבי להבין הכמת המלאכה הזאת וראיתי כי רבה היא מאד, ושאלתי: אם מלאכת הטויה ע"י כח היר צריכים ג"כ כ"כ מאשינעם? והשיבו לי: כן, רק שההפרש הוא שאלו עוסקים במלאכה ע"י המאשינעם הגדולה ע"י כח האש, ואותם המאשינעם של ימי קדם היו עוסקים במלאכה ע"י כח בני אדם. ובלתי הסדר הזה לא יעלה הטויה בטוב. אע"כ הסכמתי בדעתי שאגמור הלמוד של מלאכת האריגה על בוריה על צהוי"ט, ועל דבר מלאכת הטויה בודאי אני מקבל על עצמי ללמוד אותה כי ידעתי שכדברך כן הוא. וידוע להוי לך מר אבי הי"ו שאדוננו השר הי"ו היה משתדל בבחו והונו להוציא את זדבר לאורה להמציא פרנסה טובה לעניי אה"ק וכבר היה לו הוצאה על רוא דנא ערך חמשים ליטריין.

ובדעתי לבקש מאדוננו השר הי"ו שיהיה עושה ומעשה לתקן פאבריקא של מלאכת הטויה ע"י המאשינע כנו' בארה"ק בעיר יפה [יפון], סחמת כמה טעמים: ראשון שאי אפשר להעלות המאשינע הגדולה [כאן נמחקו חמשה מילים]. ושנית כי צריך ג"כ ברכה גדולה של סים וזה לא יעלה בדידנו לעשות בירושלם ת"ו. שלישית שבעיר יפה יכולים לקנות קרקע בוול ושם יש חירות לכל או"א לבנות, לא כן בירושלם כידוע לך, גם הוצאות הבנין שם יותר בוול כי יכולים להביא אבנים דרך ים מהעירות הקרובות לה, ביתר² וקסריין, וגם העצים הצריכים לבנין כזה כמו הקרשים והקורות הגדולים והברזל הרב לא נהי צריכים להרבות בהוצאה להעלות כ"ו לעה"ק ירושלם ת"ו, והפחמים

Preston (1)

1a הכוונה על א—טירא, לצמון יפו על-יד הדרך, וחשבו אותה לבתר (Betaro),

ע' Dalman: 238 Orte u. Wege [ש. p].

של אבן הצריכים לזאת המלאכה יכולים להביא מהסביבה של ברוד, [בירות]. כאשר ראיתי בהיותי בעיר ברוד את הפחמים הנז' שמביאים לצורך הספינה של אש. ומלאכת האריגה נתקן פאבריקע בעה"ק ירושלם ת"ו, ואין לנו לבנות בנינים לזה כי יכולים ליקח חצר גדול בשכירות להעמיד שם הכסאות של אריגה ולעשות עם הבעלים של החצר שיקחו דבר קצוב מדי שנה בשנה כנ"ו.

ידוע להני לך מר אבי הי"ו שדרשתי וחקרתי על עסקא דנא וראיתי איך שהוא פרנסה טובה עד מאד, כי פה במדינת ענגלאנד אשר הצמר גפן שאינו טווי ואינו נקי הוא ביוקר יותר מכפלים מבארה"ק, והרבה פאבריקען העוסקים במלאכת האריגה ע"י כה האש, עם כ"ז יש הרבה פאבריקען העוסקים במלאכה הנז' ע"י כה היר, ויש הרבה אנשים אשר לוקחים מהצמר הטווי ומתוקן השתי ככל הצורך מהפאבריק של אש ועוסקים במלאכת האריגה בביהם, והגם שפה כל מידי דמוין ביוקר גדול עכ"ז מפרנסים א"ע יותר טוב מהבעלי בתים שבארה"ק. וראיתי בעיני איך שהתינוקות הקטנים העוסקים במלאכה קלה ופשוטה מרויחים בכל יום יותר ממה שמרויח העני העוסק באה"ק במלאכה כבדה שבכבודות.

אשר על כן, נא אדוני אבי! שתחנור כגבור הלצץ לעשות כל מה דאפשר כדי שנוכל להוציא הדבר לאורה. כי אני דברתי על רוא דנא עם נדיבי עם ה' כנ"ל והסכימו לדעתי להרים תרומה בעין יפה כדי לתקן הפאבריקא באה"ק על צהי"ט, ולהיות הפירות לעור פרנסת הזקנים והמופלגים בתורה היושבים בישיבה על התורה ועל העבודה, ולהיות פרנסה טובה לאנשים בחורים, שטוב תורה עם דרך ארץ. ע"כ תשתדל לעשות כאשר כתבתי לך במכתבי הקודם ותדבר על לב חכמי ורבני דכוללנו הי"ו וגם עם חכמי ורבני קהל ספרדים הי"ו, שיכתבו מכתב תורה ובקשה לאדוננו השר הי"ו שישתדל להוציא את הדבר לאורה עצהי"ט, ותאמר להרב האג"י⁽¹⁾ בשמי: הלא אני שהייתי יושב בישיבתו כששלח אחר חכם פרחיא שאדיגוסטי שידבר על לב אחיו שישבו מדרכו הרעה כי מרננים עליו שהוא הולך לכת האפיקורסים⁽²⁾ ורצונו להתפקד רחמנא ליצלן, ואמר החכם ר' חיים פיואנטי שהוא יודע שכל זמן שהיה לאיש הנז' מלאכה בבנין החצר של הספרדים היה מיגע א"ע במלאכתו ולא נתחבר להכת הנז', אבל כאשר כילו המלאכה הנז', הדוחק העבירו על דעתו לילך לעסוק במלאכה אצל הכת הנז' ודרכם לפתות את היהודים כידוע, וכן כמה וכמה שהדוחק העבירם על דעתם ועל דעת קונם כידוע לך, כמו א' מהם חיים יעקב שהוא כעת בלונדון ומתחרט על דרכו הרעה, ואני יודע שזה האיש כל זמן שהיה לו מלאכה בבנין חורבת ר"י החסיד וצ"ל

(1) הגאון חיים אברהם גאגין ראש הרבנים וה"חכם באשי" הראשון בירושלים,

(2) כוננו למסיון האנגלי שהתחילה פעולותיה בירושלם עור בשנת תקפ"ג, ותמיד היה דרכם להמציא עבודה למחוסרי פרנסה בכדי להעבירם עי"ז לדתם, עיין תאורם באריכות ב"ירושלמיה" של פראנקל,

היה עוסק במלאכה ומפרנס א"ע וכאשר לא היה לו עוד מלאכה בבנין הנ"ז היה הולך ברגליו בשליחות להוליך מכתבים לצפת ת"ו בשכר מועט רק כדי להחיות את נפשו, וזה גרם שהתחיל להיות שליה כנ"ז אצל האפיקורסים ואח"כ נתפתה להם, ואמר לי בפירוש "מה היה לי לעשות אין האדם יכול להמית א"ע ברעה", ואמרתי לו: מי שרצונו לעבוד את ה' מחזור על הפתחים בשעת דחקו ואינו מביא א"ע לידי מדה זאת שהביא א"ע. ואמר לי: אין כל אדם יכול לעמוד בנסיון כזה. וכמה אנשים מארה"ק שהניחו נשותיהם אלמנות חיות ואין לאל ידם לשוב לבתיהם. וידוע שהמון עם של קהל הספרדים הי"ו שנקראים מארישקעס⁽¹⁾ מחמת שאין להם מלאכה כדת הם מסבכים על הכפרים והם רקים ופוחים והולכים קרועים ובלויים ואין ידם משגת לפרנס את עצמם, לא כן אם ה' פאבריקע כנ"ל בארה"ק בודאי היה פרנסה בכבוד ע"י אומנות נקיה וקלה, והיו סרים למשמעתם של ת"ח באשר שה' פרנסתם תלוי, בידי משגיחי הפאבריק שיה' ת"ח וי"א. ואין להם עוד לחוש שישלחו לארה"ק אנשים ממדינת אירופא ויגרום חו"ש כנ"ל כי אנחנו שלשתנו אשר למדנו מלאכת האריגה נלמד את אחינו ב"י באה"ק, והפאבריקע של מלאכת הטויה תהיה בעיר יפה, והגם שיצטרך לשלח שני בעלי מלאכות ממדינת ענגלאנד למלאכת הטויה, בודאי יהיו גוים ולא מכת האפיקורסים⁽²⁾ ואם כל אנשי ארה"ק יעסקו במלאכת האריגה לא יספיק מלאכתם למה שנמכר בעה"ק ירושלם ת"ו, ובודאי יהי' הכל בסדר נכון כרצון יראי ה'. גם תשלח לידי מכתב תודה ובקשה על רוא דנא לאנשי שלומנו אשר בק"ק פראנקפורט, וביחוד להגביר ירא אלקים מ' מאיר גאלדשמיד הי"ו וחבירו האיש חכם ונבון וי"א האדון פלאס הי"ו, כי הם נתעוררו במצוה רבה הלז שכתבו מכתב מליצה עבורי לארוננו השר הי"ו, ונתנו לו תודה על אשר נתעורר במצוה רבה להמציא פרנסה לעניי ארה"ק, ואמרו לי שאם יבוא להם מכתב ממך אדוני אבי הי"ו על רוא דנא, בודאי ישתדלו כל מה דאפשר להיות עושים ומעשים להוציא הדבר לאורה עצהיו"ט.

ידוע להוי לך מר אבי הי"ו, שעתה היא העת להרים קרן ישראל בארה"ק כי אני עברתי בכמה קהלות קדושות במדינות אירופא, וראיתי אך שכמעט נשכחנו מלבם אין דורש ואין מבקש בטובת אה"ק, באמרם הלא אתם מחרפים ומגרפים

(1) בשם זה נקראו היהודים הספרדים חושבי הארץ מדורות קדומים לפני עליית גולי ספרד. ותמיד נחשבו לדלי-העם ושפלי-היחס. כיום נמצאים משפחות יחידות שנשארו בהם חותם קהל המורישקעס, ועל דבר מקור השם מורישקעס כבר חקר הר"מ חאגיז בשפח"אמת והרא"מ לונץ בהערותיו, אבל יפה מהם כוון החכם ר"י שווארץ בספרו היקר דברי יוסף חלק השניות שאלה נס, ע"ש.

(2) כשיסדר מונטיפורי את בית החרשת לאריגה בשנת תרי"ד שלח מאנגליא אמן אנגלי צוי. ואחרי שנה בא במקומו יהודי חררי מפרנקפורט ר' שלמה עלבא ז"ל.

אותנו על אשר רצינו לדרוש בטובתכם, ואמרתי להם דברים של טעם למה לא רצינו בבנין האספיל¹ ובית התלמוד, וגם הראתי להם מה שכתבתי מעה"ק ירושלם לאדוננו השר הי"ו ומה שהשיב לי, ואמרו: בודאי הדין עמכם במה שאין אתם רוצים שישלחו לכם אנשים ממדינת איירופא ובודאי צריך שיהי' באה"ק מופלגי תורה שיושבים בבכני"ס לעסוק בפלפולה של הלכה כאשר הוא בישיבות של הרבנים הגדולים אשר במדינות איירופא, ובודאי אם הייתם הרבנים של ארה"ק כותבים להרבנים הגדולים יראים ושלמים כדברים שכתבת להשר הי"ו בודאי היו משתדלים להוציא את הדבר לאורה, כי השר הגדול ראטשילד אשר התנדב מאה אלף פרנק לטובת א"י ישמע לדברי החכמים המדברים בנחת ובדברים של טעם, ובפרט שהשר הנכבד משה הי"ו הוא ירא אלקים ומשפחת הראטשילד שומעים לדבריו, וגם הרבה מנדיבי עם ה' הם שומעים לדבריו ובודאי היה לכם תשועה גדולה על ידו, והי' קידוש השם גדול, לא כאשר עשו חכמי הספרדים הי"ו שכתבו והדפיסו מכתבים בהרופים וגדופים וגרמו חילול השם, שהגוים הדפיסו שהחכמי ירושלם ההריומי משפחת ראטשילד על אשר רצו לדרוש בטובתם של עניי ארה"ק וגם אמרו בפניו כן. ואני הייתי בפאריו אצל האדון כאהן² אשר הוא בן משק ביתו של השר הגדול ראטשילד וקופת הצדקה של השר בירו, ואמר לי מעין הדברים הנ"ל, וגם דברתי עמו שידבר עם השר הגדול על אודות הפאבריק הנ"ל ואמר לי: אתה תזורו א"ע לנסוע להשר משה הי"ו, ואם יהיה הדבר רצוי ומקובל בעיניו ויהיו אנשי ארה"ק בשלום ובמישור עם השר הגדול ראטשילד³ לעשות הטוב והישר אזי בודאי יכולים לקבל ממנו עשרת אלפים פראנק על עסק הפאבריק הנ"ל, ואמרתי לו אם תעשו גדר בכל תוקף ועזו שלא תשלחו מאנשי מדינתכם לארה"ק על זאת ושיהי' הכח ביד רבני עה"ק ירושלם ת"ו להנהיג הכל על פיהם כדת, אזי תוכל להוציא הדבר לאורה על סדר שכתבתי להשר משה הי"ו, והראתי לו ההעתק, ואמר לי: טוב הדבר ובוה הדין עמכם. אשר ע"כ ישתדלו חכמי ירושלם לתקן את אשר עותו במכתבם אשר הדפיסו, ויכתבו כעת מכתב בדרך פיוסים להשר הגדול ראטשילד הי"ו אשר בעיר פאריו ולכל בני משפחתו, ולשלוח המכתב ליד אדוננו השר משה

(1) בשנת תרי"ג יצאה עדה מאגדיבורג הויפורמית בקו"ק ליסוד בית חולים בירושלם. ובימים ההם נתפרסמו גם ה. פראטאקאלע דער ערשטען ראבינער פערזאמלונג בעיר בראנשווייג עם הקונים רפורמים, שעזרו אז את התנגדות היהודים החרדים בעולם כולו ובפרט בא"י. ואולי גדלה אז קנאתם של חכמי ירושלם — ועוד ביותר מצד חכמי הספרדים כנראה במכתב לחלן — עד שיצאו ומחו גם נגד מוסדיו של מטיבם ושרם מונטיפיורי והשר רוטשילד.

(2) אלברט כהן.

(3) כאן אנו רואים התענינותו של בית רוטשילד בירושלם שבאה כנראה ע"י השפעת השר מונטיפיורי ואברהם כהן, ולונץ במאמרו "בית רוטשילד וירושלם" התחיל את פעולתיו של רוטשילד בירושלם רק עם יסוד מוסדותיו בשנת תרי"ד.

היו שהוא ישלחנו בצירוף מכתבו כחמטנו ליד השר הנ"ל. בטחתי בה' שיהי' תשועה גדולה מזה לאנשי אה"ק.

בנידון מה שכתבת לי למה לא הודעתך בדבר אשר הבטיח הגביר אשר שאמשון, ידוע להוי' לך אבי, שאין לנו לחצוב בורות נשברים, וד"ל. ואם חו"ש לא ישדל אדוננו השר להיות בעורנו בעסק בנין בית הכנסת וגמר בנין חורבת ר"י החסיד וצ"ל, אזי אין עזרת הגביר אשר בר"ש שזה כלום. ומה שכתבתי לך במכתבי הראשון שתשלח לי מכתב מליצה להגביר הנז', זה הי' מחמת שהלכתי אצלו לדרוש על שלומכם, ופער את פיו וד"ל, והתפאר בפני שהוא יקטרג על עניני, ואחר שהרחבתי לי את דבורי שב מטעם מדרכו וכו', ואני עדיין לא הייתי בבית אדוננו השר היו ולא ידעתי איך יתנהג עמדי, ומשל אומרים הבריות: מוטב שיהיו לך עשרה אוהבים ממה שיהי' לך שונא א'. אשר ע"כ בקשתי ממך שתכתוב לו דרך כבוד ולא תחלוק לו כל הכבוד הלזה אשר חלקת לו במכתבך כי הוא אינו ראוי לאצטלא. וזו, כאשר ידעתי כעת את האיש ואת מעשהו, וקרוב לדאי שלא אסמור לו מכתבך מטעם הכמוס עמדי, וד"ל.

ומה שכתבת לי לדבר על לב השר משה היו' שימלא בקשתך בדבר הגמילות חסד לטובת המקום הקדוש, הנה כבר ידעתי מזה תכף בבואי ללונדאן ע"י מה שספר לי ידידנו מוהר"ר אליעזר הלוי היו', תשובת השר מה היה על בקשתך הלז, ואם כ"ז היה ברצוני לדבר על לב אדוננו השר היו' דברים של טעם שימלא בקשתך, אכן לא היה שעת הכשר, כי בעת שהייתי אצלו היו מסובים על שלחנו עוד אורחים וכל אור"א דבר על אודות בקשתו ולא יכולתי להרחיב את דבורי בזה בפרט, רק שלידידנו מוהר"ר אליעזר הלוי היו' המלצתי שאין להתרעם על בקשתך הלז, וספרתי לו החסד שעשה עמנו הגביר איש י"א סינ' יוסף עמולוג עה"ש⁽¹⁾ בהתחלת הבנין ואיך שפרענו לו חובו בת"ה, ובעה"י כשאהיה בבית אדוננו השר היו' אדבר כל מה דאפשר על רוא דנא, ומי יתן שיהיו דברי נשמעים.

מנידן המכתב להגביר על אודות המנורה [?] לא הגיע לירי, ובדאי כבר קיים השר היו' מצות שלוח המכתב ליד הגביר הנז'. והמכתב של הרב בנימין נבון⁽²⁾ היו' הגיע לידי ואשלחנו ליד ידידנו מוהר"ר אליעזר הלוי היו' שימסרנו ליד הגביר ובטחתי שככה יעשה, והיה בבואי ללונדון בעוה"י בודאי אלך לבית הגביר ואעשה ככל אשר צויתני. ובנידן שכתבת לי על דבר שכירות המדינה [?] כבר שלחתי גוף מכתבך ליד השר היו' והיה בבואי בעוה"י לבית השר היו' אשמע מענה פיו ואודיע

(1) השר מונטיפיורי חוקיר מאד את משפחת אמולוג ובכתבי מסעיו נזכרים ר' יוסף אמולוג בירושלם ובנו אמולוג בוס, בכבוד והוקרה

(2) הרב בנימין מרדכי נבון מרבני הספרדים, ועמד ביחסי ידידות עם העסקנים האשכנזים.

לך, וידוע להוי לך אדוני אבי ה' ששמעתי כמה פעמים מפי אדוננו השר ה' שהסכים בדעתו לעלות לירושלם עיר הקודש ה', ועל הרוב יהיה קודם חג הפסח⁽¹⁾. הנה כבר כתבתי לך בחודש סיון שבא ללונדון הרב מחותנו של ר"י מרפ"ס ג"י בשליחות מהרב החסיד ר' ישראל⁽²⁾ במכתב התמנות להשר משה ה' להיות גבאי אה"ק במדינת ענגלאנד, ובודאי כבר הגיע מכתבי לידך ועשית ככל האמור בו ובמחתי שעלה בידך, יען שהודעתני שאתה כבר באהבה ואחזה עם הרב האג"ן ה', ואם כ"ז באתי היום כמוזכר כי זה הוא יסוד טובת אה"ק שיה' אדוננו השר משה ה' גבאי אה"ק. וידוע להוי לך אדוני אבי מ"ר שהאיש חכם ונבון ידירנו מוה"ר אליעזר הלוי ה' דורש בטובת אה"ק עד מקום שידו מגעת, ועצתו היתה לאדוננו השר ה' שיקבל הגבאות מיד החסידים ואחריהם בודאי יבואו גם קהל פרושים וקהל ספרדים לעשות כדא. ועצת הגביר המרום והמפורסם לשם ולתהלה האדון לואיז כהן היתה שיה' אדוננו השר ה' מתון בדבר, עד בוא יבוא כתוב וחתום מכל קהלות אה"ק מכל הכוללים, ואני מלאתי אחר דברי הגביר הנו, אשר ע"כ תורו את עצמך להוציא הדבר לאורה יפה שעה אחת קודם, וד"ל, וה' יהיה בעזרו להוציא את כל הרברים הטובים מכה על הפועל אכ"ר.

נא אדוני אבי שתדרוש ותחקיר מהעוסקים במלאכת האריגה באה"ק מהמיני בורד והכאם⁽³⁾ כמה אמות יכול האדם לארוג ביום וכמה לוקחים שכירות עבור אריגת כל אמה, ותשלח לי חתיכה אחת מכל מין על רוחב שני אצבעות מרוחב כל הבגד, כי צריך אני מאד לידע זאת, כי אולי חו"ש לא יתוקן הפאבריק של מלאכת המויה באה"ק וצריך אם כדאי שאקבל כלי מלאכת האריגה מאדוננו השר ה', והרכבת כלי האריגה הוא דבר פשוט, וצריך אני החתיכה הנ"ל כדי לידע איך לתקן הכלים שהשתי עובר דרך עליהם, כי בכאן יכולים לארוג על כסא האריגה שאני לומד המלאכה ערך כ"ה יארד ביום מהבד הדק אשר רחבו יותר מאמה, ונא שתדרוש הדבר משנים או שלשה בעלי מלאכה כדי לידע האמת.

ותפרוש נא בשלום הגביר המופלג בתורה ויראת ה' מוה"ר נחום משקלאוו ה', ותשאל אותו אם ברצונו לעשות איזה עסקא כהיום אשר אני פה. ויש בכאן. הרבה מחורה אשר יכולים להרויח ריוח טוב בעז"ה.

כ"ד בנך מרדכי המצפה לישועת ה' ולשוב מהרה בהצלחה רבא לאה"ק, ולישב עמך בשיבה שלך על התורה ועל העבודה בשמחה ובטוב לב אכ"ר.

רב שלום וברכה וחיים וכבוד הרבנים המובהקים הוראים ושלמים במעלות וסודות טובות, ה"ה הרב מ"ס ומנהיג דכולליו ה' מוה"ר משה ה'⁽⁴⁾ והרב רבי יוסף

(1) מונשיטורי בקר אח"ז את הארץ בשנת תר"ס.

(2) הצדיק רבי ישראל מריון נשיא כוללות וואהליון.

(3) מיני צבעים אדומים.

(4) רבי משה ריבלין נודע בשם רבי משה מניד, עיין עליו במאמר כתב-ימינו להחכם

לונץ בלוח א"י שנה כ"א.

ונדיל הי"ו¹) וחתנו הרב הדיין רבי שמואל הי"ו²) והרב ר' נתן נטע נ"י בהרמ"ם.
וצ"ל³) והרב ר' נתן נטע נ"י בהר"ם וצ"ל⁴) והרב הדיין ר' אורי שבתי נ"י, והרב
ר' טובי נ"י בהר"ש וצ"ל, וידידי מחותני הרב ר' אהרן זעליג מ' — כולם יעמדו על
הברכה וישתדלו בטובת עניי ארה"ק. ככל האמור במכתבי הלז, וה' יברך את עמו
בשלום, אכ"ר. כ"ד מרדכי הנ"ל.

ורב שלום לידידי הרלב"ג נ"י⁵) ורב שלום לידידי המופלג בתורה ויראה
מוהר"ר יצחק ש"ך דקהלתינו נ"י ולהמופלגים בתורה ויראת ה' כל היום מוהר"ר יעקב
מלוצין ומוהר"ר דוד מלאמזע נ"י⁶) גם אליהם בקשתי שישתדלו כל מה דאפשר
להוציא כל הנ"ל לאורה, כ"ד מרדכי הנ"ל.

(1) הצדיק רבי יוסף זונדיל מסלאנט תלמיד רבי חיים מוואלאזין.

(2) הגאון רבי שמואל סלאנט רב-ירושלים.

(3) בהרב מנחם מנדיל משקלאוו תלמיד הגר"א.

(4) בהרב סעריה תלמיד הגר"א.

(5) ר' ליישקע והוא מליעזר דן, ראש משפחת גברולאוויץ או רלב"ג בארץ ישראל.

(6) הוא רבי דוד מביא אבי משפחת ילין בירושלים.

מארכיונו של החכם-באשי ר' חיים אברהם גאנין.

(לתולדות „מלחמותיהם" של אדוקי ירושלים)

I.

בבית הספרים הלאומי בארון כתבי היד נמצאת חבילה קטנה של מכתבים, ועליה רשום: „מכתבים הנוגעים אל המסיון משנות תר"ד-תר"ו". אולם כשעיינתי במכתבים הללו מצאתי, שכלם כתובים לר' חיים אברהם גאנין, הרב הראשי של ירושלים, ומהם מצאתי בענין הנוגע אל המסיון רק מכתב אחד קטן (ושמתי במעטפה ג' 6) מראשי כוללות הפרושים משנת תר"ו. שאר המכתבים הם: שלשה מכתבים ממשה מונטיפיורי, וזמנם: כ"א תמוז תר"ד, ר"ח אלול תר"ה ול"ה למב"י¹ תר"ו; (והם כולם במעטפה ג' ארבע); שמונה מכתבים מר' צבי הירש לעהרן מאמשטרדם, „נשיאה דא", ראש הגבאים למעות א"י, וזמנם: תשרי תקצ"ח, כ"ט תשרי וכ"ד חשוון תר"ד, ו' וי"ד ניסן, ח' תמוז תר"ה, כ"ד אדר וט' ניסן תר"ו: (והם במעטפה מספר 1); כתב פשרה בין כולל אונגהרן וכוללות הפרושים, שנחאשר בבי"ד של ר' חיים אברהם גאנין, משנת תר"ו (מעטפה מספר 2); כתב קבלה מב"כ כוללות הפרושים והחסידים על חלקם שנטלו מכספי אברהם קוטנר בשנת תר"ד, ועל התחומים גם ר' שמואל סלנט (מעטפה מספר 3); מכתב המלצה מר' משה רבלין (מעטפה 5), מכתב קטן בדבר הרפסת איזה ספר אצל ר"י מרפס (מעטפה 7); מכתב מירושלים למונטיפיורי נגד בנין ביה"ח (מעטפה 8); כמעט כל המכתבים הללו יש להם ערך לתולדות קהלת ירושלים לפני שמונים שנה, גם להבנת יחסי העדות השונות בקהלה וגם להבנת יחסם של רבני ירושלים ועסקניה ליהודי הגולה שהחלו אז להתעניין במצבה של ירושלים.

(1) למספר בני ישראל; כ"ו אייר.

II.

ר' חיים אברהם גאגין⁽¹⁾ היה, כידוע חכם באשי בירושלם בשנות תר"ב—תר"ח, וזהו החכם באשי הראשון שנתמנה במאמר-מלך מיוחד, אשר בו נקבעו זכויותיהם של הרבנים הראשיים, זכות ראשי הועד ודרכי מניהם, ואשר היה במדה ידועה „החוקה היסודית“ של הקהלה הירושלמית, ביהוד כלפי חוץ.⁽²⁾ כתב המנין הזה הושג הודות לעזרתו של אברהם די קומנדו⁽³⁾, אשר התערב בריב שפרץ בין ר' יהודה נבון (ת"ר-תר"ב), שהיה מקודם פקיד ומשגיח על עניני כוללת עיה"ק ת"י⁽⁴⁾ ואחרי מותו של ראש הרבנים ר' יונה משה נבון⁽⁵⁾ נמנה במקומו לראש הרבנים, ובין רח"א גאגין „רבן של חסידים“⁽⁶⁾ ומצדדיו. דברי הריבות הללו אינם ידועים לפרטיהם. הרי"ש אלישר מספר בזכרונותיו, כי „לא עברו ימים רבים וקמה בעזה"ר מחלוקת גדולה בין הרבנים והחכמים אש לחבת שלהבת, והן בעון יפקדו כמה חכמים באותה המחלוקת, מלבד מסון הכולל שהוציאו סך עצום“, — ואולם אין הוא מספר ואין למצוא רמז בדבריו על סבת המחלוקת. ר' צבי הירש לעהרן במכתביו מציין את ר' נבון בתור „אוהבו“ של מונטפיורי, וחושד במצדדיו שהם רוצים לקפח זכותם של תלמידי חכמים בענין החלוקה. כנראה, לא היו דברי הריבות הללו רק ענין פרטי. היו בסכסוכים הללו גם משום חלוקי דעות בענין סדור הכוללת, בענין

(1) ר' חיים אברהם גאגין (בכתבים הרשמיים: החכם מירקאדו גאגין; חותם בשם: גאגין) בקושטא נולד בשנת תקמ"ז, למד בירושלים מילדותו ומת בתור חכם באשי בירושלים כ"א אייר תר"ח. המשפחה גאגין היא משפחה ספרדית עתיקה, ממגורשי קשמיליה; והשוה „המעלות לשלמה“, ל"ג, ע"א.

(2) נתפרסם בירושלם כרך ד' עמ' 188—208, בתרגומו של ר"ד ילין; והשוה מלבד הסעיפים ע"ד סמכותו של הרב: „והחכמים וראשי הקהל הגדולים והקטנים ושאר עם היהודים במקומות העומדים תחת הרבנות הראשית הנזכרת כיוראותו לרב עליהם“, זכות הפקוח על עניני משפחה, שחימה וקבורה, גם את הסעיפים ע"ד הגנת הקהלה ובתי הכנסיות ש„היו שלהם (של היהודים) ובחזקתם“ וכן לא תחול שום אחריות חובות היהודים על החפצים של בתי הכנסת ובתי המדרש שלהם“, שיש בהם משום הדי למצבה המיוחד של עדת ירושלם כלפי בעלי החובות.

(3) גרף אברהם קומנדו (1785—1873), ממשפחת קומנדו בויניציה שהתיישבה בסוף המאה הי"ח בקונסטנטינופול, היה הבנקיר של הממשלה התורכית עד הוסד הבנק העותומני, קבל את התואר גרף מהממשלה האימלקית בעד נדבותיו המרובות לשובתה של איטליה המשתחררת. היתה לו השפעה מרובה בחוגי השלטונות בתורכיה והוא הכניס הרבה תקונים בסדרי הקהלות בתורכיה (סדור הנהלה מרכזית ועוד).

(4) השוה האויטוביאוגרפיה של החכם-באשי ר' יעקב שאול אלישר, לוח א"י לשנת ה'רס"א עמ' 49.

(5) י"ג סבת שנת ת"ר.

(6) כך קורא לו רייש אלישר, שם בלוח א"י, והשוה למטה במכתביו של רצ"ה לעהרן התארים: חסידא ופרישא וכו'.

סדור הכוללות, בענין דרכי החלוקה הנכונה של הכספים הבאים לא"י, ובעיקר יחס שונה ליהודי המערב שהחלו להתעניין במצבנו של הישוב העברי בארץ ובאו בהצעות של תקונים. גם ענינים כלליים, ולא רק ענינים כלליים... ר' חיים אברהם גאנץ בהקדמתו לספרו: „חוקי חיים“⁽¹⁾ מרמז לדברי הריבנות הללו, אבל רמזיו הם כל כך סתומים ומגנונו כל כך מעורפל ובלתי ברור עד אשר קשה לעמוד על כונתו, ביוחד אחרי אשר במקצת סתם, כנראה, בכונה את דבריו, כמו שהוא מודה בעצמו בסוף הקדמתו: „ואל אלהים הוא יודע ועד כי הרבה דברים הרעים איכ' הדא שעשן הצבור“⁽²⁾ בתוכה, והסתרתי פני מהם לבוא דרך ארוכה, ולא העליתים על הנייר דמיחזו כחוכא, בושתי וגם נכלמתי אפילו להבליעו בנעיסה: „אם אמרתי אספרה את כל פרשת העבור“ לעתות בצרה לא תקפ"ץ זה כמה אורך ימים ושנים; הלא לאמונה, לא אוכל לגלות אפילו טפה מראש אמנה — פן יאמרו עלי צאו וראו מאמר הכתוב: תשב באחיק תדבר בבן אסך תתן דופי“⁽³⁾ — ברם, מן הרמזים אפשר לעמוד על כמה דברים חשובים בדברי הריבנות. כך הוא אומר למשל: „ווי אי גלינא, ווי אי לא גלינא. לדירי קא מזהר רחמנא: אם אמרתי לגלות אחת מני אלף פרשת נחלות, הא ודאי כעת יאמר. וקרא זה אל זה ואמר: אלו הרי ישראל — אנשים עברים נצים, שניהם חנית וחצים, הללו בעלי זרוע ולא ניכר שוע ונמצא ה"ו כל אפייא שוים, והיה כצדיק כרשע, ע"ז ידו כל הדוים, ונמצא ש"ש מתחלל“ — הננו רואים איפוא, כי היה לו לגלות בדבר בדבר „פרשת נחלות“ כלומר בענין הנהלת ההקדשות והעובדות לטובת חכמי ירושלים ורבניה, שלא נעים היה לו לעורר מחלוקת בשאלות אלה, מכיון שראשית המחלוקת היתה סוף כל סוף בענין פרטי „בדן עסק ביש דסתימת החלון בבית הגדולה אשר אני דר בה; ועכב היתה להשיב עד עתה יען אחר המעשה אמרה ועבדי עובדא הא בדיני גוים בביוון גדול וחירופין וגירופין לי ולכל בני ביתי אמרתי עת לחשות כאן בד"ת. באסת אמרו: דום לה וכו'“⁽⁴⁾ וקב"ה יתבע עלבוני ועלבונה של תורה“ (שו"ת חוקי חיים, סי' ל"ו)⁽⁵⁾. אולם בקשר עם הסכסוך הזה, החליט ר"ח אברהם ומצדדיו, כי „כבוד אלקים הסדר דבר“⁽⁶⁾, אחרי

(1) ספר שו"ת, ג'דפס בירושלם בשנת תר"ג בדפוסו של ר' ישראל מדפוס (הרב ה"מדפוס חכם עדיף וכו' כבוד מו"ה ישראל במה"ר אברהם ב"ק זל"ה"ה).

(2) בג'דפס: „שעשנה צבור“, וזהו טעות הדפוס במקום; שעשן הצבור.

(3) תהלים נ"ב, כ"ו.

(4) תהלים ל"ז, ד.

(5) והשוה שם ביחוד ברשימת „סדר הדורות שהיו דרים בחצר“, שיש בה ענין לתולדות:

הישוב היהודי בירושלם לפני מאה שנה. והשוה עוד טוב ירושלם לר"י פרחי, יג'—יד.

(6) על דרך הכתוב: משלי כ"ה, ב'.

אם הדין דין אמת אתנו במה כמו יפה של הפקיד¹ לסתום חלונינו, והחליטו למצוא דרך להגדיר ולהבטיח את זכויותיהם של הנבונים והחכמים, וישימו איש חרבו הרב פיפיות בידם בלשון הזהב — לכתוב בכל חוקה גופא דעובדא לקרית חוצות קרית קושטא קאי וילכו במועצות לקראת אחינו בית ישראל היושבים ראשונה לראש פינה ובפרט למע' השרים ויועצי ארץ — ומתוכם כעין החשמל החימאי דנפשי — אברהם קאמונדו נר"ו עמר שם בכל נפשו ומאדו ואת ישרים סודו — להקים דגל תורתנו ולכונן את בית חיינו והכינו את אשר הביאו כי יצא דבר מלכות בכל תקף — גרש לין² ויצא מדון, כה יהיה האיש אשר יעשה בודון. — ואמנם, אשורו של החכם באשי ו"מאמר המלך" שנתפרסם הרבו את כבודו של ה"ראשון לציון" וחוקו את עמדתו של ראש-הרבנים, כמו שאפשר לראות ע"פ המכתבים של משה מונטיפיורי ור' צבי הירש לעהרן, אשר אנו מביאים אותם פה ככתבם וכלשונם.

III.

מכתביו של מונטיפיורי (מעטפה מספר 4) כתובים ע"י אחר (כנראה ע"י מוכירו, הדר. אליעזר הלוי) וחתומים על ידו גם בעברית וגם באנגלית. כנראה, אלו הם רק שריד מחליפת-מכתבים תכופה, שהרי כך אנו מוצאים בזכרונותיו של מונטיפיורי ש"מרוץ האגרות ביניהם (של משה ויהודית מונטיפיורי) ובין ראשי הקהלות באה"ק התגבר מיום ליום"³.

המכתב הראשון דן בדבר בית החולים שעלה במחשבתו של מונטיפיורי לבנות, ושהרבנים התנגדו לו, במכתב השני מדובר על דבר משלוח כספים, כנראה לורשיו.⁴ ובשלישי ע"ד נסיון לעלילת הדם בירושלים⁵ בשנת תר"ו.

1. בע"ה פה לאגראן יום ב' כ"א תמוז התר"ד לבר"ע⁶.

(1) כנראה, ר' יהודה נבון שהיה ראש הממונים.

(2) כנראה, גם כן על ר' יהודה נבון, שהלצותיו ובדיחותיו היו מפורסמות בקהל. ויש מהן שכדאי היה לרשום אותן. כך, למשל, מספרים עליו, שכשבא ר' שמרי' לוריא, (חותנו של רי"ם פינס שהתישב בא"י עם משפחתו—בשנת תקצ"ד—והפסיד כאן את רוב כספו והחליט לעזוב את הארץ) להפרד מר' יהודה נבון, אמר לו הרב; רואה אני שמעלתו הוא מן הצדיקים שממונם חביב עליהם מגופם, שכלם דואגים לקבורת גופם בא"י, ואולם מעלתו הביא לקבורה בא"י את ממונו... (מפי הר"ש אסף).

(3) בתרגומו של סביוב, ח"א, עמ' 85. ואפשר שגם בבית-הספרים נמצאים עוד מכתבים בחבילות אחרות שעוד לא נבדקו.

(4) השוה למעלה במאמרו של ר"א רבלין ע"ד גבאותו של מונטיפיורי לכולל א"י. והשוה ספרי הזכרונות של מונטיפיורי, ח"ב, עמ' 78.

(5) השוה ספר הזכרונות, ח"ב, עמ' 73. באותה שנה היו נסיונות כאלה במקומות אחדים, בא"י. אפשר, שהנסיונות הללו קשורים עם התגברות העליה לא"י. והשוה מאמרי בהשלה, כרך מ"א עמ' 518-528, על האפי המדיני של עלילת דמשק.

(6) לבריאת עולם.

החיים והשלום כל ימנע מאת הרב החכם כו"ה חיים אברהם גאגין מנהל עדת ישרון בעה"ק ירושלם תוב"ב. מכתבו הנעים בל שון צרפת הגיע אלי זה ימים אחדים ולא אחרתי להשיב על דבריו מפני הכבוד אשר יאות לאדוני, הן אמת כאשר "קראתי דברי ידידנו הרופא ס' פראנקל אשר שלח אלי אמרים. הלא טוב הדבר אם תבנה הבית כי תחזיק רגלי האנשים בלתי יסעדו קרסולים בעמרם על התורה ועל העבודה ולא ילכו עוד לבית המנוגע מתחלואי הנפש — אבל מעת אשר ראיתי ממכתבו כי נפל פחד על אדוני באמרו אולי יליוו הבאים לירושלם את רגלי ההולכים על אדמת הקדש מדרכי הטוב גם אנכי משכתי את ידי מעשות טוב או רע בבנין בית חולים. הוא אדוני המנהל את עדתו והוא היושב תוך ירושלם עיר קדשינו ולו יאות הבינה לדעת יותר טוב ממנו האם טובה או רעה תצא לפני אחב"י בבנין בית הנ"ל. — ואנו כבר אסרתי לאדוני פעמים ושלוש, כי כל חפצי וכל מגמתי להרים קרן התורה ולהאדירה. ותפלתי לאל חי ליטע יראתו בלבנו בבלתי נסור אחרי דעות ורות באמונתנו. גם את זאת אודיע למעכ"ת כי מעולם לא אסכים להקים בית הספר בעה"ק סבלי היות לחכמי ירושלם הכח לנהל את התלמידים והמלמדים כחפצם בתורת ה' וביראתה, כי ידעתי את חכמי עה"ק אשר יודעים להורות הדרך אשר ילכו בו בנינו ובנותינו. לכן כדברתי אשר ערכתי לפני אדוני היום כן אעשה. הלא הושם לפני אדוני הטוב והרע החיים והמות והוא יבחן ויורה לעדתו מה שיעשו להפיק רצון אבינו שבשמים.

אלה דברי מוקירו משה מונטיפיורי.

2. שיל"ת¹) פה לונדרה יום א' דר"ה אלול התר"ה לבה"ע שלם וברכה להרב החסיד גאון עדתו ותפארתו החכם המפואר היושב ראשונה לנהל את קהל ספרדים בעה"ק ירושלם תוב"ב ה"ה מורינו ואדוננו מו"ה חיים אברהם גאגין נ"י עד בלי ירה.

מכתבו היקר הנערך ביום ח"י ל'י²) תמוז קראתי ושמתתי לדעת את שלום מכ"ת ועדתו; הנה על דבר אשר בקש ממנו לשלחם לק"ק ווארשויא³) עשיתי כרצונו ואני בכל עת אכין פעמי ללכת כאשר יורני מכ"ת אמנם אודות הריב ומדון אשר הזכיר מכ"ת בין אנשי מערב הפנימי יודע לאדוני כי מעולם לא שמתי לבי לשמוע דברי עתק; ואדוני הוא היושב לנהל את עדתו בצדק ומשפט הטוב בעיניו יעשה ובחכמתו הרמה יבין האמת לאמיתו.

אלה דברי מוקירו משה מונטיפיורי

(1) שויתי ה' לנגדי תמיד. (2) לירח.

(3) מונטיפיורי נדב לפעמים נדבות מיוחדות לכולל ורשוי. והשוה ספרי הזכרונות

3. בע"ה פה לונדון ל"ה למב"י התר"ז לברי"ע. שלום וברכה על ראש הארץ
גברא יקירא ופרישא החכם המפואר בתורה ובחכמה כתר עדתו אדומ"ו הרב מ"ה
חיים אברהם גאנץ נ"י חכם באשי בעה"ק ירושלם תוב"ב. צר לי מאד מאד על דברי
אגרת המלאה נתי ויללה אודות העלילה אשר יזמי לעשות שונאי ישראל בעה"ק
ואני השתוממתי על הדבר הזה בראותי כי יעזו פניהם לדבר נגד המלך; אמנם
בל יבא פחד בלב [מע]כ"ת כי אם יהי תמיד בידו הפינרמאן אל ה[שריף] (1) גם ילך
אל הקונסול אינליו היושב בירושלים לבקש ממנו להיות בעורו ובעזר אנשי ירושלם
כאשר ה' הקונסול ג'נרל היושב בעיר בירות בעור אחינו בדיר אל נמר (2) ואני לא
אחשה להשתדל כפי כחי להעביר הרעה מנגד פניהם; ומאד תמהתי על מכ"ת למה
לא שלה אלי אגרת שני להודיעני איך ה' הרבר אחרי אשר הלכו הפקידים מלפני
הפאשא; אך את זה ישים אדוני על לבו כי הנני מוכן בכל עת ובכל רגע להיות
בעור עמי וללכת לישע בני ישראל (3) אם גם הדרך רב הוא ואם ח"ו ההכרח יצוה
עלי אבא לעה"ק למען אוכל לעזור בעור אחי יהי ה' עם בית אדוני כחפץ מוקירו
משה מונטיפיורי. ובוה שלחתי לאדוני את אשר כתבתי בגאזטא (4) על ענין העלילה
בדיר אל נמר.

IV.

מכתביו של ר' צבי הירש לעהרן (5) גם הם כנראה, רק שריד קטן מחליפת
המכתבים הגדולה שהיתה לו גם עם א"י וגם עם הגולה. ר' צבי הירשל לעהרן עמד
בראש קיבוץ הכספים לטובתה של א"י (6) והטיל מרותו על יושביה, רבניה וחכמיה
של הארץ... הוא ראה בעבודתו זו את חיוון חייו, ולמרות שטר "כתב-הפיטורין"
שהוא אינו פוסק מדבר עליו כמעט בכל מכתב, הוא חי "באירא דא"י" ונוטל חלק
בכל עניניה. כי לא סתם גבאי לקופת א"י הוא ר' צבי הירש לעהרן: התואר
"נשיאה דא"י" הולמן הוא מרגיש את עצמו כשומר שהופקד על חומותיה של ירושלם.
ואמנם מרגישים אנהנו את "השומר" בכל שורה ושורה. "הנשיא" משתמש בתנא
שלו בהכרת כבוד-האחריות... הוא אינו פוסק מלכון את פעולותיהם של רבני ירושלם.

(1) ה. פינרמאן שבו אסר השולמן (עברול מגיד; ב 6 לנובמבר 1840). להציק ליהודים
ע"ד עלילות שאין להן כל יסוד. השוה שם, ח"א, עמ' 123-124; והשוה שם, ח"ב, עמ' 77-78
ע"ד "עלילת דם" נגד מונטיפיורי בנצרת. והשוה שם, ח"ב, עמ' 73.

(2) ודיר אל נמר הוא ע"י בירות.

(3) בקשר עם העלילות הללו (שגם בהם היו ידי הקונסול הצרפתי) נסע מונטיפיורי
כעבור זמן קצר (ביולי תר"ז) לפריז.

(4) של ה. פינרמאן.

(5) ר' צבי הירש לעהרן מאמשטרדם (תקמ"ד—תר"ג) מפרנסי קהלת אמשטרדם ואחד
הלוחמים בתנועת התקונים בדת. (הוציא בשנת תר"ה את תורת הקנאות, קובץ מכתבי הרבנים
נגד המתקנים). (6) משנת תק"ע. והשוה ירושלם כרך י"ג, עמ' 217.

ועסקניה, מהדריך אותם; ומרשה לעצמו לפעמים גם לנוף בהם. — אישיות תקיפה ובעלת־סרין, קנאות קשה וצרות־עין מוגבלת וביחד עם זה הבנה פקחית בהווה העולם, הערכה נכונה של אנשים וחריה חשדנית למוטיבי פעולותיהם; מסירות נאמנה לענייני א"י העומדים אצלו למעלה מכל ענין ושנאה מלאה מרירות כלפי המינים והאפיקורסים, — הצטיין ר"צ לעהרן בקפדנותו, והקפיד לא רק על תמימותה של ירושלם, כ"א גם על שלמות השפעתו... ויש במכתביו משום באור להרבה תופעות חשובות בהתנהויות קלסתר פניה של קהלת ירושלים וקנאיה. כי מלבד הפרטים הנכללים במכתבים הללו (לקורות ר' יוסף שווארץ, היחס למונטפיורי; חשבונות של הלוקה ועוד), יש להם, לדעתי, ערך כשהם לעצמם: עולם מלא משתקף בהם: בסגנונם המגובש, בטמפרמנט הסוער, העצור בקרבם והמבצבץ מבעד לנוסחאות המקובלות והמתפרץ מבעד למסגרת הקבועה מדור דור. ומטעם זה הדפסתי אותם כמו שהם ולא קצרתי אף במקום שאפשר היה לקצר.

1. ב"ה. לעה"ק ירושלם תוב"ב. № 1

אמשטרדם שלישי אחרון לחדש תשרי תקצ"ח לפ"ק,

רב ברכות לאיש צדיק צדקות אהב, ה"נ חור כבוד ירדיר עליון וירדיר נפשנו רב חביבי גאון הרב המופלא וכבוד ה' מלא בנסתר ובנגלה, החכם המובהק בהוראה ונהירין לוי שבילי דכולי תלמודא בבליא וירושלמא, חסידא קדישא, נזירא ופרישא, בוצינא דנהורא, עמודא דדרא, כקש"ת מוהר"ר חיים אברהם גאנין ה"ו מנן אברהם יה"י בעזרו.

אחדש"ת כמשפט צופים אנחנו על מכתבינו הקודמים, ובזה באנו לכפול ההודאה ששלחנו שלחי אלול העבר צרור הכסף הנכנס לדינו עד סוף הדש הלו להשר הויק"ל⁽²⁾ ס' לארילא בבירוש, ובהוכו למסור לרופטכ"ת⁽³⁾ ה"ו, נגר שטר הקלה תחום מיד"ק⁽⁴⁾ ה"ו בצרוף טובים השנים הרב המופלא כמהר"ר בנימין מרדכי נבון⁽⁵⁾ ה"ו והרב המובהק כמהר"ר יוסף יום טוב בכ"ר רפאל מיוחס ה"ו סך חמש מאות ושבעים דור"ם די ספניא חלק מ"ע הספרדים ה"ו בעי"ק ירושלים ה"ו מפרי יגיעתנו בעה"י עד סוף אלול שעבר שימחלו לחלק לכל הת"ח ספ"ב⁽⁶⁾ ה"ו שבעי"ק ת"ו

(1) המכתבים מסומנים במספרים. ויש לדון על פיהם על כמותה של חליפת המכתבים של ר"צ לעהרן.

(2) ויצי קונסול — סגן הקונסול.

(3) רום פאר מעלת כבוד תורתו.

(4) מיד קדשו.

(5) ר' בנימין מרדכי נבון — מחבר ס' שו"ת בני בנימין (ירושלם תרמ"ו) „חסיד ומקובל“

אביו חורגו של הרי"ש אלישר.

(6) ספרדים.

כנאמר וגשנה במכתבנו הקודמים, ומהר ישמחנו בתש"ה⁽¹⁾ מקבלה הנכונה, בן מצפים אנחנו על תש"ה על מכתבנו הקודמים ותשמה נפשנו. וכבר הודענו מתחלת הדש הלז קבלה אגרת מהר"ל⁽²⁾ והפקיד בלשון מדברת גדולות וברמות רוחא באמרם שאלו מקדים אחרים כתבו להם החצי מ"ש⁽³⁾ תיכף ה' מוציאים אותם מפקידותם אבל אותנו דנו לכ"ז⁽⁴⁾ שלא ק"ל⁽⁵⁾ מכתבם הקודם. אכן אם אחרי קבלתי מ' האחרון נחויק בדעתנו אזי ידעו מה שיעשו וע"י השליח היוצא לאיטליה יחוקן הכל, ועוד כ'⁽⁶⁾ שלא מחמת קנאה ושנאה לא רצו למלאות רצינונו להת"ה כ"א באשר יראים לנפשם לבל יכשלו בחרמי' ונדרוי' ח"ו, ושלחו העתקה מהסכמת רבני ירוש' מ' השפ"ג⁽⁷⁾, שאין שום א' רשאי לעשות פרוד או כחות ונפלאנו לראות שהושבים אותנו לחסרי דעת שנאמין להם שמחמת יראת העונש אינם רוצים להת"ה ומה ענין זה לזה וכי אנחנו עושים פרוד, אינהו דעבדי דא מחמת אהבת המסון, ואלו קיימו דברינו לא ה' פרוד כלל אך בלא זה לא נעשית ההסכמה כלל על כנון דא, וכי נעלם מהר"ר⁽⁸⁾ עה"ק ח"ו נחוי נפש הקדמונים נ"ע שחלוקת הצדקה חלוי בדעת הנוהג ולא בדעת המקבלים, ומה זה השבוש שהם כותבים לנו שאין שום ישראל יכול לבטל אשר תקנו, מי ומי יכריח אותנו לשלוח לידם פרי יגיעתנו, הלא הבחירה בדינו לשלוח הכל לק"ק אשכנזים שבא"י כמו שעושים במד' פולין ורוסיא רק מאהבתנו לק"ק ספ' ג"כ לא רצינו לקפחם ובחרנו לתת גם להם, והיינו בירוש' ח"ו מחצה לזה ומחצה לזה, אבל אם זה המחצה לא יחולק כטוב בעינינו הלא כחנו יפה לחזור בנו ולתת הכל לק"ק אשכנז, ח"ו, ביותר אחרי לפי דברי עצמם כתוב בראש ההסכמה ששלחו לנו „וזולת ק"ק אשכנזים יצ"ו, א"כ ק"ק אשכ" לתת חל עליהם תוקף ההסכמה וגם לפי דבריהם נוכל לעשות הטוב בעינינו. עוד הוסיפו סרה לכתוב שמעתה יפסקו מלתת הנהוג לת"ה והוא שבכל שנה ושנה בין כסא לעשור הם עושי' חלוקא דרבנן ד' או ח' אלפי' גרו"ש, וכמו כן בחג הפסח, וחוי' מזה כמה הספקות

(1) בתשובתו הרמה.

(2) כנראה, אחד המשולחים מהחכמים הספרדים ואיש-בריתו של ר"י נבון („הפקיד“).

(3) ממה שכתבתי.

(4) לכף זכות.

(5) שלא קבלנו.

(6) כתבו.

(7) הושה ירושלם כרך ב' עמ' 147. והיא מפילה עונשים קשים על האיש אשר יערער על הרבנים ואלופי הקהלה; ותקנה זו קדומה היא ונתחדשה בשנת השפ"ג לרגלי מענותיהם של רבים מהספרדים והפצם להפרד לעדות נפרדות ע"פ מקום מוצאם, כדי לזכות בכסף התמיכה. הבא ממולדתם. והושה ירושלם ג' עמ' 31—32.

(8) מחכמי ורבני.

ישי"ה⁽¹⁾. הקבועות וגם סיוע לכרנא דמלכא אין חסר הן יחר⁽²⁾ ע"ס י"ב אלף גרו"ש כל זה יפסקו מלחת. הנה מהודעין אנחנו למני"ר⁽³⁾ ח"ק⁽⁴⁾ גר"ו כי כל זה לא ישנה הסכמתנו, ושילוחנו יחולק דוקא לת"ח כנאמר ונשנה, גם אם הו"ח יוכרחו מצד הכספים הנזכרים למחול על חלקם, אנחנו לא נמחול ולא נוותר⁽⁵⁾ ולא נספור פרי יגיעתנו לתקופים ההם הרוצים להנוק ח"ו את הת"ח, ואם הם יעשו הרעה כאשר איימו וגומו עיינו לשמים יתקן אחכם בעצה ותצוו עלינו מה נעשה כדי להוציא החקירות מידם ומשמים יעזרום גם ה' יתן הטוב להולכים בהמים.

ומכאן מודעא מקבלת האחת אהובה נ"ק⁽⁶⁾ מן מ"ו חמוז וששנו על אמרתיו כמוצא שלל רב וחלכ"ה⁽⁷⁾ כבר הקדמנו נעשה לנשמע וצוינו לוי"ק"ל לאריללא למסור אותן קל"ד למרין דניסן שעבר בלתי חת"י⁽⁸⁾ הר"ל כ"א דוקא על חת"י מני"ר ח"ק הי"ו וטובים השנים שיבחר אתו עמו לקיים דחו"ל הק' מתחלקת בשלשה⁽⁹⁾, בטחנו שכבו קיבל וחילק הכל, ושמה אני בס"ד שיש לי בעיני א"י, שראיתי הנולד שהר"ל יתעקש ולא ירצה לחתום והקדמתי לכתוב סוף מנחם עם הוואפי"ר⁽¹⁰⁾ של ר"ח אלול שלא ישנית על חת"י הר"ל כ"א על חת"י מני"ר ח"ק הי"ו שו"ר⁽¹¹⁾ שכנתי על האסו. חלתי היא את פנ"ק⁽¹²⁾, יצוה לסופרו בל יתארני עוד בחואר הגאון כי לא הגעתי אף לרועי בקר ולא מעונה אומר זה כי אם באמת, וגם המעט שלמדתי לא אוכל להחמיד בו מצד חסידות עבודתי. וחמכתי יתדותי בדברי הרמב"ם ז"ל העוסק בצ"צ ה"ו כעוסק בחורה, והרי"ע אם שנית עכ"פ אקוה שמע' הת"ח חו"ר עה"ק ח"ו יחלקו לי משובם ללמוד קצת בעדי להוציאני י"ח⁽¹³⁾ בהתבטלי למענם מעסק חוה"ק שח"ת⁽¹⁴⁾. כן הניעה לירינו מכתב ק" של מע' הת"ח חו"ר עה"ק ח"ו הלא הוא כהובה

(1) משיבות.

(2) במקום הן חסר הן יחר. ולפני חסר אין במקום הן, משום אל תפתח פה לשון

(3) למרין גרו יאיר.

(4) חסידא קדישא.

(5) ר' יהודה גבון (ה"פקיד"), רצה כנראה, להגדיל את מכסת התמיכה לאנשים פשוטים

ולהפחית את תמיכת תלמידי החכמים. והשוה ע"ד זכויות תה"ת ב"שוב ירושלים" י"ד—ט"ז. והשנה

גם ירושלים כך י"ג, עמ' 215—220. (6) גושפנקת קדשו.

(7) ותהלה לאלהים ברוך הוא.

(8) חתימת יד.

(9) קופה של צדקה נגבית בשנים ומתחלקת בשלשה, ב"ב ח' ע"ב.

(10) אגית הקיסור.

(11) שוב ראיתי.

(12) פני קדשו.

(13) ידי חובה.

(14) שח"ת [בנגד כולם].

בש"א לח' אב במ' לחיותנו כהיום הזה⁽¹⁾, ואחורי תרעא חת"י קדשו גם ראיתי כל הכתוב בד"ק משליש התיכון לה' חסו. ששלחו לי הנבונים ולא הושעתי עי"ו כי באו עם נ"ק⁽²⁾ מחדש אב, אבל עכ"פ לא הייתי נוטה און לכך, וכל תחבולות התקפים ההם לא יועילו להם, צר לי שכך עלתה בימינו, זה הר"ל מחפאר במכתבו אלינו שכך היינו נוהגים בזמן הרב הגאון בטהר"ם סווין⁽³⁾ וצללה"ה, ומה יום סיומים שבאנו לשנות הסדר, והוא שכה התשובה מהגבר מנוברין, הרב הגאון הג' וצללה"ה היה גבר בנוברין דחיל' תקיף לאורייחא, החרשנו מפני היראה ומפני הכבוד המחוייב לח"ה גדול בדורו. והוא—זקנה יש כאן—אבל מחדש בא ולא נאה לו לדמות עצמו לראשונים כמלאכים, ויותר ממ"ש כאן הקשיתי עליו במכתבי להרב הג' תפארת ישראל⁽⁴⁾, נקוה כי ישוב וניחם והנה ברך לקחתי וברך אשיב למע' הת"ח חו"ר מובהקים הי"ו ובוה הלה נוטה אליהם כנהר שלו' ולזאת יסלחו כי לא השבתי להם אנ"ש⁽⁵⁾ וברכה מיוחדת בפ"ע מאפס הסכמת הזמן, וחננו דעתם הרמה במה שמלאתי ובעה"י עוד אמלא רצונם הטוב.

עוד דבר לי אליך איש אלהים, ויה' בינינו שמעתי היות שם ישיבה או מדרש נקרא חיי עולם ובראשם הרב כמהר"ר יצחק פרחי⁽⁶⁾ הי"ו ומתעסקים בכמה מצות וג"ה ומקבצים סיועת מסון לכך, ברם רוב הרברים ההם צרכי צבור וראויים להעשות ע"י חו"ר ומנהיגי עה"ק ח"ו ולא ע"י ישיבה פרטית, נא להודיעני מה סיבה של יש' זו, וחש"ה מהרה תצמח וחשמה נפשנו אשר אליו תערוג, וש"ר⁽⁷⁾

דברי נא"ה דש"ח⁽⁸⁾ גם בשם חבריא פקוא"ם⁽⁹⁾ עה"ק חוב"ב, מחיי קידה ת"ק, הק' צבי הירשל בלאמוס"ו הרב מוהר"ר אברהם משה לעהרן וצללה"ה ס"מ.

(1) דברים ו' כ"ד (פרשת ואתחנן).

(2) גלילות יד קדשו.

(3) הרב שלמה משה סווין שהיה ראש הרבנים בשנות תקפ"ד—תקצ"ו.

(4) ר' ישראל משקלוב, בעה"ם פאת השלחן. הממונה של כוללת הפרושים.

(5) אגרת שלומים

(6) חבר חבד"צ בירושלם, והשוה טוב ירושלם י"ז, ע"ב. (7) ושלום רב.

(8) נאמן אהבתו דורש שלומו תמיד.

(9) פקדי ואמרכלי.

2. ב"ה. לעה"ק, ירושלים הוב"ב.

אמסטרדם יום ב' כ"ט תשרי אשריך וטוב לך לפ"ק.

ישמח צדיק בד' ויהענג על רב ברכה ושל' הינמעלת הוד כבוד ידיר עליון וידיר נפשו הרב הגאון המופלא, וכבוד ר' מלא, מגלה רזין טמירן, ושכילי רבולי הלמודא לי נהירין, חסידא קדישא, נזירא ופרישא וכל עובדוהי שצירין, וכל מעשהו בקרש כמהדרין בן המהדרין, ר"מ ור"מ⁽¹⁾ דעה"ק ירושלים הוב"ב כמהר"ר חיים אברהם גאגין נרו יאיר כאור הבהיר.

אחדש"ה כמשפט צופים אנחנו על מכתבנו הקודם מעש"ק שעבר שבו השתתפנו בצערו צער הגבוה על התועבה הגדולה אשר נעשתה ששב אותו הרב"א⁽²⁾ בתוככי עה"ק ירושלים הוב"ב והפר הברית אשר כרת ואח"כ הבאנו אומר מן החדש אשר כל השומע אף שמין מנהו הצילנה שתי אזניו וכי בפוסטו הקודם כבר כתבנו למנ"ד נר"ו להקור בעיקו"ת ת"ו מי ומי אשר כתבו שטנה לפפד"ם על הכסף המובא אל הקדש פנימה על ידינו והרהיבו בנפשם עו לכנות עצמם בשם הב"ד שבירושלים ת"ו, ועתה מקרוב נתגלה כל הדבר והי' לשמצה, כי הרפים אותו עוכר ישראל ל"ה⁽²⁾ לעווינשטיין ימ"ש מחדש נגדנו והודיע שקבל כתבים מהב"ד ווט"ה⁽³⁾ בירושלים ת"ו עשרה כתבים במספר, והמשלה כל הנזכר לידו הוא אותו איש ריב ומשלה מדנים אברהם שלמה זלמן⁽⁴⁾, והעתיק בדפוס קצת מא' מהמכתבים ההם ומתחת לארש ד"י⁽⁵⁾ התימות מכו" הספ" הי"ו בירוש' ת"ו ותוכן הכתב ההוא כדי בזיון וקצף, שופך בוז עלינו כאשר עיני קדשו תחזינה בהעחק ממנו ששלחנו ליד"ק רצוף במכתבנו הנו', ובפרט שגוזרים שלא נחערב עוד בעניני אה"ק הוב"ב ואותן אנשים שכתבו עליהם יבחרו אנשים כשרים וימנו אותן לגזברין הכוללים דכל מדינת אשכנז וימסרו הכל ליד באראן כ' אנשיל רומשילד בפפד"ם וס' משה מונטיפיורי בלונדון ואין לי מחילה עולמית עד שאהודה אשר עשיתי ואהקן אשר עויתי, וחחוסים על השטר (כפי מה שנתן לרפוס אותו להל"ש⁽⁶⁾ ימ"ש) כמהר"ר נבון וכמהרב"ם נבון ועוד י"ב, כמו שיראה מההעחק, אבל מאותן שנים הנו' נבהלנו מראות נעינו משמוע ולא נחדל שדעתנו נוטה למשוך ידינו מעסק זה לגמרי, הן ידענו שיגרום ה"ו חרבן גדול בההכנסה אך אין אנחנו מחויבים לסבול עלבונות כאלה, כי יראה נא ויבחן צדיק כי חשרו באמונתנו באשר חבנו מאתנו מסירת חשבון והחושד בכשרים וכו'⁽⁷⁾.

(1) ריש מתא וריש מתיבתא.

(2) כנראה, רמז לעסקן ירושלמי ממתנגדיו של גאגין שנסע לקושטא בענין זה.

(3) ליפמן הירש. (4) טובי העיר.

(5) ר' אברהם שלמה זלמן צורף. (6) ארבע עשרה התימות.

(7) לוינשטיין.

(8) לוקה בגופו. שבת צ"ו.

ואין להם מחילה עולמית על חשד זה, מה הגיע אליהם ומה ראו על ככה לחשוד בברי לבב ונקיי כפים, וכל זמן שלא העיזו בזה כי אם אותן אש"ו⁽¹⁾ וא"ו⁽²⁾ לא חששנו לכך כלל ועיקר, והחוקנו כמצוה המסורה בדינו, אך ח"ח רשומים יעשו מעשה עמל ואון כזה, זאת לא פללנו לראות, אולם כעת עתה לא נוכל להניח את הענין עדיין שלא ליתן יד לאפקורסים לרדות בנו, על כן על משמרתנו נעמדה עד בא תשובתו הרמה החומה מבית דינו הצדק ומכל חכמי ורבני העיר אשר אתו עמו באגודה אחת לעשות רצון אחינו שבשמים, ויסדרו כתב בכל חוקף ועזו אשר נוכל להדפיסו אות באות להיות לאות לבני מרי ויכתוב כל אחד מהבאים על החתום את שמו באותיות שלמות אצל חתימתו למען נכירם היטב, ויטהרו ויחישו מעשיהם לשלוח הכתב ההוא במקדם האפשרי בלי שום עכוב, ואם אפשרי אח"כ ישלחו כתב זה שנית ויחתמו עמם גם חכמי ורבני עה"ק חברון חוב"ב אשר גם אליהם נעריך מערכת אמרים הן בואת נחמתי אני החותם ראשון כי נזכרתי מה שכתב לי רוסכת"ר נר"ו זה כשנתיים כ"א חשון תר"ב מכל מה שעבר שם עם הני חרי רבנן⁽³⁾ ודעימה לן ואני פי-מלך שמרתי ובבית גנוי היא תמונה ולא הראתיו אפי' לחברי הטובים ממני פקוא"ם עה"ק חוב"ב ועתה לא נפלאות עוד בעיני מה שהעיוז נגדי, אך לא העת עת לשותק, ובטחנו שכל חכמי ורבני עיה"ק חוב"ב וכל חו"ר יתר ערי הקדש חוב"ב יתבעו עלבוננו. הן כבר הקדמנו לצדד לזכותם אולי החתימות מזויפות באשר לא ראינו השטר העיקרי, אבל אם החתימות אמיתיות לא נשמע ולא נראה עמל ואון כזה מעולם.—הן ידענו שמהר"ן⁽⁴⁾ בכעס על אשר לא קיבל חלוקתו עשרה למאה, אבל וכי משום הא מותר לפגוע בכבודנו באופן הלזה, לא ידענו מה יענו ליום פקודה, ברם לשרי לן מנ"ר נר"ו שהרבה פעמים כתבנו לו על רוא דנא שיראה לרצותו בתוספת דמים פן יעלה ונוסף גם הוא על שונאינו חנם. וכן אירע עתה, ולא אבה שמוע לעצתנו הנכונה ועתה גדול ח"ה⁽⁵⁾ על מעשי רבני עיקו"ת⁽⁶⁾ ת"י, אחמול ק"ל כתב מא' מסכירנו בהמבורג שכתב לנו שכאשר קרא הכתוב בגאויט"ו אמר „צדק ילין בה ועתה מרצחים“⁽⁷⁾ ולבנו דוה לשמוע כזאת. והנה רצוף בזה העתק אות באות בלשון אשכנזי ממה שהרפים הרשע להל"ש ימ"ש כנו"ל נגדנו כי לא הספיק הזמן להעתיקו

(1) ר' אברהם שלמה זלמן צורף מקיודאן (ראש משפחת סולומון, אחד מראשי ירושלים).

(2) לא ידוע לי.

(3) ר' יהודה נבון ור' בנימין מרדכי נבון.

(4) ר' יהודה נבון.

(5) חלול השם.

(6) עיר קדשנו ותפארתנו.

(7) ישעיה א', כ"א.

ללה"ק, ואם הרב מו"ה מעבלי שיף הלוי נר"י⁽¹⁾ כבר שב לאיתנו כאשר נקוה לאל, אזי ישלה מני"ר נר"ו אחריו ומפיו יקרא אליו כל הענין בלה"ק, או ימחול לקרוא לאחר המבין בלשון אשכנז ואשר ידוע למני"ר נר"ו כי נאמן הוא עמו ויעתיק לו כל הענין, ואולי יוכשר הח"ר משה ואקס הי"ו לכך, ובדאי למשמע און הכאב נפש רופמכ"ת נ"י ולבבו יבחן כי הדבר נחוץ לשלוח תש"ה אלינו במקדש האפשרי ואל" עינינו מיחלוח; ועיקר גדול הוא לכתוב שאותן הותמים אינם בית דין וזו"ה כמו שאחרם המין ל"ש ימ"ש, וגם לא פרנסי ומנהיגי הק"ק כי גם בזה תאר אותם.

ושל"ו חורחו יגר"ל כנה"ר⁽²⁾ כנפש נא"ה הרש"ת באה"ר⁽³⁾ ואין המצפים לחסדי ד' וישועתו, פקדי ואמרכלי ערי הקדש חובב"א יושבי עיר תהלה אמשטרם יע"א.

הק' צבי הירשל לעהרן ס"ט. הק' אברהם פרנקל.

הק' זלמן רובענס. הק' יעקב מאיר לעהרן ס"ט⁽⁴⁾.

אין זה לקט אלא שכחה, כאשר קיבל המין ל"ש ימ"ש חכך השטרות משם העביר הקול במחנה העברים שקיבל ראיות חדשות כנגדי אשר יפרסם בדפוס וילכו אליו אנשים של צורה להשיב ימינו אחר ואמרו לו שיראה להם השטרות, ויקרא לפניהם כתב רא"ש ולענה של אותו זמן הנ"ל בקובלנא רבה על העברת הרב והפקיד שם⁽⁵⁾, וכתבתי לאוהבי ה"י בפפר"ם שיראה להשיג העתקה מאותו כתב למען שלחה ליד"ק פן יתעוללו הקושרים נגדנו גם על רומכת"ר נר"ו אד יוא השיגה אוהבי בני בני בין יבין את אשר לפניו.

עם גי"ק הקודם ק"ל שער והמכמה של הספר דברי של"ו והנאני מאד ודעתנו לפרסמו בשוקי אבראי למען כבוד חו"ר עיקו"ת ת"ו להודיע ולגלות כי ח"ו לא כל חו"ר עיקו"ת ת"ו ידם במעל הזה, וגם למען הכחיש את דברי המין ליפמאן ל"ש ימ"ש שכתב על אותן החתומים כי הם הב"ד וזו"ה והרי רבים ועצומים הי"ו אשר עמנו ועם רומכת"ר נר"ו דברי אוה"נ המשתחזה מרחוק מול הרכ"ק⁽⁶⁾ הנרצה לעבודתו.

הק' צבי ה"ל.

(1) נכדו של הרב המפורסם ר' דוד מעבלי שיף מלונדון.

(2) כנפשו הרמה.

(3) נאמן אהבתו הדורש שלום תמיד באהבה רבה.

(4) אחיו של ר' צבי הירש לעהרן (תקנ"ג—תרכ"א) וג"כ אחד מגבאי א"י.

(5) ר' יהודה נבון. גם מזה יש לראות שהעברתו של ר"י נבון היתה פרי התאמצות של החסידים הקיצונים, מתנגדי מונטיפיורי וה"חידושים", בה בשעה שראש"ז צורף ושאר המצודים בתקונים שקוו להם מפעולתו של מונטיפיורי, היו בעדו.

(6) הדר כבוד קדושתו.

3. ב"ה. לְעֹהֶק יְרוּשָׁלַם תּוֹכְבִּיב 124 №

אִמְשִׁמְרָם יוֹם ו' עֶשְׂק כ"ד מִרְחֹשׁוֹן לִפְ"ק.

רב ברכות לראש צדיק צדקות אהב האי ניהו מעלה כבוד רב
חביבנו גאון הרב המופלא וכבוד ד' מלא בנסתר ובנגלה חסידא
קדישא נזירא ופרישא, האי חנא ירושלמא דנהירין ל' שבילי
דכולי תלמודא, אריה דבי עילא, כמוהר"ר חיים אברהם
גאגין סגן אברהם יחי בעזרו.

מראש מקדמי ארש מצלינן לחיי מלכא וכל אסבוהי דילי⁽¹⁾ יאריך ימים כשני
אלי' דשן ורענן, שקט ושאנן, ועיניו תחוינה בבנין העיר על חלה והארמון על משפטו
ישב ושם נשב איש תחת גפנו ותחת תאנתו ונגילה ונשמחה גם יחד בב"א.
צופים אנחנו על סכתבינו הקודמים מן כ"ו וכ"ט תשרי שעבר ומן ג' לחדש דנא על
אודות הנאצה הירועה הנעשית נגדנו בחוככי ירושלם ת"י⁽²⁾ ויאמין נא נאמנה כי בחלה
נפשנו לכתוב עוד יותר על פחגם דנא, אך ההכרח לא יגונה. הנה, כי כן ראשית
דבר נעתיק בזה איזה שורות הכתובות בסוף האגרת של סהר"ן ג"י מן סו"ב למב"י⁽³⁾
דשנה שעברה, וכה דבר אלינו האיש: „ובכן חזרתי על המקרא אחת שאלתי ככוחי
„או כחי עתה, וצערר דגופא במקום דפסיק לחיותי לא ניתן ליסחל ובידו לחקן
„מעבור בשלה חלק המגיע לי בחלוקא דרבנן הבאה על ידו לי לשמי מחו'
„ניסן התר"א עד יומא כי האידנא כי לא קבלתי מאותו זמן עד עתה ואפי'
„פ"ק⁽⁴⁾ ובעבור כבודו אחר חלק יו"ד למאה המגיע לי כרת של תורה
„[ואקח] בחלק ששה למאה כאשר בתחילה וחיובא רמיא עליה לקים
„דברו ולא לשנ[נ]תו כי כך עלה במחשבה תחי' בהסכמתו ותחי'⁽⁵⁾ הכמוסים עמנו
„ברשימתנו לא אחת ולא שתיים ומ'] לנו שבחיהו דלא משנו
„דבדוריהו. והאריכות בזה אך למותר ודי בזה לח[כס] שכמותו, חכם בחכמתו
„לא על עצמי בלבד תלונתי, כ"א ג"כ על מע' רב נהוראי כמהר"ר יצחק קובו⁽⁶⁾,
„יצ"ו [—] והר"ר בנימין מרדכי נבון יצ"ו כי הנם צועקים ואינם נענים וצרה
„דעניותא רדי[פא] אבחריהו לי נאה לחוש על צערם וליוהר מגחלתן. ואם
„ח"ו בכל אלה לא יעלה ארוכה ותשובה [מען] לה בין יבין עד היכן הדברים
„סגיעים לשלוח יד אל השרים והסגנים עד מקום שירינו סגעת כאן כשיש דין
„למטה ואם לאו ח"ו יש דין למעלה בו בטח לבי שתורה שבו סחורתו
„למוטב והוא רחום יגברו רחמיו והשב ישיב לנו תשובה מאהבה ומאת ה'

(1). בני לויא שהולכים בהמון אחריו. והשוה יומא פ"ז, ע"א.

(2). אחת התקנות של ר' צבי הירש לעהרן חיתה בטול המשולחים המרוכבים שהיו
יוצאים מא"י לגולה. והוא הנהיג, כי „ישבו שרי' משרי' על התורה ועל העבודה ולא יכתתו
רגליהם מגוי אל גוי" (ר"י פרחי). ודבר זה עורר התנגדות בירושלם שהיה בה מעמד שלם של
משולחים, והם הפיצו שמועות, כי רצ"ה לעהרן מועל בכספי א"י. (3) למספר בני ישראל נאמנים.

(4) פרוסה קטנה. (5) ותחיתמו. (6) חבר הבד"ץ שבירושלם.

„תהא משכורתו שלמה דליפוש חיי סני למסגי דרב הונא ורב בניא⁽¹⁾ כנה״ר
 „וכנא״ה דשו״ט ברוב עז ושלח״ר⁽²⁾ [וכפי] הנראה מזה הוא
 שעשה מה שגזר לעשות לשלוח יד וכו׳ וכדי ביוון וקצף וגורם ח״ו נזק
 גדול לעניי א״י ת״ו אצל טובים ורעים, כי הטובים המאמינים בדבר הנדפס
 בפומבי היטב חרנה להם עלן הב״ד ושו״ה שיחשדו בכשרים כמונו ובזו יבזו להם
 להעבירם משירותם בקדש שעשו באמונה ובהשחללות עצום בגופם ובממונם כנודע
 לכל וישלמו רעה תחת טובה, ועל [כן יאמ]״רו אם כך מדות ומעשים של ראשי העם
 ב״ד ושו״ה דעיקר״ת ת״ו מה יהי טיבם של שאר העם א״כ אינם ראויים להטיב
 עמם כלל, וטוב מזה להחזיק בהמורם עד כה לא״י ת״ו א[ת העניים] וצדיקים שבחול״ל
 שאנחנו יודעים מעשיהם כי טובים הם לשמים ולבריות, והרעים, אם יאמינו או לא
 יאמינו, כיון שבלאו הכי אינם חפצים להחזיק ידי עניי א״י ישחמשו [באמתלא] וזו
 לומר כי שב ועל תעשה עדיף אם מצד המקבל ואם מצד העוסק בצרכי צ[בור פ]ה,
 וגדול ח״ה בעוה״ר—ואותם שחרה להם השתדלותנו המופלגת בעד א״י שלא עשינו
 כן [בקיבוץ נדרים ונד]כות שבחול״ל אומרים לנו בפה מלא, משכו ידיכם מעסק זה,
 כי ראו נא חש[לומים]ם והאמת יורה דרכו כי גם אנחנו נדונים ברוחנינו אם לא זאת
 הדרך הנכונה אבל אמרנו [נצפ]ה עד בוא תש״ה ונראה מה תהי״ תוכנה, ונתבונן אז
 כדת מה לעשות. וידוע להוי כי אחרי שכחב המין ליפסאן ב״ר הירש ליונישטיין
 כדברים המועתקים שכבר שלחנו לרומכת״ר [גר״ו] בל״א⁽³⁾ וזה יבא העתקהם בלה״ק,
 אחריו הלך המין רפאל ליב קירכהיים⁽⁴⁾ [והדפ]ס כזאת בדף אחר דהיינו כתב תחלה
 מה שהקדים המין לעווענשטיין להדפיס בדף של גוים אשר הודענו כבר בסוף אלול
 שעבר שכתב שבאה אג׳ משם שמשחמשים שם במעין[ת] [צד]קה דא״י לא להלק
 לעניים כי אם להשיג תקיפות מן השררה לרדות בעם וכו׳ וסמך לזה דבור []
 [ומעחה ומעכשיו כאלו זה נוסד על זה ולא העתיק כל השמות כ״א החתי ראשונה
 [של] מהר״ן, ודברי עצמו שאינו צריך להזכר בו ולהשיב אחר שום דבר שהטיח לכתב
 על העסק שלנו בעניני א״י, כי ע״י הדברים האמורים למעלה נתאמת ונתחזק כל מה
 שכתב, יאמר נא קדוש היש מן[אוב כמכאובנו, היש ביוון גדול מזה, הלא נעשינו
 שיחה בפי הבריות ומי שאינו מכיר אותנו יסתפק ח״ו באמונתנו באשר לא פרסמנו
 חשבוננו בדפוס בפומבי, ובאמת במועצות ודעת ראינו מכמה מעטים נכו[ני]ם שאין
 לעשותו כ״א להראות פנקסינו עצמם לנכבדי עירנו שבאו אלינו על פי בקשתנו ובפרט

(1) רב הונא הגיע לגבורות (מו״ק כ״ח ע״א) ורבי בניא (ר׳ בנאה) נקרא בשם זקן
 (ברכות ג״ה, ע״ב).

(2) כן יהי רצון.

(3) בלשון אשכנז. (4) הסופר והחוקר רפאל קירכהיים.

אל האדון השופט [כ"ה טב'] בועז יצ"ו, ובוה העתקת כתב העדות שנתן לנו בלשון צרפת ונתקיימה חתימתו מן השרים הממונים על זה והדפסנוהו ככתבו וכלשונו בסוף הקונטרס אשר הדפסנוהו מקודם בלשון אשכנז למען יבינוהו כל המון עם ישראל שאינם מבינים לה"ק, וכל זה לא הועיל בסבת האנשים הרעים והחטאים ההם אשר בשאט נפש הפצים להטיל בנו דופי, לא יאבה ד' סלוח להם, ולא יחיו ולא יזכו לראות מאתנו מסירת חשבון בפומבי, כי ידענו שגם זה לא יועיל כי אינם מבקשים לראות את האמת ועוד יוסיפו סרה, לכן לא נאבה ולא נשמע אליהם בזה. ועל מעלת חכמי ורבני מנהיגי ומנהלי ממוני ומשגיחי ערי הקדש תו"ב המצוה להרחיב הדבור בזה הפרט יותר ממה שכתבו בזה באגרתם השני' דאשחקר ועל אפי ועל חמתי הוא להאריך בזה וכפירש"י על הפסוק והנה גם הוא אחרינו, ⁽¹⁾ גם הוא שריו בכעס שהצטרך לכלל זה, ודי בהערה זו. ונקוה שכבר כתבו ככל הצורך ואשר לא עשוהו יוסיפו לעשותו באופן שנוכל להדפיסו ולפרסמו בשוקי אבראי כי כן יחייב ההכרח לטחום פיות דוברי עתק, ועינינו לשמים יעשה עמנו אות לטובה, יראו שונאינו ויבושו וכבודו עלינו יראה.

יום ג' שעבר הגיענו לנחת גי"ק מן ה' תשרי ושמהנו [ל'] דיעת שה"מ ונפלאות היא בעיני מעלת חברי היקרים הי"ו שלא נודע לרומכת"ר נ"י ו[ביד"ו] מאומה מן הנאצה ההיא כי לא הזכיר מאומה מזה וגם חמהני שלא כתב כלום אודות אותו חרב"א מה הי' בסופו א[ם] דנו שם ואם כבר עשו מעלת השרים מקום"ש ⁽²⁾ א"י ת"ו שבקושטא איזה דבר כזה, אנחנו [ע]שינו את שלנו גם בזה, כתבנו למע' השרים חנו' וגם להשר הנכבד החכם השלם ס' ליאון אדו"מ הי"ו שביינא אשר כבר הש[י]ב לנו שכתב בהתלהבות גדולה לאוהבו השר הפקום"ש ס' אברהם קאמונר הי' על הכ[תב] שקיבל מרומכת"ר נר"ו, ונפשנו אותה לשמוע מה הי' בסופו. ואת ראינו שלישית בניק שכתב אל השר משה מונט[יפירי] ואל השר האדון כמהר"א אנשיל רומשילד הי"ו אודות בית הלמוד שרצו להקים שם, וכתב[תי] למעכ"ת הי"ו חל"ת ⁽³⁾ בא לנו ידיעה שכבר הסכימו על הדבר שלא לעשות דבר וחצי דבר אם לא הכל לפי רצוננו ורצון [מעכ"ת]. לע[ש]ות רצון אבינו שבשמים יראו נא מעשה אהובם השר מונט[יפירי] הי"ו חנו', מודיעם שב[א]ה האג' ל[לונדון] ואל יד האדון כמהר"א רומשילד הי"ו לא בא שום אג' מיד"ק. אין זה כי אם מטעם שכתב בו נגד לעוונשטיין ימ"ש והשר ושמשו סופרו כדי לחפות עליו שלא יבאו הדברים ההם ליד האדון בפפד"מ, ומ[כל] שכבר הסכימו

(1) בראשית ל"ב, י"ט. והכוונה היא על מדרש האגדה שהובא ברש"י שם, פסוק כ"ב; על פניו: אף הוא שריו בכעס שהיה צריך לכל זה. (2) = פקידים קצינים ומנהיגים של. (3) תהלה לאל יתברך.

וכו' ברור הדבר בעיני שגם מזה לא ידע האדון כלום, וממני יצאו הדברים ההם, אחרי רואי שזה האדון עצמו הולך אחרי ההבל ויהבל וקילם ענין בית החולים ובית הלמוד נגד כל מה שאמרת [ועתה] כתבתי אני אל השרים האדונים אחיו בפאריו ובוויז ובקשתי מהם שעכ"פ לא יעשו כלום בלתי הסכמת מע' חכמי ורבני עיה"ק תובב"א, ועל זה השיב לו האדון שבפאריו שבוודאי יהי חור' בעצה עמהם דהיינו שיהי' מקצת חור' עיה"ק ח' בתוך מנהיגי הבית אבל לא יוכלו לססור התנהגה להם לבדם, ואני כתבתי לו שנית להתנגד נגד כל הדבר כולו ולא השיבני עוד, אולם כנראה הגם שלא השיב לי כתב אל השר הנז' שלא יעשו דבר בלתי הסכמתם, לולא חרשתם בעגלתי וכו' ואני לא אאמין גם להבטחה זו כל זמן שלא פרסמו שחוזרים במ מבנין בה"ח ובה"ל⁽¹⁾ פרסום הראשון במקומו עומד לבנות בית הבעל וליטע אשרה, ואם האמת אחס כדבריהם שלא יעשו דבר נגד רצונם וכבר שמעו שרומכת"ר נ"י ודעים"י חולקים בידם נקיות נגד בית הלמוד ול"ת ול"ח, ⁽²⁾ א"כ עליהם לפרסם שחזר מזה וכל זמן שלא עשו זה בקרבם ישימו ארבע, וחוזר ושואל אני שימחול רומכת"ר נר"ו לומר לספרא רבה ליכתוב אגרת אל השר האדון ר' אנשיל די רוטשילד, יצ"ו להודיעו כל התוכן שכתב לו בקודמת פן אהי' אני או ח' רומכת"ר נר"ו בעיני זולתנו כסתתעע כי הודעתי לאנשי שלומנו מה שכתב מני"ר הנאון ח"ק נרו אל האדון הנז' ואחד מאנשי שלומנו מ[ס]ב עם האדון השר הנז' ושאלהו על האגרת שקיבל מעה"ק ירושלם ח' והשיב לו כי לא בא אליו שום אגרת מעה"ק ירושלם ח' על כן יבאו דברי קדשו להעיד על אמיתת דברי ולהודיעו גם כן את כל הקף האגרת הראשונה כל אשר כתב נגד לעווינשטיין ימ"ש ושהחרימו אותו ואחשוב שיש בידם העתקה ממה שכתבו אליו, ואם לאו וודאי יהי' רשום בזכרוננו של רב ספרא נ"י מה שכתב אל האדון ההוא, ועצה טובה קס"ל כאשר יאות לכל מי שיש בידו הנהגת הצבור שיה"ל פ[נ]קס העתקות מכל האגרות שהוא כותב לוולתו וכן מכל השטרות שמוסר ביד זולתו מכל וכל ישאר בידו העתקה נכונה, וגם אם יהי' נחוץ לשלוח האג' ולא יספיק הזמן להעתיקו יכתוב הסופר עכ"פ כל הרשום בזכרוננו בספר וחי' לזכרון.

סוף דבר כופלני דברינו שאיננו מאמינים כלל בהבטחת השר מונטיפיורי הי"ו שלא יעשו דבר שלא לרצונכם, ואחרי בקשת המחילה [הנז'] נאמר עתה בפירוש שאם תחרישו ולא תתנגדו לבנין בית החולים ידינו משוכות מפקידות ירושלם ח' ולא מאותו מעם

(1) בית החולים ובית הלמוד

(2) ולא תקום ולא תהיה,

שכתבתי לבד דהיינו שמפסיד לחברת חרוה"ק¹, כי אם באשר כל היסוד והבנין הם לבנות אשרה ולהכניס צלם בהיכל להביא מינות ואפיקורסות לאה"ק ת"ו ככל אשר כתבנו כבר באר היטב, ולכן לא הרפסנו גי"ק הקודם כי שם כתוב "ואם הם רוצים לבנות בתי חולאים כאשר התננינו ב[חנאי שלא יהי' גרמא בנויקין וכו'] ולא כן עמנו כי גם אם לא יהי' נזק במסמך, דררא דנפשות קא חוינן הכא, ודי ברופא ששלח שג"כ איננו מן ל"ו צדיקים, אולי חור בחשובה שם עכ"פ כיון שהלך לסדינת הים המזרחי אין ספק שאכל שם נז"מ², אבל כל זמן שהוא לבדו נשאר אין בו חשש כל כך ואולי א"י החזירנו למצב וילך בדרך הישר, אבל אם יבנה בית שתשרה עליו רוח מוטאה ח"ו בעשייתו, ובו יחרבו הסינים, אין נגיעה אשרה גרועה מזו, ומתחלה לא היתה כוונת השולח אותו רופא ששלם לו שכרו על שלוש שנים כ"א על סמך שככלות שלשת השנים יעמוד בית החולים על עמדו; ולא חננה דעתכם באמרו שלא יעשה בלתי רצונכם ולסבת זה תשאו לו פנים ותשתקו לבנין בית החולים, אל נא רבותי כ"א יאמרו נא יראי ה' בפירוש שלא יעשה בה"ח, כי בשלמא אם הייתם מסכימים ביסוד הבנין ורק בחלוקת החדרים תחתיים שניים ושלשים הייתם חלוקים עליו או בסדר מערכת הבית, לחי שיאמר שלא יעשה דבר אם לא הכל לפי רצונכם, אבל כאן שאחם חלוקים על הבנין כולו אין מקום לדברים אלה כ"א יאמר שחור בו ולא יבנה הבית כלל ועיקר והכסף ישיב לבעליו על כן נאמר היום כיון שיצא מפיו שלא יעשה שלא לרצונכם אם החרש תחרישו כעת הזאת, דעו נא רבותינו דשתיקה כהוראה ואז נמשך ידינו מן הפקידות דעיקר"ת ת"ו. הביטו נא וראו העלבון שאנחנו סובלים, ואמינא ולא מסתפינא שמתחלת הביונות האשם תלוי הרבה בשר הנז"מ³ שהחזיק ביד רשע מוציא דבה, ואחרי שכבר שמע מאתנו שהוציא דבה עלינו, העיו פניו לומר לנו עדיין שאדם הגון הוא וגם הרכין ראשו למין לעוונשטיין ומ"ש שיקבל מעות פפד"מ אשר כל ישר לב אמר עליו שלא עשה בזה כהוגן, אבל ידענו את האיש ואת שיחו ואינו שוה בנזק הרבור עליו, ולא על המלגלג וכו' כ"א על המברך און על הנושא לו פנים והמחפה עליו אנו מתרעמים, ולא ידענו הטובה שראיתם מ[נ]נו⁴ לפי ערך הנשיאת פנים, הן חלק צדקה הרבה בא"י בהיותו שם בשנת תקצ"ט, אבל כיצר היתה החלוקה וכמה הגיע לכל ת"ח עד שתחפו עליו וחשאו לו פנים כל כך, הלא ידענו שגם עם חתימת השמר [של י"ש] פאר ענוים⁵ נשאתם אחור למענו והפסדתם פירות של שנתים, ועכ"פ איננו מבקשים ח"ו שחזבעו עלבוננו ממנו ולא שום דבר

(1) תרומת הקדש, כך נקראה הקופה של רצ"ה לעהרן לטובת ד' ארצות (ירושלם, חברון צפת וטבריה). וחשוא מוב ירושלם, מ"ו.

(2) נבלות ושרפות. (3) משה מונטיפיורי. (4) ממונטיפיורי.

(5) ישיבת פאר ענוים שנוסדה ע"י "הגבירים אשר בעיר" ליוורנו יוסף רפאל ואברהם פרנקו ונזכרת עוד ברשימות הישיבות משנת תק"ח, המעלות לשלמה דף ק"ג.

הנוגע לכבודנו הגם שהיה מן הראוי לכם לעשותו, אך כבוד שמים לא [נחלל] במה שנוגע לבנין בה"ח ההוא, בזה לא נשא פני איש ואף אדם לא נכנה, ואם אחס הניחוהו לבנות בית נפרסם בשוקי אבראי כי רק לסכת זאת משכנו ידינו מפקידות עיקרית ת"ו ונתעסק בעד יחר ג' עה"ק חיבב"א. ואם פלטה קולמסנו איזה דבור קשה אשר אמרנו לסופר ויכתוב [לכם לאלקי] קנאנו הקנאה הגדולה הוואה שכבר הודענו לכם תועבת המין⁽¹⁾ שהציע ראשונה הבנין ההוא וכל הכתוב ממנו בענין [ה]הוא וה' לא יה' בע"ה, והסכמנו לפרסם בדפוס ג"ק מן ה'חשרי שעבר הן למען הכתוב [בו] נגד אויבינו המין קירכהיים⁽²⁾ ודעמ' והן למען הכתוב בו מן בית החולים שאין לכם חפץ בו ומינה לא תזעזעו, ועמכם הסליחה רבה ועל כן יאמר את והב בסופה⁽³⁾.

חזרתי לענין ראשון, יודיענו נא מי ומי הם הבחי דינים הקבועים בעיקרית ת"ו ומי הם זמ"ה, למען שואלינו דבר. ונסיים בדבר טוב. כבר הודענו מומן לזמן משנת חקצ"ו ואילך בשעת שילוח הדמים באמצע או בסוף הקיץ סח] תוכו מן דבר טוב שהרים אחריו הגביר ס' גראדים ע"ה בבורדאוס בצרפת קרן לעשות פירות [לשובת] ירושלם ת"ו שעולה בקירוב ר"ן פרנק של צרפת בשנה ושומן החשולם הוא באמצע קיץ סוף חסון או חחלת אב, גם בקיץ שעבר הגיע זמן פרעון שנה אחת, וכאשר הייתי בדרך אשתחיי אשתחיי, וב[ב]אי הביתה אחרי המנוחה מטורה טלול הדרך וצורפיו נוכרתי מה שבקשו הלואה וכתבתי להנבאי דא" בבורד[אוס] הגביר ס' מרדכי ז"עטר הי"ו שיבקש מבן הגביר המקריש שיחן איזה שנים קדם והרכין ראשו לחת בעד שלש שנים דהיינו שנה א' כבר הגיע זמן פרעונו ושתי שנים הקרים הרי זה שבע [ס]אות וחמשים פראנקען, ותמורתם ציינו להסותרים ס' רוקירבו וחברו בבירוס [למלק נ]גד שטר קבלה מרומכת"ר וארבעה דעמ' נ"י ומסומן 1240 הסך g 3160. היינו שלשת אלפים [ומאה] וששים גרוש. וודאי יחתום הרב הסובהק מוה"ר פרחי נ"י עמ' ואחריו כבר] [הרב כסהר"ר חיים משה פיזאנטי נ"י והשנים האחרים יבחר היושבים ראשונה כמו כסהר"ש [מאג'ר] נ"י וכסהר"ב מאיר מנחם דאנון נ"י, ונצפה להתבשר מהר מהקבלה הנכונה. ומ[כאן] שחברי" פקוא"ם הי"ו אמרו שאותן י"ד הקושרים נגדנו אינו מגיע להם פ"ק מן הבא על ידנו⁽⁴⁾.

לנחת ראינו מג"ק שיחפלו בעד השר [הגביר] כ"ה שמעון וואלף די רוסשילד יצ"ו למען יגדל ביראת ה' וה' לגפן אדרת, וחלה"ב [כי] עד הנה לא סר תומתו ממנו ולא נמר ריתו יה"ר שיה' כן כל הימים, וא"ה נעתיק דברי קדשו ונשלחנו

(1) לודויג פיליפסון, שפרסם קול קורא בשם הקהלה ממגדבורג ע"ד בנין ביה"ח בירושלם.
(2) הסופר והחוקר רפאל קירכהיים. (3) דברים כ"א, י"ד: מלחמות ה'—מלחמה של עוסקין בתורה אהבה יש בסופה. והשוה קידושין ל' ע"ב וברש"י שם. (4) הוספה בכתב אחר.

להגביר [ר"ש] היו למען יראו עיניו וישמח לבו. כבר הודענו לרומכת"ר נ"י באחת הקודמות שקבלנו לנכון ההסכמה לספר דברי שלום⁽¹⁾ ומצאנו בו כמה טעיות שנפלו בדפוס והעלנוה כאן על סכבש הדפוס בתוך [קונטרס] בעניינינו ועשינו בו כמה הגהות מוכרחות. וישגיח נא רומכת"ר נ"י כשידפיס גוף הספר שידקדק ה[רב]ה בעינא פקחא לנקותו מכל שגיאות כי הן הן דברים העומדים ברומו של עולם, ובאחרת ימחול נא מני"ר ח"ק נר"ו — לומר לר' ספרא נ"י לפרש לנו מלת „אודייחא“⁽²⁾ אשר כתובה בהסכמה הנ"ל בתוך המאמר השלישי המתחיל „דבר מלך שלטון וכו'“ כי לא ידעתי לפרשה וגם לא מצאתיה בערוך.

ושל' תורתו יגדל כנה"ר וכנפש נאמני אהבתו, המשתחווים מרחוק מול הדרת כבוד קדושתו, אומרים שלו' באה"ר לעומתו והמצפים לתשועת ישראל וגאולתו פקדי ואמרכלי ערי הקדש תובב"א יושבי עיר תהלה אמשטרדם יע"א. אחוז בחבלי אהבתו כו"ח באישון לילה גם בשם חבריא יקריא היוו המשתוקקים כמוני לחש"ה.

הק' צבי הירשל לעהרן ס"ט רה"ו

רב חביבנו גאון נר"ו. כרי למעט בתוצאת הדואר הנחנו בזה האגרת אל הסוחרים בבירוס שבה צוינו להם כנ"ל לשלם נגד שט"ק⁽³⁾ חתום מידך ואתו עמו הרב כמהר"ש מאגאר נ"י והרב כמהררי פרחי נ"י והרב כמהר"ם בנימין מנחם דאנון נ"י והרב כמהר"א משה פיונסי נ"י הסך 3160 גרו"ש, ישלחו האגרת הנ"ל ליד הסוחרים הנ"ל בבירוס ויקבלו נגדה הסך הנ"ל, אכן ישגיחו על האג' היטב כי זולתה לא יוכלו לקבל המעות. ושל' תנינא.

4. ב"ה לעה"ק ירושלם תוב"ב

אמשטרדם יום שנכפל בו כי טוב ויו לחדש ניסן

הדרת מלך לפ"ג

למרבה המשרה ולשל' אין קץ, להכין כסאו ולסעדה עד עת קץ, האי ניהו מעלת חוד כבוד רבין חסידא קדישא נזירא ופרישא, בוצינא דנהורא, עמודא דדרא, רב האי גאון המופלא, בנסתר ובנגלה, וכבוד ד' מלא, ראשון לציון ר"מ ור"מ דעה"ק ירושלים תוב"ב, כמהר"ר חיים אברהם גאגין נרו יאיר כאור הבתיר,

מראש מקדמי ארש מצלינן לחיי מלכא וכל אמבוהי דילי' יאריך ימים כשני אליה, דשן ורענן שקט ושאנן, ועיניו תחוינה בבנין העיר על תלה והארמון על משפטו ישב ושם נשב איש תחת גפנו ותחת האנתו ונגילה ונשמחה גם יחד.

(1) השוה למעלה עמ' 96 הערה 6.

(2) וזכור בירושלמי שביעית פ"ח, ה"ב (ופירושו שם המשרת הסך בשמן את המתרחצים).

(3) שטר קבלה.

צופים אנחנו על סכתבנו הקודם מן ז"ן אדר שעבר ועל קונטרסינו אמת מארץ א' וב' ⁽¹⁾ ששלחנו לרומכת"ר נרו. בינחים נכבדנו בגי"ק מן י"ט לחדש טבת עם שתי אגרות הרצופות בו אחת להשר משה מונטיפיורי הי"ו וא' להשר האדון כמהר"א אנשיל די רומשילד הי"ו אשר שלחתי לבעליהן עם אג"ש לכאז"א, ואבא העירה אל מעלת החה"ש ספרא דבי רב נר"ו ששכח לכתוב בתוכן יום הכתיבה ואותה אל השר משה מונטיפיורי מהרתי לשלוח ולא הוספתי בה כלום אבל באותה אל האדון ר' אנשיל כתבתי יום י"ט טבת התר"ר לפ"ק שוב נכבדנו בגי"ק מן יו"ד שבט ונהנינו מן כל הכתוב אפס עד כאן לא עשינו ממנו שום פרסום ולא יסכים הזמן היום להאריך בזה, אך זאת באנו לומר כי תמהנו מראות בשני גי"ק הנ"ו שלא גמר עדיין מתן דמים להרב הזקן נ"י ⁽²⁾ עד כי יבאו דברינו הלא מראש מקדם כתבנו ושנינו ושלחנו לרומכת"ר נר"ו שישחווה עמו ולא אבה שמוע אלינו, וגם אחרי שנודעה לנו הנאצו הגדולה במה שחתם נגדנו יעצנו לרומכת"ר נר"ו להשתוות ומכש"כ אחרי שחזר בו והבטיח לכתוב כתב חזרה ווראי נכון לתת לו מה שמגיע לו וגם שמעתי שרב חביבי גאון אב"ד דרמשק נר"ו עשה השוואה ביניהם ואין אחר מעשיו כלום וכווראי ראוי לתת לכסף מוצא לידו, ולא יטה רומכת"ר נ"י אוננו לדברי העומדים סביביו אשר שמעתי כי יש אשר לפעמים ייעצוהו עצה שאינה הוגנת כי אם מיד ובלי איחור יגמור הכל ושלום ע"י ועל רבנך, הן כתב חזרה ובטול צריך ליתן ולא שישלחנו ליד וולתי לשלחו אלי כאשר נשמענו לי מדברי מעלת הסופר החה"ש כמהר"א ⁽³⁾ הי"ו כי אם ישלחנו אלי. אך אל יעשה זה עיכוב במסמן המגיע לו ודי בהערה זו, ומתרגם אני על היועצים ההם שבסבבם לא שמע רומכת"ר נר"ו לדברינו מן כ"ג אדר ראשון שעבר שכתבנו להשתוות עם הרב הזקן נר"ו, ונסתבבו לנו כל אותן הביונות.

ואחרי שמעי אולא לה תמיהתנו שהיינו תמהים לנפש צדיק וקדוש אלקים כט"ב ⁽⁴⁾ אשר לא חש לדברינו במכתבנו מן י"ג ניסן שעבר בענין בית החולים שכתבנו מעם הששי לסירובנו לשמוע למבקש מאתנו לסייעו בזה, באשר ידענו ברוע מהות הרופאים שבתו"ל, ווראי כי גם בזה שמע לדבר וולחו ולכן כתב בינחים מה שלא יכון כמ"ש בקודמת, ואני במקומי עומד ומצטער על שריפת התורה ובטול העבודה, ככל אשר כתבתי כבר, ושמעתי בשם הרופא סי' פרנקל שם שהשר משה מונטיפיורי

(1) קונטרס אמת מארץ, ג' מכתבים מירושלם. על עניני חלוקת הצדקה באה"ק. ב' חוברות, אמשטרדם, תר"ג—ד'.

(2) ר' יהודה גבון.

(3) לא ידוע לי. (4) כמוהו ירבו בישראל?

היו דעתו לכא שמה ובודאי דעתו לגמור את אשר יום לעשות אם לא יעמדו כנגדו בכל תקף ועזו ואזי נחרבה ח"ו א"י ח"ו מכל וכל. והנה כבר כתבנו בהקודם ששמענו שעני אחד חל"ש בשוק אבראי ועל זה כתב לי מהר"ר ארי' הנאמן⁽¹⁾ ה"ו שצריכים לשכור בית להכנסת אורחים חולים שאין להם מלון, ודבריו טובים ונכוחים אך מה שכח לעשות קבוצ' בפומבי על ענין זה הם דברי שגעון כי זה ממש לתת אצבע בין שיניהם של המינים הרוצים לבנות בית החולים, אבל משמים העירוני לבקש נדבה בשם „עזרת מצר“, אם יצליחו ד' שיעשה פרי תנובה, ישחמשו בחלקם שיעלה מאותה הנדבה לשני ענינים, א' לתכלית האמור, האמנם כי נפלאתי על המאורע אחרי שרב חביבי הרב המובהק מהר"י פרחי נר"ו סיפר בספר טוב ירושלם מענין קופת בקור חולים, ואיך יעלה זו בקנה אחד עם המאורע, עכ"פ יתאמצו מיר לחזק בדק קופת בקור חולים, ואם יעשו זה לשם שמים טובטחני שיגיעתנו בקבוצ' הנדבה לא תהי' לריק הגם שדברינו לא עשו רושם עריין, א"ה נשתדל בזה אחר הפסח ובפרט אחר קבלת דבריהם לתשו' על הקודמת בענין זה. הא חרא ואידך תליתי ד[רכים] בחדרי למוד התורה לתשב"ר⁽²⁾ אשר נמצאים שמה ויודע למנ"ר נר"ו כי איש פולין א' בשמו שלמה זלמן מאוגוסטאו שלח אגרת מטריסטי להרב הגאון דוולאזין נר"ו⁽²⁾ והיא באה ליד זרים ובתוכה הטיח דברים על הררי השב"ר שם וכחכ שאלו ידע זה לא הביא בנו שמה, לכן על רומכת"ר נ"י המצוה לברוק החדרים אם ח"ו יש בו דבר שאינו הגון יתקנהו [וי]ורו המלמדים ללמוד באמונה, והוא ענין השני שיוכל להשתמש בו מחלקם אשר יעלה בעה"י מנ[ד]בה ההיא אם חפץ [ה' בדינו] יצליח ולכן קראתי הנדבה עזרת מצר, שיהי' על ידה עזרה להנצל מצר הצורך הרוצה להחריב ח"ו א"י, בתחב[ו]ל[ו]ת שמכנים בלב בני אדם.

ועל מה ששאל בנין אותן מ"ו למרין שבאו אשתקד מפרנקפורט דמיין ע"י השר משה מונטיפיורי היו הלא לאמונה יעיד כי אנחנו לא כתבנו להם שלא יקבלו הסך ההוא כי אם מטוב לבם ויופי דעתם ששפטו מישרים כי לא יאות להם לעשות לנו הבזיון לקבל שצף כסף ההוא, באשר הי' צריך לבא על ידינו, ואיך יתכן שיבקשו מאתנו ליתן הסכמתנו לבנות אותנו; אם באמת חסו על כבודנו אוי יכתבו אל השר עוד פעם שאינם רוצים לקבל המעות ההוא מיד וזולתנו באשר בא מהם חסיד על ידינו וכדי בזיון וח"ה, אבל אם יסכימו הפו"ם דפרנקפורט דמיין שיעבור הסך ההוא על חשבוננו אוי יתנו שט"ק כאלו בא מדינו, אך מה שכתבו רומכת"ר נ"י שאני אעבירם על חשבוננו והם ישלחו שט"ק כמשפט הראשון שהי' באים על ידי, במכת"ה

(1) ר' אריה בר' ירחמיאל מוויילנא, נאמן כוללת האשכנזים.

(1) לתינוקות של בית רבן.

(2) ר' יצחק מולוזין, בנו של ר' חיים מיסר הישיבה.

הכל ורוח הוא כי באופן זה לא יתוקן ח"ה ולא בווינונו כי מתיכן ידעו הפו"ם⁽¹⁾ שעשו כן וכי יאות לנו לשלוח להם השמ"ק שיחנו אבל אם יכתבו אליהם כדברים האלה זה יהי קדוש ש"ש, וכדברים ההם ממש יכתבו להגבירים הפרנסים של פרנקפורט דמיין וגם יכתבו להם שכן כתבו אל השר, ואל השר יכתבו כי כן כתבו לפו"ם דפרנקפורט דמיין, וישלחו הכתב לידינו ואנחנו נשלחנו לפרנקפורט דמיין, כך אני משיב לפי מה ששאלו מאתנו רשות מספיק ואחרי שהודיעו לי סירובם הקודם, ה"ו קידוש השם אילו יעשו כן כמו שכתבתי, וההפך בהפכו, אבל אילו לא שאלוני ולא אמרו לי דבר לא עלתה על דעתי לומר להם שלא יקבלוהו, כי לא הייתי הפיץ שיפסידו עניי א"י ח"ו למעני אף כל מאומה, אבל אחרי נשאלתי מרומכת"ר נ"י ומן הרבני מו"ה ארי' הנאמן נ"י בעד כולל פרושים אחת ושחים ושלש, האמת יורה דרכו והשבתי כהלכה.

צר לי למאד כי מוכרחני להביא אומר מן החדש אומר מר ומכאיב, הן התאפקתי והחרשתי זה כמה שבועות מבלי העתיק ושלוח שמה הביונות שכתב בינתיים בכמה קונטרסים בפומבי כנגדי אותו ליפמן לעווענשטיין ימ"ש, ואילו מלבו הרע כתב עוד הייתי מסכים עם דברי קדשו שכחוב „ומכאן ואילך אין אנו מספלים להשיב חשו' על חלומותיו ועל דבריו וכו' וכו'“ אפס היום החרש לא אוכל כי כתוב בגאזיט של פפו"ם, וכמנהג וכסדר לא כתוב שם מ' הביא אותו המאמר לבעל הגיוס"ו אבל כנראה הוא מאוחו לל"ש ימ"ש, „שבאה אגרת משם ירושלם תוב"ב מן ג' יאנוואר למינים שהוא י"א טבת שמענים ומצירים שם לאשכנזים (דייטשען, פירוש מבני מדינת אשכנז) באשר קבלו עלינו בפי הגאזיט"ס של 18 סעפטעמבער ומונעים מהם ההספקות הניתנות לשמם מפפד"ם ונוסף עוד שעושים להם יסורים קשים ומרים ויש מהם שכפו אותם באיומים ושאר תחבולות לחתום כתב שיחפרסם במדינות אלו והתפשרו עם נוגשיהם ומכניעיהם שיקבלו עליהם מכאן והלאה שררוהם וישתקו. אותן שסרבו לחתום רדו במ הנוגשים ורדפו אותם ובתוך החותמים נתחלק סך ששה אלפים גרו"ש. הכניעה של העניים אשר בירוש' הוא מצד עצמו דבר עמל ואון וביותר אחרי שיש בכל עיר ועיר מסדי' אשכנזי חבורות להספקת עניי א"י וגם מכאן נשלח כל שנה סכים מסוימים להחבורה לחלקם בא"י. והנני שולח עם הנוכ"ח ב"נ⁽²⁾ העתקה בלשון אשכנזי אות באות ביד אוהבנו הרב המופלג מוהר"ר דוד מעבלי הלוי נר"ו ובוה יקבל עוד תרגום הנאמר בסדר בלה"ק, ולמיחש מבעי שהקורא אותו המאמר בגאזיט"ו אם אינו דר בפפד"ם יאמין שיש ממש בדבר ויקפוץ ידו מליתן.

(1) פרנסים ומנהיגים,

(2) בגליון נכתב,

עוד. וחזק מזה חלול השם וחלול כבוד הרב המופלא הצדיק מוהר"י ענתבי⁽¹⁾ נר"ו, לכן נראה לי היות מן הדין הפשוט שרומכ"ח ובית דינו הצדק יעשו הכרזה בגורח חמורה בכח חוק"ק שמי אשר כתב שמין מנהו של המאמר הנ"ל לפד"ס יודה ויאמר מה שכתב, כי יוכל להיות שאותו המין ל"ש ימ"ש זיף מה שנכתב לו וסבב הכל על האשכנזים לעורר תלונות אנשי מדי' אשכנז והכותב כתב על הספרדים, כי הלא יחדיו האשכנזים לא חתמו כלום כרי להדפיס. ויהי לו אמתלא שלא להודות, לכן יגורו בפירוש על מי שכתב ביום ג' ינואר שהוא י"א סבת שעבר איזה דבר על אותו ליפמן ל"ש ימ"ש בפרנקפורט דמיין ויחפרסמו העושים במחשך מעשיהם ויעמידוהו לדין איך שקר וכחש לומר שמונעים מהם הספקתם ואנחנו שולחים לבני מדי' אשכנז לכאור"א חלקו ומה הם היסורים שעושים להם שם הלא שקר וכזב וחזקת מלשני בסתר. ואם יודה על עונו לא יענישוהו אבל יכתוב לפניהם הודעתו ויקיימו חתימתו. אבא העירה על אודות ס' דברי יוסף⁽²⁾ לר' יוסף שווארץ מילדי האשכנזים הנרפס שם והדרת קדשו נתן הסכמתו עליהן ראיתי ציצין המעכבים אבל בתוכם לא בא דבר החמור בעיני למאד הכתוב בסופו בהקדמה לתבואת הארץ, וז"ל "כי ידוע שמקום עיר הקדושה כעת אינו המקום שהיתה בימי קדם וכו' עכ"ל. כך כותבים הגויים מספרי קורות העתים ודברי הימים ובעיני דברי מינות הם כי הלא שם נמצא ושם הוא כותל המערבי שלא וזה שכינה משם⁽³⁾ ולו יהי שנתקטנה העיר או שחומת העיר שהיתה באמצעה היא עתה בסופה אין לומר על זה שאינו המקום שהיתה בימי קדם, אולי גבה לב הסתבר לומר כן כמ"ש שקבר שמואל הנביא אינו במקום שאומרים עליו כי שם הוא, הגם שבוודאי ג' נודע שם מדברי רבינו האר"י הקדוש זלה"ה⁽⁴⁾ עכ"פ מ"ש על עה"ק ירושלם ת"ו בעיני דברי מינות הם, ולשרי לן מר נ"ר נרו שעליו המצוה כיון שהסכים על ספרו שיגזור על המדפיס שלא יוסיף להדפיס בעדו עד שיראהו מני"ר נרו תחלה, ואם ימצא בו דבר שאינו הגון ישליכהו החוצה. ומדי דברי בו לא אחדל גם זה שבכתבי פלסתר שהדפיס אותו ל"ש ימ"ש כתב שר"י שווארץ בירושלים כתב לאחיו ר' חיים שווארץ נ"י הרב בהירבען בחוץ שאר דבריו כזה: "כבר נדרשתי פעמים שונים מאיזה אנשים גדולים באירופה לחוות דעתי

(1) ר' יצחק ענתבי,

(2) חלקו הראשון שנתפרסם בשם "תבואות השמש ובו ארבעה מאמרים א' כדור הארץ, ב' אילת השחר, ג' צל המעלות, ד' דרך השמש שחברתי אני הצעיר יהוסף שווארץ מילדי האשכנזים יצ"ו (ירושלים תרי"ג).

(3) ילקוט שמעוני, מלכים א' רמז קצ"ה,

(4) תבואות הארץ פרק ג' (במחקרו על רמה ורמתים צופים), וגם הידיעה על דברי האר"י לקח ר"צ לעהרן מהערתו של ר"י שווארץ שם; והדברים מוסבים שם על קברו של אלקנה,

בענין המלחמה של ר' הירשל לעהרן וצד [שכנגד] השבתי: ומשמע ודומה ומשא"1)
עכ"ד. וכתבתי למהר"ח שווארץ אם אמת הדבר שכן כתב אליו אחיו ר' יוסף, ואך
באה אגרתו ליד ל"ש, ולא השיבני דבר או חצי דבר, ולא ידענא אם אידון ב'
שתיקה כהודאה, אכן אם כן מה עילה מצא בי ההוא שהשיב, ומשמע ודומה ומשא,
הן ידעתי שהוא שונא לי מתמול שלשום כי הוא ה' אחד מאותן שרצו לעקל
מעות א"י שבידי עד שאעמנך עם] הם לדין ונתבטלו דבריהם וה' כלא ה', אך
וכי משום כך מותר להחזיק בידי רשעים מינים ואפיקורסים וביר ב[עלי] מחלוקת
ולהראות פנים בדבריו ומשמע ודומה ומשא, כאלו יש ממש בלעז שמלעיון עלי,
ובעצם דבר שנאתו ש[הוא רוצה ל]מול חלק יותר בוודאי הדין עמי כי כוונתי רק
לעשות הטוב לכל והוא לטובת עצמו על כן יאמר; וכי אילין נטורי קרתא אינו
מחריבי קרתא. קנצי למלין מצטער אני תמיד על מה שהעולם מחזיקים אותי בתורה
ועבודה למה שאין בי לא מינה ולא מקצתה, ואיני רואה את כל מאומה כי אם
התעסקות בעניני א"י שתלב"ה אין בי שום דופי בענין זה והכל אמת וצדק מה
שמשבחין אותי בענין זה.

ומהודענא בזה שצוינו כהיום להסוחרים ס' קונשטאנט ריקרבי וחברו בבירות
לשלם לרומכ"ת נ"י נגד שטר קבלה חתום מיד"ק ואחו עמו הרבנים המובהקים
החכמים הכוללים כמהר"ש מאגאר נ"י וכמהר"י פרחי נ"י וכמהרמב"ם דאנין נ"י וכמהר"ר
יאודה בכ"ר שלמה הכהן נר"ו ומסומן - № 277 הסך g. 7750 היינו שבעת אלפים
ושבע מאות וחמשים גרו"ש טורקאיה מחיר חלק כוללם הי"ו מפרי קבוצתנו בעה"י
ברביעית שנה עד סוף אדר שעבר בצרוף הנשאר עוד שזכותם משילוחים קודמים,
ונצפה להחבשר מהר מהקבלה הנכונה בעזרתו ית"ש. גם צוינו להסוחרים הגו"ל
בבירוס לשלם נגד שט"ק חתום מיד קרשו נ"י לבד ומסומן № 278 הסך g. 220 היינו
מאתים ועשרים גרו"ש מחיר הספרים ששלח רופמכ"ת נ"י, והיינו מאחי ידי"ן מו"ה
יעקב מאיר לעהרן נ"י מחיר ס' חוקי חיים וס' מנחה טהורה ומנהגי ירוש'

יוד פלורין — f. 10

מסני כנ"ל י"א פלו' וחצי 11.50

מאחי וחתי הרבני מו"ה עקיבא לעהרן נ"י

מחיר ס' חוקי חיים ה' פלורין — 5.

מחברינו הרבני מו"ה ולמן רובענס נ"י כנ"ל ה' פלורין 5

הרי זה יחד שלשים ואחד פלורין וחמשים פרוטות f. 31.50

ינוכה מזה שכר ההבאה מחמן להכא 6.50

נשאר הסך חמשה ועשרים וחובים (פלורין) דמדינתנו f. 25.00

(1) בראשית כ"ה, י"ד; ורמז בזה שהוא בין הישמעאלים ועושה כמנהגם: שומע, שותק

שיעלה באומד לסך ר"כ גרוש הנו"ל, ונצפה שיגיעו ליד"ק לנכון. אחפץ להעתיק בתפלה בעד ק"ק פרישבורג המפוארה שבמדינת אונגריה, שם עדיין הרבצת תורה ועבודה חמה, ועתה קמו עליהם חרבות אנשים חסאים לעשות שם חרשות, אשר לא שערום אבותינו ובוודאי גיב לבסל הרבצת התורה ונדרשתי לכתוב לא"י ת"י שיעתירו בעדם למען ירחם ד' ויפר עצת הרשעים הקמים עליהם ויגריל חורה ויאדיר. ושלח תורתו יגדל כנה"ר והנשאה וכנפש נא"ה דורש שלוח' המשתחוה מרחוק מול הדרכ' קדושתו ומצלחה וישועתך והנני דושת"י גם בשם חבריא פ"ק וא"ם עה"ק תובב"א הי"ו הק' צבי הירשל לעהרן ס"פ

ע"ש לא ידעתי אם כבר כתבתי זאת בקודם ועל הספר אשנה ענין זה גם היום. כי במכתב"ה לא כוונתי יפה בגורמם על ראש"ו שלא יכתוב עוד כנגדי לחו"ל משמע שיש לו לכתוב רק שגורו עליו שלא יעשנו ובאמת אין לו לכתוב כנגדי מאומה והכל עמל ואון מה שכותב עלי ועד בשחק נאמן. וגם רומכת"ר נר"ו ידון מכבודו עצמו כי כנים דברי, כי בראותו כי נאמנה אהבתו אלי ולא ישא שמע שוא מלא דבריו גם עליו, וגם פיתה את מעלת שני הרבנים הגדולים הנבונים נ"י להתקשר כנגדנו לכן בין יבין את אשר לפניו כי יגורו עתה על כותבי פלסתר להשמר בדבריהם שלא יתן מקום לבעל דין לחלוק ולחלות במ בוקי סריקי כי"א יגורו שלא יכתבו שקרים על פני חוצה, ואמת אין להם לכת' כנגדנו אף כל מאומה וש"ת.¹

5. ב"ה לעה"ק ירושלים תובב"ב.

אמשטרדם יום ד' ע"פ י"ד ניסן ה'תר"ל לפ"ג.

רב ברכות לראש צדיק צדקות אהב האני ניהו מעלת כבוד רב חביבנו גאון הרב המופלא וכבוד ד' מלא כנסתר ובנגלה, חסידא קדישא. נזירא ופרישא יהא תנא ירושלמא דנהירין לי שכיילי רבולי הלכודא, ארי רבי עילאה כמה"ר חיים אברהם גאנין ר"מ ור"מ בעה"ק ירושלם תובב"ב מן אברהם יה"י בעזרו.

מראש מקדמי ארש מצלינן לחיי מלכא וכל אמבוהי דילי, יאריך ימים כשני אליה' דשן ושאנן שקס ורענן, ועיניו תחזינה בבנין העיר על תלה והארמון על משפטו ישב ושם נשב איש תחת גפנו ותחת תאנתו ונגילה ונשמחה גם יחד בב"א²). צופים אנחנו על מכתבנו מאחמול ששלחנו דרך מארסעליע ולאפס הפנאי לא יכלנו להעתיקו מלה במלה. ולמיחש מבעי שמא לא יגיע ההוא אל נכון ליד"ק על כן באנו היום שנית כי כל מה שאנו מדברים בענין ההוא יותר, נראה לנו הדבר יותר נכון ולמהר

וסובל. ואחיו של ר"י שווארץ היה מפרסם את מכתביו בזמנם, והשוה, למשל, Orient, 1841 ג' 40, (המכתב נעתק גם לעברית ע"י קלמן שולמן בספרו "הראלי").

(1) ושלמא תניינא,

(1) במהרה בימינו אמן,

לעשותו. ויאמין לנו מני"ר נרו כי לא באשר נתפעלתי מן הבויונות שבוינו אותי המינים ההם סקדש כתבתי ואכתוב כזאת, כי אם קנאת ד' צבאות תעשה זאת באשר מאותו המאמר שכתבו והדפיסו מחדש נראה בעליל מה בלבם של אותן האנשים הרוצים לבנות בית החולים ובית הלמוד, הן כבר שניתי ושלשתי לצייר הצרה המסתעפת מאותו בית החולים שהמציא המין פיליפואן לבנות שם בעיקות ח"ו, ונספח אליו בית למוד כתב ולשון לען, עחה חור ויצא באריענט № 9 ארטיקעל באריכות על אותו ענין, בלי חתימת שם הכותב, אפשר אעפ"כ מא' מן המינים ל"ש וק"ה⁽¹⁾ ימ"ש, וכתבו סתם שיהי נראה כאלו זולתם ג"כ מסכים בדבר, ובאשר בעיני הדבר נחוץ שלחתי אתמול העתקה ממנו בלשון אשכנז ליד ידי"ן הרב המופלא כמנה"ר דוד מעבלי שיף הלוי ה"ו, ומהרצוף בזה יראה מני"ר נר"ו העתקתה בלה"ק למען ידעו ויבינו יותר ויותר השעה הטמונה בחיק אותן האנשים המרבים כסף וזהב ליטע האשרה ההיא בעיקות ח"ו, ויבחנו כי באמת ובלי הפרזה על המדה צריכים למסור נפשם על הדבר הזה לבל יקום ובל יהי' הן בעה"י אין צריך כאן מס"נ⁽²⁾, אבל על דרך משל אני אומר כאן שאפי' מס"נ צריך ומכש"כ שלא לישא פנים אל השר מונטיפיורי בדבר הזה, וכבר אחז"ל קמאי דמס"נ על ק"ה אתרחיש להו ניסא והה"נ⁽³⁾ אם יקבלו עליהם מס"נ על פרצה זו יתרחש להו ניסא שלא יקום ולא יהי' הדבר הרע הזה. וידוע להוי שהמין פהיליפואן קרא צום היינו ועד של כל הרבנים והדרשנים שבמדינת אשכנז להחועד בקיץ הבע"ל באיזה מקום ותוך הדברים שיציע יהי' ג"כ בית החולים שהמציא הוא, וכבר השיבו לו כמה מן המינים והצבועים שיבאו לוועד, ואח"כ כרווא קרי בחיל לעשות כן ולא ישנו, וא"צ להאריך בזה שאם יוסכם באותו מושב לצים לבנות האשרה הנ"ו ח"ו, ולחת מעות צדקה דא"י לענין זה, אוי א"א להוציא עוד מעות א"י מאותן הקהלות שהרבנים יסכימו בזה, ולא יועיל בענין זה לא כתב לשר מונטיפיורי ולא כתב אל האדון ר"ש⁽⁴⁾, בעיני היותר טוב הוא שיתועדו מני"ר נר"ו עם הרבנים המובהקים רבני וחכמי ודייני ומנהיגי עיקות ח"ו, ובתוכו הה"צ הרב דרמשק נרו להטיל הר' רב"ן⁽⁵⁾ על מי שיבנה ויקים בה"ח ובה"ל בבכורו ייסדנה ובצעירו יציב דלתותיה⁽⁶⁾, ויראו לצרף עמהם גם רבני

(1) לעיונשמיין וקירכהיים,

(2) מסירת נפש,

(3) והוא הדין נמי,

(4) רומשילד,

(5) חרם דרבנן, (6) יהושע ר', כ"ו.

ממוני ודייני ק"ק פרושים הי"ו ונס יקחו חת"י מן הרב הגדול ח"ק מוה' אהרן משה סגוע צבי נר, ויכתבו גם לשאר ערי הקדש ת"ו שרבני וחכמי וטובי עה"ק צהר"ט⁽¹⁾ ת"ו ספרדים ואשכנזים יסכימו ג"כ שלא יקום ולא יהי' שם לא בירוש' ולא בצהר"ט ת"ו ולפענ"ד המוטב הוא שלא לחת מעם כלל לגורחם כ"א מטעם הנכון עמהם נסנו וגמרו וגורו שלא יקום ולא יהי' האספיטאל וחצר הלמוד שהסכימו בחו"ל לעשותו בעה"ק ירושלים ת"ו ויגורו בחר' על העובר על גורחם, וידפיסו כתבם שם וישלחוהו לחו"ל. סו"ד⁽²⁾ בין יכין רופמכ"ת נר"ו את אשר לפניהם ויאורו חיל לכבוד שמים לבטל את אשר יזמו לעשות, יהי נכח ד' פניהם וישאו ויתנו בדבר הזה היטב ואשר יתן ד' בלבבם יעשו רק אל ישארו בשב ואל תעשה, ואל יזמו בלבבם להסתין עד שיבא השר ויניעו לבבו ויניאו עצה זו, זאת לא זאת כי מעשה ס"ם הוא הנכנס בלבב אותן האנשים להפוך הקערה על פ' גם בא"י ת"ו, ולכן חזקו ואמצו ואל ירך בלבבם ולא תתרפו מלעשות מעשה לסתור טרם יבנו ויהי' קשה להרוס אחרי כן, ומשמים יסייעום ויהי' בעזרם.

ושל' וברכה מאדה"ש ומני אוה"נ הרש"ת המצפה לישועת ד' את עמו יחיש גאולחנו ופדות נפשנו ונעלה לציון ברנה בבי"א, פקידי ואמרכלי ערי הקדש ת"ו יושבי ע"ת אמשפרדם יע"א.

הק' צבי הירשל לעהרן ס"ט.

המוסגר הנכתב בלשון אשכנז ובכתב משימ"א ימחול לשלוח ליד ידי"ן הרב המופלג מעבלי שיף נ"י, ואחו הסליחה רבה.

6. ב"ה לעה"ק ירושלם תוב"ב 626.

אשפרדם יום ג' ח' לחדש חמוז ה'תר"ח מלך לפ"ג

למרבה המשרה ולשל' אין קץ, להכין כסאו ולסערה עד עת קץ, האי ניהו מעלת חוד כבוד רבין חסידא קדישא נזירא ופרישא, בוצינא דנהורא, עמודא דררא, רב האי גאון המופלא, בנסתר ובגנלה וכבוד ד' מלא, ראשון לציון ר"מ ור"מ דעה"ק ירושלם תוב"ב כמהר"ר ר' חיים אברהם גאנין נרו יאיר כאור הבחיר.

מראש מקדמי ארש מצלינן לחיי מלכא וכל אמבוהי דיל' יאריך ימים כשני אליה' דשן ורענן שקט ושאנן, ועיני החוינה בבנין העיר על תלה והארמון על משפטו ישב ושם נשב איש תחת גפנו ותחת תאנתו ונגילה ונשמחה גם יחד.

(1) צפת, חברון ומכריה,

(2) סוף דבר,

צופים אנחנו על מכתבינו הקודמים מן ו' וי"ג ניסן שעבר ותמהנו למאד על איחור ביאת המכתבים מזה"ק ירושלם וחברון ת"ו ולא ידענו מאי נידון ביה כי זה שני ירחים שלא קבלנו מחסן שום מכתב וזלת אנ' קטנה ככף איש מרופמכ"ת נ"י מן כ"ו אדר שעבר שקבלנו כ"ג סיון שעבר, נקוה שהחיים והשל' אחם ומהר תש"ה השמח נפשנו. ובעצם הדבר מה שכתב מני"ר נר"ו לשלוח כסף הקדשים ע"י ס' לאריללא, לא ירדנו לסוף דעת קדשו, אם טובת המקבלים הוא דורש בזה שיהי' טוב להם יותר לקבל מעותיהם ע"י ס' הנז', כי אם רק מצד ס' אלפאנדארי הי"ו באה בקשה זו שהפציר לרופמכ"ת נ"י אורות זה באשר פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו חלויים בס' הנז', שא"כ נוטה דעתנו שטוב יותר לשלוח ע"י ס' רוקירבי כמקדם מלשנות ולשלוח ע"י ס' לאריללא, כי כל זמן שאנו שולחים ע"י ס' רוקירבי, אם נראה שאינו עוסק באמונה אחנו הרשות בידינו לסלקו [משירות זה ולבקש] אחר, אכן אם נשלח ע"י ס' לאריללא הגם שנראה שאינו עוסק באמונה צריכים אנחנו לסבול הכל ולשחוק [ולא נוכל לסלקו] מדאגה מדבר [פן יחזן] את עצמו [על] זה ויעשה רעות להיושבים תחת ממשלתו באה"ק ולכן נמחין מלעשות בזה דבר עד אשר יבואו דברני רופמכ"ת בקרן ב, ועינינו מיהלות לחש"ה.

ובזה מהודענא שצוינו מהדש להסוחרים ס' רוקירבי וחברו בבירוס לשלם לרופמכ"ת נ"י נגר שטר קבלה חתום מיד"ק ואחנו עמו הרבנים המובהקים כמהר"ש מאגאר נ"י וכמהר"י פרחי נ"י וכמהר"ר בנימין מנחם דאנון נ"י וכמהר"ר יאודה בכ"ר שלמה הכהן נ"י ומסומן 317 M. הסך g. 4280 היינו ארבעת אלפים ומאתים ושמונים גרוש, בזה נכלל הסך g. 120 היינו מאה ועשרים גרוש למשמרות הלומדים על קבר אמנו זיע"א ואם ילכו להשתטח על קברה יתפללו שמה בעד המתנדבים לכך, והיה להם לזכרון; ויתר הסך הוא מחיר חלק כוללם הי"ו מפרי קבוצתנו בעה"י ברביעית שנה עד סוף סיון שעבר אחרי נכוי הסך ר"ן גרו"ש, ששלחנו להרב הזקן כמהר"ן נר"ו כאשר הותנה ביניהם. ונצפה להתבשר מהר מהקבלה הנכונה.

מחוך צערי וכאבי כי לא זכיתי לחש"ה על כו"כ⁽¹⁾ מכתבים על כן דברי לעזי וצויתי לסופר ליכתוב ואני חותם ולא אעלה עלי ספר. מה שהי' לי לכתוב כי עת לכנס.

ושלוח"ת יגדל כנהר וכנפש נא"ה דש"ת המצלח"ה⁽²⁾ וישועחו.

הק' צבי הירשל לעהרן ס"ט.

(1) כמה וכמה,

(2) המצפה לתשועת ה',

7. ביה לעה"ק ירושלם תוב"ב.

אמשטרדם עשיק כ"ד לחדש אדר תרז"ן לפ"ק.

אל האדו הגדול אשר בלבנון לפני שמש ינון ה"נ⁽¹⁾ מעלת כבוד
הרב הגאון המופלא וכבוד ד' מלא חסידא קרישא נזירא ופרישא
כל עובדותי שפירין וכל מעשהו בקדש כמחדרין מן המחדרין
האי חנא ירושלמא אר"י דבי עילאה דנהירין ל"י שבילי דכולא
הלמודא ד"מ ור"מ דעה"ק ירושלם ת"ו כמחדר חיים אברהם
גאגין נר"ו יאיר.

מראש מקדמי ארש מצלינן לחיי מלכא וכל אסבוהי דילי יאריכו ימים ושנים
כשני אלי' דשנים ורעננים שקטים ושאננים ועיניהם תחוינה בבנין העיר על תלה
והארמון על משפטו ישב ושם נשב איש חתה גפנו ותחת תאנתו אכיר בבי"א⁽²⁾.
צופים אנחנו על מכתבנו הקודם מן י"ב שבט העבר בהודעת פקודתנו שנתנו
להסחרים ס' מארק וקירבי וחברו בבירוש לשלם נגד שט"ק מיד"ק ואשר יבחר
לחתום אתו⁽³⁾ עמו ומסומן № 761 הסך 1050 גרו"ש ופקודתנו להסחרים רפאל יצחק
אלפאנדארי ה"ו וחברו בבירוש לשלם נגד שט"ק № 188 חתום מיד"ק ואשר יבחר
לחתום עמו הסך 240 גרוש.

שלשום הגענו לנכון דב"ק⁽⁴⁾ מן י"ט שבט שעבר ומתוכם ראינו תוכן הכתב
ששלח השר מונטיפיורי להנגיד הרבני ס' דוד מעבלי נ"י בן הגאב"צ דלונדון וצללה"ה,
ועליו שואל רומכתנ"י חות דעתנו.

הנה על אותו השר לא יפלא בעינינו מה שכתב, כי רוב אם לא כל
מעשיו אינם כ"א לעשות לו שם, וכן יעידו דבריו ההם להנגיד הרבני הנו'
נ"י, כי הלא כה דבריו, ברצות ד' דרכו יקום ויתחלך ברחבה לעה"ק ויניח יסוד אבן
הראשון לבנין הנו' (כך הסדר בערי אירופא באיזה בנין מסויים) ושם יורשם לדורות
לזכרון שבא מלונדון והניח היסוד, ובוה מצא מנמת פניו. וכן שואל מאתם לכתוב
לכל ערי איראפא כי טוב הרבר בעיניהם ויבקשו צדקת פרונוס, הרי זה בא בגבולנו
ושואל הסכמתם לכך, כי זה ישעו וזה הפצו להביא הכל אל ידו, ולא ראשונה היא
שרצה להתגדל ולישול עסרה, אבל על חו"ר עה"ק תוב"ב ומלכם בראשם מני"ד
הגאון נר"ו תגדל תמיהתנו על ספיקם ושאלתם מה חידש השר במכתבו הנו' הממלך
הטעמים הנכונים שכתבנו והדפסנו בקו' אמת מארץ ג' נגד בית החולים שרצה הירוע
לבנות. הלא כתובים שם ד' טעמ' והננו מעתיקים אותם בזה: "א' לו יספיק

(1) האי ניהו,

(2) במהרה בימינו אמן,

(3) מן הרבנים הממונים,

(4) דבריו קדשו,

„המקובץ לירינו שנה שנה לפרנסת העניים הבריאם, יש מקום לומר נשחדל ג'כ
 „בעד סעד ועור העניים החולים, אבל אחרי כי נודע לנו בבירור שעם כל יגיעתנו
 „ועמלנו אינו מספיק המקובץ ללחם לפי הטף, אף לא ללחם צר וסים לחץ, הלא
 „חובתנו חסיד להוסיף השתדלות לפקוח נפשות הבריאם העניים הי"ו. ב' אם
 „נאמר שהשתדלות החדשה זאת אינה אלא לפי שעה בעד סתנה אחת, וכשם
 „שהשתדלנו בשנים שעברו בעד נדבה חדשה, כן נעשה גם עתה בעד ענין זה,
 „התינת. אילו לא יצטרך בית כזה הספקה גדולה שנה בשנה, אבל אחרי ידענו
 „היטב כמה הוצאה תעלה על זה שנה בשנה, הלא רפואת החולים באופן זה
 „תקפח חיות הבריאם, כי תחמט ח"ו ההכנסה הבאה כעת אל ידינו לפקוח
 „נפשות הבריאם. ג' אם כה יאמר האומר, החולים מה תהא עליהם, תשובתי
 „בצדק, לא אלמן ישראל מאלדיו בחוצה לארץ מכל שכן בא"י, לקיים אשרי
 „משכיל אל דל זה חולה¹), וידענו שיש בעה"ק תוב"ב קופה בקור חולים הן בק"ק
 „ס"פ הי"ו והן בק"ק אשכ"י הי"ו, ומן אותה שלק"ק ס"פ הי"ו מאריך בשבחה
 „הרב המובהק כמחרר"י פרחי נר"י בספרו טוב ירושלם, וכן ידענו כמה התאמצו
 „הרבנים המסונים נ"י בק"ק אשכנזים הי"ו, בזמן ששלט אשר באופל יהלוק, בעד
 „החולים בר מינן, וגם כל יהודי עני מטיב עם שכנו ואוהבו עני החולה כסדת
 „גטילות חסדים אשר היא מורשה לנו מאבותינו, אך לא עני בריא יתן לחמו
 „לשכנו ואוהבו העני הבריא והוא ישאר חסר-לחם, לכן העיקר להשתדל בעד
 „הבריאם והם ישגיחו מאליהם על החולים, גם טוב ונכון להחזיק: קופת בקור
 „חולים כמו שעשינו בעה"י משלנו בשנים האחרונות, אך לא לבנות בית כמעשה
 „דור הפלגה: נבנה לנו וכו' ונעשה לנו שם. ד' האחרון הכביד, הלא ידענו
 „מהות רוב הרופאים בזמננו בענין אמונתנו הקדושה, בנים לא אמן בם,
 „ואם יבואו איזה מהם לעיקר"ת ח"ו, יורעו זרע הסינות ח"ו באה"ק ח"ו וגם אם
 „ירפאו הגופים יחליאו הנפשות, ואין לך רעה גדולה מזו ח"ו. — ושלשה
 „הראשונים נצבו קיימים גם נגד מכתב הנו"י. הן גם באוספי דל שהכינו שם
 „כו' ספ' הי"ו לא נחה דעתנו מטעם האמור כי לבית זה הצטרך הוצאה מרובה
 „וחחמט ההכנסה לפקו"נ²) הבריאם וח"ת, ולכן חזרו לאחוריהם כו' פרושים הי"ו
 „שלא להשתתף בהוצאה רבה, וכבר ראה ובחן מעלת שלוחם הרב המובהק כמחרר"י
 „חזן נר"ו בהיותו בלונדון במועצות אשר שחו סתחלה לייסד הבית לשלשת הכוללים,
 „כמה יגרל הסך המצטרך לכך, ומה נחשב הוא הסך העולה לכך מנדיבי לונדון, עכ"ו
 „החרשנו ולא דברנו דבר נגד בה"ה שלהם כיון שכבר עשוהו. וכבר ידוע לרומכ"ת
 „נ"י אך השר בעצמו ביטל מה שכבר עשה מעלת הרב שלוחם נר"ו, וכיון שכך עלתה
 „בו אמרנו ג"ו לטובה.

(2) לפקוח נפש.

(1) תהלים מ"א, ב' ונדרים מ' ע"א.

וחוץ מכל המעשים הנדפסים בק"ו הנ"ל, נשאר עמנו עוד מעט נכון שלא להגדיל בה"ח שם וגם כחבנוהו לרב שלוחם בחיותו בלונדון ולא מצאנו שום חשבה בדבריו על זה, והוא שעל כל צרה שלא תבא, אם ח"ו במדבר באופל יהלוק, אי אפשר להכניס שום חולה באותו בית. כי העיקר באותו חולי ב"ם השמירה וההרחקה מהניגף ואם ח"ו יבא ניגף לאותו בית, בשבת ישרף המטה ששכב עליו והבגדים שלבש וכל זה הפסד מסוין שלא ישוער, לכן אין להשחמש בו כלל, ואם ח"ו ותלילה באופל יהלוק, העיקר לעשות שמירה בבית החולה עצמו, א"כ איפוא הרי טוב ביותר שלא לבנות בה"ח גדול כלל ולהוסיף עוד וסעד לחולים בבתיהם, ורק בית קטן למי שאין לו בית טוב לעשות, כמו שיש לכו' פרו' ה"ו, ולכן כפלנו ואמרנו ג"ו לטובה. עתה בא השר כדי להגדיל שמו לבנות בית חדש לחולים, מה צורך לך, הלא שלהם כעדות הנביר אשר ב"ר שמשון הי"ו⁽¹⁾ יספיק לשלש הכוללים, ומדוע רוצה לכונו בתחומנו לבקש מהם אגרת לעשות חברות בכל ערי איראפא, אבל הכל הולך אל מקום אחד, כי ע"י השחדלותו בעירו וארצו לא יעשה לו שם כל כך, לכן מבקש לעשות מעשה גדול להניח אבן היסוד ובאותו יסוד ישתקע השפע הבא עתה לצורך ת"ח דגרסי באוריתא, על זה יכון בוודאי דברי הירושלמי בפאה ובשקלים כמה נפשות שיקעו אבותיך בכנינים אלו⁽²⁾ ולא הגדל מסיחתנו על אותן חכמים שרצו להרכין ראשם, כי כבר נמר לבבם באמרו שיעמוד לעזרת כל ת"ח אשר יוציאו לאורה הסכמת האספה רבה הנ"ל. אך על מני"ר מלך של הגאון ח"ק נר"ו והרבנים המובהקים הי"ו דעמ' באגודה אחת, תמהנו מראות שלא דחו דברי השר באמת הבנין, ובאו בשאלת הסכמת דעתנו, ולא זכרו המעשים הנכונים הנ' מלבד החשש כי אם יתנו המשרה בידו לייסד יסוד הבית, יתעולל עליהם אחרי כן לצרף לך מחשבתו הקרושה להקים בו גם בית למוד חצוניות כדעת השרים הידועים.

סוף דבר בעינינו הדבר ברור כשמש, כי אם יכתוב השר גם למדינות שלנו, היינו האחויות עמנו ונאחזו מקבלים המורם לא"י מהן, וגם יעמיד חברות כמו שכתב, הוא קפוח להכנסת החברה תרה"ק, כי ידענו מעמד העולם כעת ונשיותיו, כי לא לזה וגם לא לזה יתנו, וכי ישאל השר על ידי אגדתו סיוע לבית החולים יתנו לו ואיש לא זכר את האביון שתורתו אויבתו ועובר ד' באמונה, ואם הגבאים שהעמרנו ישאלו דמי תרומת הקדש, וענו כבר נתנו להשר ט', וגם מי שלא נחן ישחמש באמתלא זו כמו שאירע כבר, מאז פרצו פרץ בפפר"ם לשלוח על ידי השר.

בכן אם בעיני כבוד מני"ר הגאון נר"ו ודעימי' הי"ו הגון להקדים הספקת בית החולים להספקת ת"ח הבריאים, אוי יוכל להשיב מעין השאלה, אולם מה טוב שבשעת

(1) מלונדון, והשוה עליו למעלה במכתבו של ר"מ סלומון, במאמרו של ר"א ריבלין.

(2) שהוציאו ממונם לבנינו בתי הכנסת ולא דאגו לסיפוקם של תלמידי חכמים; והוא בירושלמי פאה, פ"ח, ה"ט ושקלים פ"ה, ה"ז.

כתיבת התשובה ההיא יכתבו אלינו כתב פטורין שאין אנחנו צריכים עוד לעשות המצוה להתעסק בעד עיקות"ר, ת"ו, שכבר מצאו חסותנו, ולא יהי לנו מורת רוח מן השר ההוא כשיכנסו בתחומנו ויטעו ההכנסה הנהוגה. אולם אם גם בעיני קדשו אינו הגון ולא בא בדב"ק כי אם להתייעץ על אופן התשובה, זאת עצתנו היעוצה, האמת יורה דרכו ואל ישאו פני איש. ראשית דבר יתנו לו תשואות חן על מחשבתו הטובה שרצה לכבדם בפני כבודו לבא בעצמו לעיר הקדש ולהיות בעזרת ת"ת, אפס מה שרצה להניח אבן היסוד לבנין בית החולים, הוא דבר שאינו צריך כלל, כי כבר שכרו את הבית והכינותו לבית החולים והבית ההוא יספיק לכל חולה עני משלש הכוללים הי"ו שבעיקות"ר ת"ו אם יצטרך לכך, וקבוץ ממון לבנין בית חדש יהי הפסד משי"י⁽¹⁾ לחנם, ואין חסר לאותו הבית שכבר הכינו כי אם ההוצאה התמידית, הן אם ירצה נדיב אחד לקנות הבית ההוא להקדישו לבית החולים מה טוב ומה נעים ולזכר עולם יהי לו. אך הצורך ההכרחי לפי שעה איננו כי אם ההוצאה יומית ודבר זה נפתח בגדולים רוח"מ האדון השר הי"ו והאדונים די רוטשילד הי"ו שכבר יצא מפייהם לתת קרן גדול לכך אולי יעשוהו עתה ורוח"מ השר יתלוצץ אליהם ויעמידו הכל לריוח היום, והפירות יהי למקצת ההוצאה, ושוב יתגרבו נדיבי אנגלטירה הי"ו, אפס מה שכתב השר שרוצה להקים חברות לבית החולים בכל ערי אירופא, בזה לא נוכל להסכים, כי בכל מקום שהקימו פקוא"ם ע"ק תובב"א דבאמסטרדם הי"ו חברה תרומת הקדש לא נוכל להרשות לוולתם להקים שם חברה לבית החולים, הן מטעם חשש קלקול החברה תרה"ק והן מפני דרכי השלול אשר לא יאות להרשות לוולתם במדינות שהם עוסקים שם לטובת א"י, כי אם לבקש מהם שיראו להשתדל סיוע לכך מהמתנדבים על ידם. אכן במדינת אנגלטירה ידיו רב לו להביא ברכה אלינו. כדברים האלה יכולים להשיב לו, ואם לא כן יעשו כי אם כמו ששאל, אזי ימחלו לשלוח לנו שטר פטורין כנ"ל ואנחנו מנוקים מעון. ואודות כ"ה לטרין מפפד"ם שבאו ע"י השר מ' במקומנו אנו עומדים וכופלים מה שאמרנו כבר שלא יסרבו לקבל אותם, כי לאותן המינים הפרנסים שבפפד"ם א"א להניעם מדעתם הרעה, כבר בויתו את עצמי בנתיים ובקשתי מהם ע"י א' מאוהבינו שבפפד"ם שיחזירו העטרה ליושנה ולא אבו וגם אם יניחו הרמים לא יחזרו בהם, רק יחקרו למי שייכים הרמים, כי לפי דעתנו שייכים לכל הכוללים שבא"י, ולאנשי הו"ד מגיע מזה הסך של כ"ה לטרין, כי כן הי' מקבלים אלו באו על ידינו. ולהודיע למנ"ר הגאון נר"ו שמות ישרי דעת בפפד"ם לא יועיל, כי בכלל הפרנסים אינם וחוז' מהם אין שליט

(1) כמובן של ישראל.

בדבר זה, ורק לרע ירוצו, הראש בומן שהייתי שם בשנת תר"ג לפ"ק אמר אלי כיון ששמע בדברי וזכחי עמו על פריץ אחד שעלה על כסא הרבנות במקום אחד, שמצוה לעקרו מן השרש, עכשיו לא יוכל לומר לחבריו שיסכימו לשלוח המעות על ידינו. וממילא משחמט שלא ישעו לדברי קדשם, לכן השתיקה יפה. ובעצם הדבר כבר כתבנו על אנשים כמוהם של פ' פפד"ם די לעבר שיה' כרבו, אותן מינים מכעיסים לאבינו שבשמים יום יומם, למה לא יכעיסוני. אולם הביון העולה לי מזה הוא כגרניר חרדל נגד הביון שיעלה מאגרתם אל השר אם יעשו רצונו להשיב לו כמו ששאל מהם, ולא כמו שסדרנו למעלה. ודי בהערה זו, ובתקופת הדואר נצפה לשמוע מה שעלתה בהסכמה לפניהם, ולקבל העתקה ממה שהשיבו לו.

קבלתי באהבה קשות שהשיבני מנ"ר ח"ק על מכתבי מן יו"ד טבת כי לא אוסיף דבר אליו בענין זה¹, ואני לכבוד שמים ולכבוד מנ"ר ח"ק נר"ו כתבתי, ופשיטא שדנתיהו לכף זכות גם בלתי ראי' חושיית, ומבלי שהגיעו אלינו אותן גאזיטו"ם כי לא באו ולא ידענו מה היה להם, אבל עכ"ו כתבתי מה שכתבתי, ועתה את פי-מלך אשמור ולא אוסיף דבר בזה. תמהנו שלא הודיענו שיצא תורגמן האב מבה"ח של המינים, וגם הס"ת הוציאו משם כנשמע לנו משם.

אודות הנדבות להרב הצדיק כמהר"י ענחבי וצוקלה"ה מעט מוער שה' קבע וגם על זה ספק גדול אצלנו וכמעט רחוק הוא מדעתנו שיקיימו המתנדבים נדבותם לזרע צדיק, אבל בטובו דמנ"ר הגאון נר"ו ילמדנו רבינו כיצד נוהגים עם הבא עתה ממי שנהג לחת כך וכך לשנה, ושילם גם עתה ולא פירש למי יהי, אם גם שתי הבנות שהניח שם נוטלות זה או רק הבן כדן תורה, לא קבלנו עתה כי אם מעט מכאן וברשימת השילוח ימצאנו.

גם ימצא שם מה שעלה לאחדים מזה ו' רביעיות שנה מקופה שבבית מדרשנו למתפללים ע"ק רחל אמנו ויע"א ועלה רכ"ה גר"ש מחיר כ"ה פלורין ו' וחצי פרוטות דמדינתנו, בחלקו המעות ההם למשמרה ההולכת לשם יצוה עליהם להתפלל בעד כל המתנדבים בבית מדרשנו לתוך קיפה הנוכרת, ימלא ד' משאלותי לטובה.

יום ו' עש"ק ט' ניסן תר"ו לפ"ק.

אהי' רב חביבי גאון ח"ק לישראל ראשון לציון נר"ו!

צופים אנהנו על מכתבנו המועתק למעלה, ובוה נבא להעריך מערכת החשבון מכל מה שקבלנו עד עתה לנדבה החדשה לסבת היוקר וסדר החלוקה, והיינו, כפי

(1) בענין הידיעות שהופיעו מירושלים בעתונים היהודים-גרמניים (אג. צ. ד. יודענסטום ואוריאנט) ושר"צ לעהרן דרש למצוא את הכותבים ולהכריחם להודות על עונם...

הרשימה שהדפסנו ותבא רצופה בזה עלה הקבלה עד ו' אדר לסך אחד עשר אלף
ארבע מאות ט"ב פלורין נ"ב פרושות

f. 11417.52

ואחרי הדפסת הרשימה הנז' קבלנו עוד ע"י הרב ומו"צ בק"ק
היכבורג יע"א מו"ה אלעזר דוב אטמענוואסער נ"י ע"ב פלו' ס' פרו'
ע"י הגבאי דא"י ת"ו בק"ק מילהוין יע"א הר"ר ברוך וואהל הי"ו
92.32 צ"ב פלו' ל"ב פרו'
מהגבאי דא"י ת"ו בק"ק פרעהדען יע"א יודא ליב כ"ץ מאי נ"י
5.12 ה' פלו' י"ב פרו'

יחד י"א אלף תקפ"ז גרו"ש נ"ו פרושות
ינוכה עוד בעד הוצאות הדפוס והדואר ל' פלורין נ"א פרושות

f. 11587.56

30.51

נשאר י"א אלף תקנ"ז פלורין וחמשה פרושות

11557.05

וכך נתחלק, למע' כוללם הספ' הי"ו בעיקו"ת ת"ו שלחנו

f. 442.44	תחלת סיון תר"ו	4020	גרו"ש מחיר תמ"ב פלו' מ"ד פרו'
396.—	תמוז "	3600	" " " " " שצ"ו "
434.37	אב "	3950	" " " " " תל"ד "
192.27	אלול "	1750	" " " " " קצ"ב "
355.05	תשרי תר"ו	2775	" " " " " ש"ה "
377.85	כסלו "	3390	" " " " " שע"ז "
124.74	וכהיום הזה	1120	" " " " " קכ"ד "

2272.72 ס"ה

למע' נו' הספ' הי"ו בעה"ק צפת ת"ו שלחנו בשבעה פעמים הנו"ל יחד

942.61	תתקמ"ב פלורין ס"א פרושות
807.95	" " " " " חבון ת"ו כנ"ל חת"ו " צ"ה "
538.62	" " " " " עבריה ת"ו " תקל"ה " ס"ב "
2405.17	" " " " " פרושים הי"ו בעיקו"ת ת"ו " ב' אלפ' ת"ה פלו' י"ו "
	" " " " " חסידים " " " כנ"ל בשני פעמים האחרוני'
139.85	" " " " " קל"ט פלורין פ"ה פרושו'
	" " " " " בעה"ק צפת ת"ו בשבעה פעמים הנו"ל

2018.64 יחד ב' אלפים ח"י פלורין ס"ד פרושות

f. 9125.76 יעבור על עמוד הסמוך
(וזאת למודעי שהסך צ"ב פלורין ס"ט פרושות שהגיע לכו' הנו'
בשילוח השביעי שאנו עושים היום, נתעכב בידינו לסבה ידועה)
f. 9125.76 סך העולה יחד מעמוד הקודם

[illegible]

8. לעה"ק ירושלם ת"ו.

אמשטרדם יום ו' עש"ק מ' ניסן תר"ז לפ"ק

למרבית המשרה ולשלו' אין קץ, להכין כסאו ולסעדה עד עת קץ, האי ניהו מעלת כבוד ידיד עליון וידיד נפשנו הרב הגאון המופלא וכבוד ד' מלא. בנסתר ובנגלה, ארץ דבי עלאה, דנהירין לוי שבילי דכולי תלמודאה, ראשון לציון ר"מ ור"מ דעיקות ת"ו כמהר"ר חיים אברהם גאון ג"י.

אחרי דרך מבוא השלו' צופים אנחנו על מכתבנו מן כ"ד אדר שעבר אשר שלחנו עם הוואפ"ר הצרפתי דרך מרסיליא, ומדאגה מדבר פן לא באה ליד"ק אל אל נכון, שלחנו לו היום העתקה ממנה דרך לונדון, ושם הוספנו ערך החשבון מכל הנכנס לדידנו לשם הנדבה החדשה וכיצד היה סדר החלוקה, כאשר עיני צדיק תחוינה משרים ולתש"ה עיינו מיחלות. ובוה באנו להודיע למע"כ נר"ו שצוינו להסוחרים סי' רפאל יצחק אלפאנדרי הי"ו וחברו בבירוש לשלם נגד שטר קבלה חתום מיד"ק ומסחרנים אשר אתו כמהר"ש מאגאר נ"י ומהר"ב מנחם דאנון נ"י וכמהר"א פיזאנטי נ"י וכמהר"י פרחי נ"י ומסומן= 192 § הסך 8070 g. היינו שמזנת אלפים ושבעים גרו"ש, בזה נכלל הסך רכ"ה גרו"ש להלוטמים על קבר רחל אמנו זיע"א כמפורש במכתבנו הנ"ל. הקודם ומשם בארה, והשאר הוא חלק כוללם הי"ו מפרי קבוצתנו בעה"י ברביעית שנת עד סוף אדר שעבר. גם צוינו להסוחרים הנ"ל לשלם עוד נגד שט"ק ממני"ר נ"י והרבנים הנז"ל אשר אתו ומסומן= 221 § הסך 3800 g. היינו שלשת אלפים ושמזנה מאות גרו"ש והם מחיר ארבע מאות וחמשה ועשרים פלורין מעות מדינתנו אשר קבלנו מהבח' ⁽¹⁾ יהודא שי' בן הגביר המנוח כ"ה אברהם לנדויער ז"ל בק"ק הירבען יע"א מה שהפריש אביו הנזכר ז"ל בעודו בחיים לתועלת נשמת אשתו היא אמו של הבח' הנ"ל מרת קילא בת ר' ישראל המכונה

איסר לנדויער ז"ל הנ"מ בריימעל ע"ה אשר הלכה לעולמה ט' חמוז שעבר, להעמידו לקרן קיים לעשות פירות על צד הכשר שיהיו להר"ר מו"ה יוסף שווארץ נ"י⁽¹⁾ כל ימי חייו, ולאחר אריכות ימיו לאי"ש לאיש אחר מבני אשכנז הדרים שמה אשר יובחר או לכך, למען ילמוד שעור קבוע לתועלת נשמת הצדקת הנו; ובאשר חשבנו כי גם למע' כוללם הי"ו יהי' לרצון לעת כזאת לקבל הסך ההוא לקרן קיים, נתננו להם הקדימה על יתר הכוללים ושלחנוהו ליד קדשם באופן ובתנאי המפורש בזה, ישלחו לנו שטר מכר ושכירות כדין וכהלכה שיעשה הסך הנ"ל פירות על צד הכשר שמונה למאה בשנה, שהוא שלש מאות וארבעה גרוש לשנה אשר ימסרו בומנם ליד הח"ר מו"ה יוסף שווארץ נ"י ולאחר מ"ש לאשר יבא תחתיו, והפירות הנזכרות יתחילו מתחלת חדש דנא, ויהיו כל נכסי הכולל אחראין למגבי פירי הנ"ו מהם ובפרט חלק כוללם הי"ו מהנכנס לידיו כל זמן שנעסוק אי"ה במצוה זו, כדי שאם לא יקבל הח"ר הנ"ו פירות הנ"ו מהם בומנם, הרשות בידיו לנכותם מחלק כוללם הי"ו ולשלחם לידו. גם יקבלו עליהם להעמיד את הצדקת מרת קילא הנ"ו ז"ל ואת שם בעלה הגביר המקדיש הר"ר אברהם בן הר"ר יהודא הנ"ם שונלא ז"ל אשר נלב"ע כ"א כסלו שעבר על לוח הנפטרים להעלותם לזכרון בהיכל ד" בתקופת ימי פטירתם ושאר עתים המזמנים לכך. ולחש"ה על כל זה במקום עינינו מיחלות, כי כופלים אנחנו את האמור למעלה שרק באשר חושבים אנחנו אשר יחפצו בנפש חפצה לקבל קרן קיים כזה, הקדמנו למע' כוללם הי"ו בזה, ולכן אם לא יאבו לקבלו באופן ובתנאי האמור, אין אונס בדבר ויודיעוהו לנו במקום, ואז ננכה הסך הנ"ו מאשר יעלה לחלקם אי"ה מפרי קבוצתנו ברביעית שנה הבע"ל.

גם להסוחרים ס"י מארק רוקירבו וחברו בבירוש צוינו לשלם נגד שט"ק ממני"ר הגאון נ"י ומהרבנים המובהקים אשר אתו ומסומן № 705 הסך g. 1120 היינו אלף ומאה ועשרים גרו"ש מחיר חלק כוללם הי"ו מהנכנס עוד לידיו לנדבה החדשה לסבת היוקר, באשר עיני קדשו תחוינה בחשבוננו מקבוצת הנדבה הנ"ו אשר שלחנו היום דרך לונדון.

גם זאת ידיע להוי למני"ר נ"י שצוינו עוד להסוחרים ריצ"א וחברו לשלם נגד שט"ק מיד"ק בצרוף הרבנים הממונים דכו' חסידים הי"ו תמן מסומן № 195 הסך אלף תש"ם גרו"ש מההכנסה הנהוגה כמפורש במכתבנו להממונים הנ"ו ונגד שט"ק מיד"ק בצרוף הרבנים ממונים דכו' ס"פ בחברון ת"ו מסומן № 196 הסך ב' אלפים תתקל"ה גרו"ש ג"כ מההכנסה הנהוגה: וכמו כן צוינו לסי' רוקירבו וחברו לשלם נגד שט"ק מיד"ק בצרוף ממוני כ"ו חסי' הי"ו מסומן № 708 הסך ש"י גרו"ש, ונגד שט"ק מיד"ק בצרוף ממוני כו' ספ' הי"ו בחברון ת"ו מסומן № 715 הסך ת"י גרו"ש שניהם מהנדבה החדשה כמפורש במכתבנו להממוני' עצמם נ"י.

(1) מחבר ס' תבואות הארץ.

עוד מהודענא בזה שצוינו להריצ"א הי"ו וחברו בבירוש לשלם נגר שט"ק
ממני"ר ז"י וכמהר"כ אפרים נבון נ"י ומסומן № 200 הסך 395 היינו שלש מאות
ותשעים וחמשה גרוש מחיר הסך מ"ג פלורין ושמונים פרוטות מעות מדינתנו אשר
קבלנו בעד הה"ג מוהר"י ענתבי וצ"ל כמפורש בזה :

מחברנו הרבני כמהר"ר ולמן רובענס נ"י, אחיו הגביר הר"ר ליור רובענס ש"י,
אחיו הגביר הר"ר מאיר רובענס ש"י, הגביר הר"ר יוסף קיור ש"י

מה שנהגו לתת לו שנה בשנה. כל א' ה' פלורין כ' פרוטות

f. יחד עולה עשרים פלורין שמונים פרוטות 20.80

מהגביר סי' משה הינריקוס די קשטרו הי"י

5.— מה שנהג לתת לו שנה בשנה ה' פלורין

מאחי וחתני ידי"נ הרבני מו"ה עקיבא נ"י בעד בנו

18.— ובתו הפנויה של הה"ג הנו' וצ"ל י"ג פלורין

2.50 מאחי ידי"נ מו"ה יעקב מאיר נ"י כנ"ל ב' וחצי פלורין

2.50 מהחתום מטה הי' כנ"ל כנ"ל

f. ס"ה 48.80

הרי זה יחד כנו' מ"ג פלורין פ' פרוטות, ועל דבר הנתינות שנה בשנה כבר
שאלנו את פי קדשו במכתבנו הקודם להורות לנו אם גם שתי תבנות זוכות בהן.

ושל' תורתו יגדל כנה"ר והנשאה וכנפש אוה"נ הרש"ת באה"ר וח"ק¹) גם

בשם חברי' יקירי' פקוא"ם עה"ק תובב"א יק"ת אמשטרדם יע"א.

הנרצה לעבודתו, ומשתתוה מול הדרת קדושתו.

הק' צבי הירשל לעהרן ס"ט²).

רה"י.

(1) וחיבה נאמנה.

(2) יתר המכתבים וחכתבים מארכיונו של רח"א גאגין יבואו בספר השני. שם יבואו
עוד מכתבים אחדים מרצ"ה לעהרן וממונסיפוירי, שנמצאו בבית הספרים הלאומי (בשעת גמר
הדפסת המאמר) בחבילה אחרת. והעיר אותי עליהם הספרן מר אברהם יערי העוסק בסדור
המכתבים שבבית"ס הלאומי.

אל הספר מתוך הספרים.

כמה ידיעות מפורזות מעברה של א"י נכללו בספרים רבים אשר עוד לא העירו עליהם החכמים, ועוד לא נקבצו למען היותן לעזרה למי שמתעסק בדברי-הימים של ארץ קדשנו. והא לך קצת דוגמאות, מסודריות בסדר כרונולוגי, והרוב אמנם נשאר אצלי בכתובים על גליון ספרי „ארבעת אלפים שנה של א"י היהודית“ (בגרמנית), פרנקפורט ע' מיין 1922, הוצ' קופטאן, וקראתי שם המאמר הזה „אל הספר“, כלומר צריך לרשום בספר, באופן הגון למען ירוץ הקורא בו, מה שיש למצוא בספרים רבים.

(א) ירושלים העשירה.

מענין לדעת, שבזמן מן הזמנים היו יושבי ירושלים עשירים, עד שנתנו נדבה לבני קהלות אחרות. מה שנגר עינינו כאן, הוא מכתב אחד (מן הגניזה¹) בערבית² שכתבו בני קהלת פוסטאט (מצר) לאחיהם אשר בירושלים בענין הכנסת סמון. וזה לשון המכתב (מועתק על ידי לעברית):

הדרת אדונינו הנגיד³ ירום הודו ויגדל כבודו אַנְס⁴.

והדרת כ' ג' ק' מר ור שמואל יחי לעד הרופא. אַנְס.

ידיע להוא להדרת חמשתכם הגדולה.

(1) פרסמו ריכארד גוטשטייל בהמובן, Mélanges H. Derenburg, פאריס 1909, דף 96, מתוך כ"י שלו.

(2) באותיות עבריות, כנחוג.

(3) לא נזכר שמו. ועיין בקורות הנגידים בזמן זה בספרו של ר' י' מאן, היהודים במצרים זבא"י תחת יד הכליפים הפאשימיים (באנגלית) עמ' 251 והלאה, ועיין ברשימה שלו. וענינו לא מצאתי בספרו.

(4) אַמֶן נְצַח סְלָה.

אשר אנשי מצר חפשו להם מי שיגבה אלוקה¹. לא מצאו אחד ואיש לא רצה [לעשות]. והנה סרור אבן אלחון². זכרו אשר לו בירושלים³ קנין ורוצה אשר בעד משכון יקנוהו ממנו ויעידו עליו שהוא יגבה בירושלים⁴ וישלם את החכר ואת התראסה⁴; ומה שיותר מן הגבנה ינתן לסרור אבן אלחון בכל חדש, עד אשר היחור מה שלו. ורצו העדה בזאת בגלל סרור אבן אלחון מטעם השטרות אשר על זקן-היהודים⁵ ובגלל המכסאות⁶ שהורחנו אצלו. הפקידים אשר לאנשי מצר⁷.

לזה אני מקרב מה שבצרה אחת יבקשו בני שלש הקהלות אשר... בקאהירה⁸ עזרה מן אחיהם אשר באשקלון, רק שנקטע הגוף ואין אנו יודעים מה היא הצרה. משער אני שזה היה טרם חורבן הקהלות בא"י ע"י מסעי הצלב. שנית אני מדמה למאורע זה את מה שהובא אדות ר' יחיאל מפאריס, שנדרלה ושיבתו כל כך, עד שבקש תמיכה מהקהלות שבא"י ע"י שליח מיוחד⁹.

(ב) מהו שש בארץ ישראל?

כתב רש"י בפירושו לבראשית מ"א מ"ב: בגדי שש, דבר חשיבות הוא במצרים. ועל זה בספר דבק טוב¹⁰, כפי שמוכא בספר שפתי חכמים למקום כתוב זה: והנה בא אלי חכם מארץ ישראל ואמר לי, שאין פרושו ששתן, כי בגדי שש הוא דבר חשוב נעשה מצבעונים הרבה ממשי, והוא מלבוש שלובשין על כל הבגדים,

- (1) כספים של חקדש. כנראה כלתה נפש כל העדה אל הכספים האלה.
- (2) בדבר השם הזה, שהוא מצוי אצל יהודים, עיין מה שהעיר גוסטחייל שם.
- (3) בערבית אלקדש, כידוע.
- (4) "חבר" מתרגם ג' quit-rent באנגלית, ואת "תראסה" אינו יודע מה הוא; ועל הכלל שום מכס הוא.
- (5) שיך אליהוד, כלומר הראש במקום אשר סרור אבן אלחון ישב בו. השיך של כל מקום ומקום היה מוליך המכסים אל יד הנגיד.
- (6) אלסתור בערבית. אולי פרכות היו.
- (7) מי שבאו על החתום.
- (8) הוציאו לאור מן הגניזה גולדציגר במ"ט הצרפתי REJ, ג'ה 58. ועל אדות אשקלון אם היא על אי תחשב או לא, עיין מאנן ב' 226, ועיין רשימת ספרו.
- (9) המקורות בדבר זה נרשמו אצל Gross גליא יורדיקא דף 530.
- (10) חברו ר' שמעון בר יצחק הלוי אשנבורק, עיין בן-יעקב, אוצר הספרים, בערכו.

דאינו השש הנוכח במלאכת המשכן — ודברי רש"י משמעות כדבריו וכו'. אם האמת אחו, לפי מה שמדייק בדברי רש"י, סובר רש"י שמה שנקרא „שש — מצרים" הוא מין משי, וברול הוא מן הפשתן אשר בא"י, אך לא פירש לנו, מהו „שש" הנאמר במלאכת-המשכן, ושם פירש רש"י „פשתן" סתם, ואם כן היו שני מיני שש בנמצא.

ג) ר' ישעיה די טראני (הזקן) בעכו.

לפנים לא היה ידוע כלל שהחכם הזה היה בא"י, וזה כשלישים שנה⁽¹⁾ ניתן בדינו קטע אחד משו"ת מהר"י די טראני כ"י⁽²⁾ (דף 181 d) שבו נודע לנו, שלא רק שהחכם הזה התגורר בא"י⁽³⁾, אלא שגם עסק הרבה בענייניה. וזהו מה שכתב לאחר משואליו: „ומאי דכתב מר, על מה דאמרינן בפרק קמא דגטין (ו' ע"ב) „אמר אבבי רצועה נפקא", וכתבת וציירת אלי דעכו היה בצד מורחה של א", רחוקה ממערב הרבה — כמה הוגעתי בדברין, ואלו הוה חוי למר ארעא דישראל כדחוי לי, לא הוה אמר הכי; הים הוא גבול מערבה של א", ועכו יושבת על שפת הים לצד צפון, ואשקלון על שפת הים לצד דרום; ובין אשקלון לעכו הוא כמהלך שני ימים, ואני נסעתי מעכו והלכתי ממערב למורה, והילכתי כל ארץ הגליל שהיא לצד צפונה של א", וסיבבתי מורחה של א"י על שפת הירדן, וסיבבתי גם דרומה של א"י, ובאתי ולנתי באשקלון, והילכתי מאשקלון לעכו על שפת הים" — מה יפה עשה החכם הזה להורות לפנינו — ארצה, ויש מן הרבנים אשר עוד היום נבוכים הם בגיאוגרפיה של הארץ.

ד) מהר"ם מרוטנבורג ויחסו אל הארץ.

האיש הגדול הזה יש לו גלוי-דעת חשוב בענין ישיבת הארץ ומעלתה⁽⁴⁾, ואומרים, שהוא בעצמו גמר בלבו ללכת ירושלימה, וזאת היתה סבת תפיסתו. מענין מה שמצאנו באחת מחשובותיו (שו"ת דפוס ברלין סי' ט"ז דף 6): וששאלתם אם אדם פטור מחבוט הקבר שם (ר"ל אם הוא קבור בא"י) — לא ידעתי. — סי' יודע, אם לא רבים וכן שלמים אשר תשוקת-נפשם נשאה אותם לארץ כווננו להנצל מחבוט הקבר דוקא! כידוע, גברה התשוקה להקבר בא"י בבני עמנו בכל עת⁽⁵⁾, ויש למנהג

(1) במ"ע הצרפתי REJ י' 105 והלאה.

(2) פרסמו ש' שכסיר במ"ע האנגלי JQR, ד' 97, בין כתבי-היד אשר בקמברידג'.
(3) שכסיר משער, שהר"י מפראני נסע לא"י ביחד עם הגירת שלש מאות „רבנים"

של צרפת ואשכנז בשנת 1210, וכן מסתבר.

(4) עיין ש' באק, ר' מאיר ברי' ברוך (בגרמנית) דף 61, והגירתו של מהר"ם שם 65; וצריך לידע, שבאותם הימים היתה ישיבתן של סוריא וא"י נוחה ליהודים; עיין גריץ ד' ציון 10.

(5) עיין צובץ, גיומלשטי שריפטען א' 120; לונץ, ירושלים א' 71 והלאה.

זה יסודות רבים, אבל בכל זאת לא נמנע שגם האמונה של חבוט-הקבר גרמה.

(ה) מה שאירע להרב ממריקולה¹ בעלותו ירושלימה.

על דף השער של הספר „ברית אברהם“, סלוניקי רע"ב [1812]² כתוב בזה הלשון: אשר איון ותיקן החכם השלם והכולל סיני בקדש כמחר"ר אברהם אמארייליו וזה"ה, אשר היה כמה שנים מאריה דאתריה בעיר טריקילה יע"א, ואח"כ ויעל אברהם בחר ה' עה"ק ירושלם תובב"א, ויען אירע לו אופל על מות הבן יקר לו וילך בלא חמדה, שארו זו אשתו הפרישה מסמנה נדבה אשר לא יעדה למען דפוס מאשר נמצא אותו, מכתבי הקודש אשר קנה אברהם להיות ליד ושם שארית בארץ לאסוקי בשמייהו. — עובדה מדברת מתוך הדברים האלה, ואין צריך להוסיף עליהם.

ו) קרן קימת לירושלים ולארץ ישראל משנת ת"ל בערך.

הספר המובא בסימן זה, כספר שהובא בסימן הקודם, יקר הוא במציאות, וישנו תחת ידי³, והוא ספר „אסף המזכיר“ (מראה מקום לכל מאמרי הש"ס וכל האגדות אנה הם נדרשים)⁴ מאת הרב זכריה פורטו מאורביני (דפוס ויניציא תל"ה), אשר קורותיו וקורות נדבות-לבו וקורות הספר שלו נאמרו לנכון בהקדמה אשר כתבו בני תלמוד תורה שבק"ק רומה. ואציגה כאן רק מה ששייך לא"י: הניח צוואה שיתנו נדבות רבות מעובדו לכמה קהלות קדושות, ובחוכן אלף פיאסטרי (מקודם נכתב ביתר ביאור: פ' פיאורינטיני) לירושלים ואלף פיאסטרי לארץ ישראל (דהיינו ליתר קהלות א"י). נדבותיו האחרות הרבות יעודות לכמה קהלות איטלקיות. כמדרומה לי שלא מצאנו הרבה ידיעות כאלה אשר נרשמו בהן סכומי הסתנות היעודות לא"י מאותם הימים, וצריך להשגיח בכמו אלה, ויבא יום, אשר גם ידיעות כאלה תשמשנה אבנים לבנין היסטריא של ארץ האבות ויש לאסוף אותן מספרי השו"ת של אותו זמן.

1) Trikala במלכות יון החדשה, בנומוס תיססלין; ועל היהודים שם עי' מה שכתבתי בספרי שפודיען צור ביצ' יודישען געשיכטע, דף 86.

2) חסר באוצר הספרים של בן-יעקב, ובהאנציקלופדיא האמריק' היהודית, א' 486, מובא דפוס סלוניקי של שנת 1802 בשם צעדנער, וחוששני למעות.

3) קנייתו מהוני בשנת התרס"ה כשהייתי בא"י, וקנייתו בבית-מדרש הספרדים אשר בחברון; ועל האקסמפלאר שבידי רשום בכ"י בראש דף ההקדמה: „קדש לקופת שמן למאור אשר פעה"ק חברון תובב"א" — ועוד איזה מלות (שם הכותב?) שנמחקו ממה שנכתב אדות הספר הזה עי' איזמר אילבוגין, בהאנצ' האמריק' היה' י' 134, נראה שהספר לא היה תחת יד הכותב.

4) עיין אוצר הספרים של בן-יעקב בערכו. ועיין בספר „מתק שפתים" של א' פראנסיס הוצ' חיים בראדי בראש דבר שלו.

(ז) מומר ספרדי שחזר בתשובה ונעשה מקובל בצפת.

בעל קורא הדורות, דף מ"ט א', מודיע לנו, שאנוס אחד בפורטוגאל, שמו יעקב צמח בן חיים, בראותו כי לא יכול לסבול את עול הסרתו, עלה לא"י וישב לו בצפת ובדמשק, ואח"כ קבע דירתו בירושלים. כעשרים שנה למד חכמת הקבלה והעמיד תלמידים רבים וחבר ספרים בחכמה הנסתרה, אשר קצת מהם נרפסו אחרי מותו⁽¹⁾.

(ח) התואר „נשיא א"י" ור' ישעיה הורוויץ.

כותבי תולדותיו של האיש הגדול ר' ישעיה הלוי הורוויץ⁽²⁾, עוד השאירו לנו מקום לחפש אחרי מעשיו ובפרט אחרי תקנותיו בארץ הקדושה. בכאן אני מעורר השאלה, אימתי ועל יסוד איזה מעשים קבל בעל השל"ה את התואר „נשיא א"י" בספרי המוזכר לעיל (ארבעת אלפים שנה של א"י היהודית, דף 181) מביא אני את ספר „דרכי ציון" שקוראנו בשם זה, ובספר ההוא נאמרו בו עוד דברים הראויים לשים לב עליהם. והנה גם על מצבת קבר בנו, הקבור בווינא, חרות נוסח זה: מהר"ר שבתי... בנו של נשיא א"י הגאון מהור"ר ישעיה הלוי זצ"ל הורוויץ⁽³⁾, ואם כן גדולה היא הנשיאות הזאת בעיני כל אנשי דור ההוא, והיכן רכש אותה ר' ישעיה ועל יסוד מה? עוד לא ידענו. והנה בנו הזה, ר' שעפטיל, כתב בהקדמתו לספר של"ה (בשם ווי העמודים), שאביו היה אב"ד בפראג שבע שנים סרם הפרדו מחוצה לארץ לירושלים „וזכה שם להיות מרא דאתרא דירא"ל". היתכן לומר שמרא דאתרא ונשיא היינו הק? כמדומה לי, שזאת לחוד וזאת לחוד; „מרא דאתרא" מתארחו בתור רב ומורה הלכת ותופס ישיבה; „נשיא א"י" ענינו שהיה עסקן לטובת עניי א"י וקבץ סמון לתמוך בידם, ופעולה כזאת אינה תלויה בישיבת הארץ, אדרבה, הגביר שעושה כך מושבו באיוו עיר של הגולה, כמו שנודע מכמה אנשים, ובנוגע לר' ישעיה, הלא לכל ראות עינינו עסקן גדול היה כל עת ישבו בחוצה לארץ, וגם עשה והצליח ורכש לו קצת עושר והון, והיה זה מן הרגיל, שעשו אנשים כאלה „נשיא" א"י. את זאת אני מניח גם אדות ר' ישעיה, וחושב אני שהיה נשיא א"י כבר בישובו בעיר פראג.

(1) שפיינשניידר, קטלוג בודל 1268; פירס מ, ביבל' יוד' ג' 549; קאזרלינג, געשיכטע דער יודען אין פורטוגאל, לייפציג 1867, דף 297.

(2) עיין ליעבען, גלעד דף 32 (בגרמנית); לובין, ירושלים ג' 30; ביוגרפא שלו בהאינצ' האמיריק' היה' י' 465 והספרות אשר שם; ש' מ' חאנעס, ספר תולדות הפוסקים, ווארשא תרפ"ב, 580 ועוד.

(3) עיין וואכשטיין, דיא אינשריפטען דעס אלמען יודענפריעדהאפעס אין וויען, א. ס' 517 דף 389, ועיין שם הרבה.

גם ענין זה, דהיינו מי ומי היו נשיאי א"י ומה מעשיהם לטובת הכלל, ראוי לדרישה. אנשים גדולים ובעלי שם ושליטי המסחר התפארו בשם זה, למשל ר' שמשון וורטהיימר בווינא⁽⁴⁾, ומן הראוי גם לרשום, שהכנוי „נשיא ירושלים“ שמש גם ללעג ולקלם בווינא⁽⁵⁾, כמו שהיתה קצת ליצנות בזה שהקיסר המת נקרא בשם מלך-ירושלים. וכמו כן מן הראוי היה להשיגה על אישיותם ועל מעשיהם של אותם הנקראים „שליח ציון“ או שד"ר=שלוהא דרבנן.

-
- (1) עיין ד' קויפמאן, שמשון וורטהיימר (בגרמנית) דף 9 ודף 63, והוא בספרו אורקונדליכעס צו ש' וורטהיימר, דף 105 הערה 1.
(2) סיגמונד מאי ער, דיא יודען אין וויען, דף 369.
-

ידיעות החברה הא"י להיסטוריה ואתנוגרפיה.

עוד בסוף שנת תרפ"ד נתכנסה אספה קטנה במועדון "מנורה" בירושלים ע"פ האינציאטיבה של ל. יפה, א. ל. סוקניק, ק. פריידנברג, וי. פרס לשם יסוד חברה להיסטוריה ואתנוגרפיה בא"י. ליו"ר האספה נבחר מר י. פרס. באספה זו הוחלט ע"ד יסוד החברה, ובוכוחים שהשתתפו בהם: ש. אסף, ד"ר ברויר, ב. דינבורג, ל. יפה, רא"מ ליפשיץ, א. ל. סוקניק, י. עבאדי, ק. פריידנברג, י. פרס, ור"ר י. קלוזנר, ועוד דנו על עבודת החברה ונבחרה ועדה זמנית (ש. אסף, ב. דינבורג, א. ל. סוקניק, ק. פריידנברג וי. פרס) לשם סדור תקנות החברה. מר ל. יפה עורר את השומת לב הנאספים על צוואתו של הסופר המנוח ש. אנ"סקי, שעל פיה יש לחברה זכות על חלק מעובדו של הסופר.

האספה המיסדת של החברה היתה באור לג' בכסלו תרפ"ה (באולם בית הספרים הלאומי). ליו"ר האספה נבחר הפרופ. יו"ט מרגולית. מר ב. דינבורג הרצה על תעודות החברה, הר"ש אסף מסר דו"ח מעבודת הועדה הזמנית, מר ק. פריידנברג הרצה על תקנות החברה. בוכוחים על כיון עבודת החברה ותעודותיה השתתפו האדונים ש. אסף, ב. דינבורג, ש. יבנאלי, אבינעם ילין, א. מ. ליפשיץ, י. מיוחס, פרופ. מרגולית, א. ל. סוקניק, ק. פריידנברג, י. פרס וא. ראובני ועוד. המשכה של הישיבה היה במוצ"ש אור ל' כסלו. האספה אישרה את התקנות והציעה לוועד הזמני לרשום את החברה במשרד הממשלתי, לצרף חברים חדשים לוועד ולהתחיל בעבודה. (בהתאם להחלטה זו נכנס אח"כ לוועד הפרופ. קליין).

בישיבת הועד מיום ו' טבת נבחר הפרופ. ש. קליין ליו"ר הועד, מר ב. דינבורג לסגן היו"ר, מר א. ל. סוקניק למזכיר ומר י. פרס לגזבר. הוחלט להתחיל בהוצאת מאסף מדעי, ונבחרה מערכת (הר"ש אסף, ב. דינבורג והפרופ. ש. קליין). החברה נרשמה במשרד הממשלה, (מספר הרשום 4939/345), (מכתב הממשלה מיום 11 מרץ 1925).

פנינו להרבה אנשים שחשבונו שתעודות החברה ומסורותיה הן קרובות ללבם פחות או יותר, ואולם רק אחדים נענו לנו.

חסר אמצעים עכב בעד הגשמתן של הכניות הועד הזמני (הוצאת ביוליטין אתנוגרפי, סדור עבודה שיטתית לשם אסיפת חומר היסטורי, ראשית העבודה לשם

הגשמת התכנית של הוצאת ה-Palaestina Judica, שהציע מר ב. דינבורג¹) ושהועד רץ על זה בשיבות אחרות; משום כך החליט הועד לא להתחיל בעבודה שיטתית עד שיצא המאסף הראשון של החברה. הועד החליט לקרוא אחרי הופעת המאסף לאספה כללית, להציע את תכנית עבודתו לפני האספה, ולבוחר בועד קבוע של החברה, לשם הגשמתה.

הננו מצרפים כאן את תקנות החברה. כחבת החברה היא: ירושלים, ת. ד. 112.

תקנות החברה ארץ-הישראלית להיסטוריה ואתנוגרפיה.

1. שם החברה: חברה להיסטוריה ואתנוגרפיה.
2. מטרות החברה: א. חקירת דברי ימי עם ישראל לפני חייו ומנהגיו בא"י ובארצות הסמוכות וחקירת היחס שבין א"י לגולה. ב. חקירת דרכי חייהם ודברי ימיהם של בני המזרח והמערב ויחסם לישראל.
3. האמצעים להשגת מטרות החברה: א. אסיפת חמרי היסטוריה ואתנוגרפיה הנוגע ביהודי א"י וארצות המזרח. ב. סדור ועדות ואספריציות לשם חקירות ועבודות מדעיות במקצע ההיסטוריה והאתנוגרפיה. ג. סדור ארכיון לאומי ובית נכחת לאתנוגרפיה ופולקלור. ד. פרסום ספרות עתית, עבודות מדעיות וספרים וסדור הרצאות במקצועות אלו.
4. מרכז האגודה: מרכז האגודה היא ירושלים.
5. הכנסות החברה. א. המיכות. ב. תשלומי חבר.
6. חברי החברה. כל חבר משלם לא פחות מ-25 ג"מ לשנה.
7. הנהלת החברה. החברה מתנהלת ע"י ועד של שבעה חברים הנבחר לשנה באספת החברים הכללית. הרשות בידי הועד לצרף אליו לעת הצורך חברים במספר לא יותר מחמשה. הועד בוחר מקרבו ראש, סגן, מזכיר וגזבר.
8. האספה הכללית. פעם בשנה / בחדש חשוון / מתאספת אספה כללית של חברי החברה. האספה הכללית עוסקת בענינים האלה: א. דין וחשבון על פעולות הועד במשך השנה. ב. דין וחשבון כספי. ג. קביעת תכנית הפעולה להבא. ד. החקיצה לשנה הבאה. ה. בחירת הועד ושלשה רואי חשבון.
9. שנוי התקנות. תקנות החברה יכולות להשתנות ברב של שני שלישים מהנאספים באספה כללית, שעל סדר היום שלה העמדה שאלת השנוי.
10. בטול החברה. במקרה של בטול החברה ימסר כל רכוש למוסד בעל מטרות דומות למטרותיה או למוסד אחר לשם מטרות אלה, לפי החלטת האספה הכללית.

(1) פרטי התכנית יבואו בספר השני.